

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

**НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ**

Олександр Борзенко, Олена Лобусова

10

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Олександр Борзенко, Олена Лобусова

«Українська література (рівень стандарту)»

підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Видавництво «Ранок»

Створено відповідно до навчальної програми
«Українська література»
Програма для загальноосвітніх навчальних закладів.
10—11 класи (рівень стандарту)»

ВИДАВНИЦТВО «РАНОК»
ПРОЄКТ «РАНОК»
РУЧНИКА

Олександр Борзенко,
Олена Лобусова

10 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, оновлене

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/103369

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника

Харків
Видавництво «Ранок»
2023

Зміст

БУТИ ЧИТАЧАМИ	3
ЛІТЕРАТУРА Й НАЦІОНАЛЬНЕ ЖИТТЯ.....	5
РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА	11
ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ	15
Повість «Кайдашева сім'я»	16
Кайдашева сім'я.....	24
ПАНАС МИРНИЙ	32
Українське народне життя в реалістичному освітленні («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)	34
Хіба ревуть воли, як ясла повні?	42
ТЕАТР КОРИФЕЇВ.....	53
ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ.....	57
«Мартин Боруля»	60
Мартин Боруля.....	64
ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ.....	71
ІВАН ФРАНКО.....	72
Поезія Івана Франка	74
Збірка «З вершин і низин».....	74
Гімн.....	76
Сікстинська Мадонна.....	78
«Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»	81
«Чого являєшся мені...».....	82
Легенда про вічне життя.....	85
Філософська поема «Мойсей».....	89
Мойсей.....	93
Новела «Сойчине крило».....	102
Сойчине крило.....	106

МОДЕРНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА	123
МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ	126
Новела «Intermezzo»	128
Intermezzo	132
Повість «Тіні забутих предків»	139
Тіні забутих предків	143
ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА	153
Impromptu phantasie	157
Новела «Valse mélancolique»	161
ВАСИЛЬ СТЕФАНІК	165
Новела «Камінний хрест»	168
Камінний хрест	170
ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО	177
Новела «Момент»	180
ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ	183
ЛЕСЯ УКРАЇНКА	186
Contra spem spero!	189
«Стояла я і слухала весну...»	192
«Слово, чому ти не твердая криця...»	193
«Мріє, не зрадь!..»	195
Драма-феєрія «Лісова пісня»	196
Лісова пісня	204
МИКОЛА ВОРОНИЙ	218
Блакитна Панна	221
Інфанта	222
ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ	224
«З журбою радість обнялась...»	226
Чари ночі	227
«О слово рідне! Орле скутий!..»	229
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	234

Бути читачами

Сьогодні ми навіть не замислюємося, як це воно «бути читачами». Мовляв, зрозуміло й без пояснень.

Та чи настільки все просто, як може здатися на перший погляд? Зрештою, що ж таке читання: спосіб пізнання світу чи звичайні ліки від нудьги, і чи мусимо ми, уже набувши основних навичок, і далі вдосконалювати своє вміння «бути читачами»?

Є безліч захопливих книжок на будь-який смак: детективи, фантастика, пригодницькі твори. Але особлива роль, мабуть, належить класичній літературі. Класику цінують і поважають, хоча її сприйняття й вимагає від нас немалих зусиль. Що ж таке класика і чому люди її читають?

Класичними є книги, що пройшли перевірку часом і стали національним чи навіть світовим культурним надбанням. Вони, як правило, звертаються до «вічних» тем, тобто таких, що навіть із плином часу не втрачають своєї актуальності. А знайомство з класикою дає нам можливість долучитися до унікального досвіду людства, адже така література запрошує до складного й конструктивного діалогу на серйозні теми.

У цьому літературному діалозі, у наполегливих спробах зрозуміти автора і його героїв ми розкриваємо й самих себе: перевіряємо, випробовуємо й уточнюємо власні життєві орієнтири й цінності.

Але будь-який діалог потребує зусиль, а тим паче — діалог із книгою, що була написана багато років тому. У пошуках «спільної мови» вкрай необхідно виявляти терпимість на шляху до порозуміння, а ще краще — просто робити кроки назустріч, тобто навчатися «бути читачами».

У цьому навчанні вам стане у пригоді підручник, який містить низку корисних порад щодо сприймання й засвоєння багатьох складних художніх явищ. Він пропонує інформацію для роздумів, питання й завдання дискусійного характеру, що заохочують до самостійного пошуку та вироблення власної думки.

Для ефективного вивчення класичної літератури завжди важливий контекст — сукупність явищ, пов'язаних із текстом твору (історичні й соціальні умови, біографічні деталі, мистецькі впливи). Це своєрідне культурне «оточення» художнього тексту, урахування якого дасть змогу глибше осягнути авторський задум. Запропонований у підручнику аналіз творів доповнюється широким контекстом української літератури другої половини ХІХ ст.

Відповідно до змісту навчальної програми підручник поділяється на такі розділи: «Реалістична українська проза», «Театр корифеїв», «Титан духу і думки» (творчість І. Франка), «Модерна українська проза», «Образне слово поетичного

модернізму». У цих розділах розглянуто не всі, а лише найбільш помітні явища української класики позаминулого століття.

Не забувайте, що навіть найкращий підручник не стане ефективним без активної учнівської співпраці. Не будьте байдужими, не шкодуйте зусиль, наполегливо шукаючи «спільну мову» з класичною літературою.

Її сприйняття не має бути чимось формальним. Не перетворюйтеся на пасивних споживачів чужих думок і оцінок, звіряйте власні враження, міркування з прочитаним — навчайтеся «бути читачами».

У кожного з нас є й хороші, і шкідливі звички. Шкідливих намагаємось позбутися, а хорошими пишаємось, бо вони становлять найкращу частину нашої особистості. Зробіть читання своєю звичкою: ніколи не пошкодуєте — матимете лише добрий результат!

Захопливого читання та успіхів на шляху до знань!

Допоможуть вам на цьому шляху запитання та завдання, які ми згрупували за рубриками.

Біля деяких завдань ви помітите додаткові позначки:

завдання виконати письмово

завдання для парної або групової роботи

завдання на вибір учнів

завдання підвищеної складності

завдання, для виконання якого варто скористатися матеріалами електронного додатку до підручника або мережі Інтернет

Щоб вам було легше орієнтуватися в підручнику, ми розробили систему позначень його окремих розділів:

Реалістична українська проза

Театр корифеїв

Титан духу і думки

Модерна українська проза

Образне слово поетичного модернізму

Література й національне життя

◆ ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У XIX столітті українські землі були поділені між Російською й Австрійською імперіями. Виступи українців на захист національних прав наражалися на жорсткий спротив російської чи австрійської імперської влади.

За таких історичних обставин саме майстри слова послідовно обстоювали народні інтереси, а література стала чимось більшим, ніж звичайне мистецтво: перетворилася на важливий чинник національного єднання. Вона нагадувала про життєву необхідність зберігати рідну мову й розвивати культуру. А це в тодішніх умовах було вкрай непростим завданням.

У Російській імперії влада здавна переслідувала інакодумців. Серед підозрюваних і переслідуваних були й українські письменники. У 1847 році жандарми схопили й відправили на заслання Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Микола Костомарова. За творчими людьми пильно спостерігала цензура — система державного нагляду за культурою. Усе, що викликало бодай якусь підозру, підлягало негайній забороні.

Цензурні обмеження посилились у 1863 році з появою Валуєвського циркуляра. Таємне розпорядження російського міністра внутрішніх справ Петра Валуєва забороняло українські релігійні й освітні видання. Кульмінацією переслідувань став Емський указ 1876 року, виданий імператором Олександром II. Він значно розширив зміст Валуєвського циркуляра: заборонялося видавати будь-які українські книжки, переклади українською, улаштовувати концерти з українськими піснями та ще багато чого.

Російська цензура не терпіла навіть самого слова «Україна», натомість вимагала вживати в літературі й періодиці назву «Малоросія». Менше цензури було в Австро-Угорщині (державна, що утворилася внаслідок укладання угоди між двома частинами Австрійської імперії — Австрією та Угорщиною), тому в Галичині українські книговидавництва й журналістика розвивались активніше.

Чумацький Ромоданівський шлях
(Сергій Васильківський, початок 1900-х)

І. Нечуй-Левицький (у центрі)
із членами «Старої громади» (1873)

Читання Христини Алчевської (1917)

◆ ГРОМАДСЬКА САМООРГАНІЗАЦІЯ

У боротьбі за національні й культурні права українці часто спиралися на досвід самоорганізації. Ініціативні й активні громадяни не покладалися на владу чи «доброго володаря», натомість дуже високо цінували власні можливості, силу свідомої й добре організованої громади.

Наприклад, у XVI—XVII століттях важливу роль у розвитку української культури відіграли церковні братства, що створювалися при церковних парафіях членами ремісничих організацій. Вони дбали про храми, улаштовували благодійні обіди, допомагали хворим і нужденним.

У другій половині XIX століття традиція суспільної самоорганізації теж виявила свою ефективність. Культурне лідерство перебрали на себе «громади» — об'єднання української інтелігенції, що опікувались розвитком науки, освіти, літератури й журналістики. Вони діяли в Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі, інших українських містах, а також у Петербурзі — столиці Російської імперії.

У громадівському русі брали участь відомі вчені, митці, суспільні діячі М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, П. Житецький, О. Кониський, Б. Грінченко, П. Косач, Т. Рильський, Ф. Вовк, І. Рудченко та багато інших.

Активними громадівцями були засновник національного оперного мистецтва Микола Лисенко, письменник і драматург Михайло Старицький, автор тексту українського національного гімну «Ще не вмерла Україна» Павло Чубинський.

Яскравою сторінкою громадівського руху була культурно-просвітницька діяльність жінок. Вони створювали недільні школи, викладали в сільських навчальних закладах, проводили культурно-освітню роботу. Наприклад, діяльність Христини Данилівни Алчевської на ниві народної освіти високо оцінила Міжнародна ліга освіти. Х. Алчевська заснувала й понад 50 років утримувала Харківську

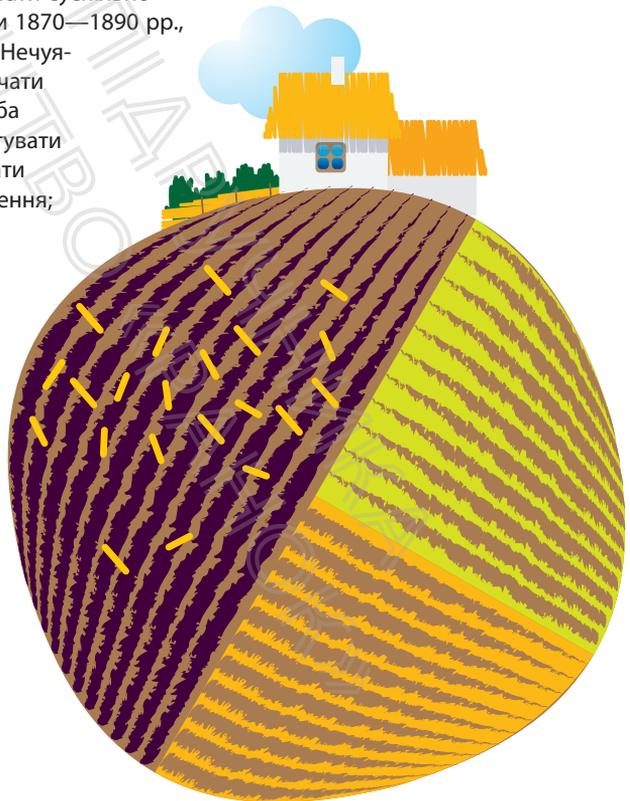
Реалістична українська проза

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для усвідомлення основних рис української ментальності, її значення для самопізнання та успішної реалізації в сучасному суспільстві, важливість правильності життєвого вибору для становлення й ствердження людини.

Опрацюючи матеріал розділу, ви маєте змогу **набути та виявити такі компетенції:**

- ◆ **літературну** — уміння характеризувати суспільно-культурні умови розвитку літератури 1870—1890 рр., розповідати про життя і творчість І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного; визначати жанри творів «Кайдашева сім'я», «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; коментувати проблематику творів; характеризувати образи-персонажі, засоби їх зображення;
- ◆ **ключові** — уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями твору; висловлювати власну думку про українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику; застосовувати набуті знання для порівняння творів української та зарубіжної літератур; зіставляти специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва; визначати роль і місце української літератури у світовому контексті.

У творах реалізму увага приділяється соціальним темам, а коло основних проблем і конфліктів визначається взаємозв'язками між людиною і суспільством. Перевага надається типовим характерам, у яких повно і правдоподібно відображені риси суспільного життя.

Реалізм — це літературний і мистецький напрям другої половини XIX століття з яскраво вираженою настановою на правдиве й точне відображення дійсності у її типових проявах

Серед всесвітньо відомих реалістів вирізняються Ч. Діккенс, В. Теккерей, О. де Бальзак, Г. Флобер. В українській літературі визнаними майстрами реалістичного слова є І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Карпенко-Карий.

До основних ознак реалістичного твору належать:

- ◆ зображення типових явищ дійсності;
- ◆ увага до громадських процесів та соціальних суперечностей;
- ◆ змалювання звичайних людей у їхньому повсякденні;
- ◆ залежність внутрішнього світу героїв від суспільних обставин;
- ◆ психологічна та соціальна достовірність людських характерів;
- ◆ точність у відтворенні побутових деталей.

В останній чверті XIX століття в реалістичній літературі сформувалась нова течія — *натуралізм* (від лат. *naturalis* — природний). Прибічники натуралізму були переконані, що людина не несе повної відповідальності за власне життя, оскільки воно зумовлене спадковістю, інстинктами, соціальним і побутовим оточенням. У своїх художніх пошуках вони прагнули до максимально відстороненого, майже «протокольного» відображення життєвих процесів.

Найбільш послідовно натуралізм виявився у творчості відомого французького письменника Е. Золя. Окремі риси натуралізму наявні у творах українських авторів Панаса Мирного та І. Франка.

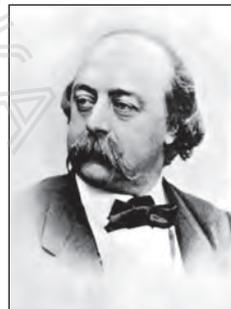
Чарлз Діккенс

Вільям Теккерей

Оноре де Бальзак

Гюстав Флобер

◆◆◆◆ Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку, ◆◆◆◆◆ літературну компетентності

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
 - ◆ Коли в літературі утвердився реалізм?
 - ◆ До яких тем зверталися реалісти?
 - ◆ Як реалісти осмислювали вплив соціальних обставин на формування особистості людини?
 - ◆ Яких найвідоміших західноєвропейських реалістів ви знаєте?
 - ◆ Які автори представляють український реалізм?
 - ◆ У чому своєрідність натуралізму?
 - ◆ Творам яких українських письменників притаманні риси натуралізму?

Еміль Золя

2. У зручній для вас формі занотуйте в зошиті ознаки реалізму.

◆ ПОЛЮБИТИ «НАЙМЕНШОГО БРАТА»

У другій половині XIX століття наша література сприяла вирішенню важливого завдання, проголошеного геніальним Т. Шевченком. Його послання «І мертвим, і живим...» із закликом подолати суспільне роз'єднання й полюбити «найменшого брата» стало ідейним орієнтиром для українських письменників-реалістів.

Не дивно, що на той час теми з народного життя посіли провідні позиції. Література глибоко і всебічно вивчала сільський побут, розкривала взаємини селян з іншими верствами суспільства, осмислювала відносини інтелігенції й народу.

Особливе зацікавлення українських письменників викликали зміни в селянському середовищі, зумовлені скасуванням кріпацтва. Літератори досліджували суспільні процеси, від яких залежали психологія, мораль, побут і майновий стан українського селянства в нових умовах. Вони висвітлювали ті проблеми, що найдужче хвилювали простих людей.

До найбільш гострих належала масштабна проблема «селянин і земля». Її осмислювали часто й по-різному: у зв'язках із хліборобською працею та достатком, як запоруку бажаного соціального статусу та життєвих перспектив і навіть як основне джерело розбрату між членами однієї родини.

Із цією проблемою тісно поєднувалася інша, що стосувалася наслідків кріпацтва. Письменники-реалісти помітили, що навіть після селянської реформи

Вечір в Україні
(Костянтин Крижицький, 1901)

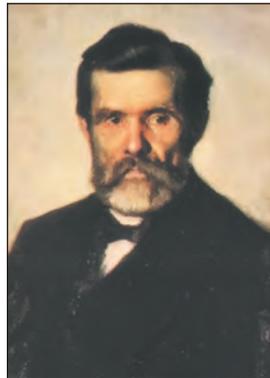
Іван Нечуй-Левицький

(1838—1918)

Іван Семенович Левицький (літературні псевдоніми — І. Нечуй-Левицький, І. Нечуй) народився 25 листопада 1838 року в місті Стеблів на Київщині в сім'ї священника. Його батько здобув добру освіту, захоплювався історією козацтва, любив творчість Т. Шевченка. Згадуючи матір, письменник пише: «...була висока на зріст, весела, проворна, говорюча та співуча. <...> любила читати життя святих і читала їх голосно, як читають прості люди, а ми малими слухали».

У семирічному віці майбутній письменник переїхав до дядька в Богуслав, а через два роки вступив до Богуславського духовного училища. Продовжив навчання в Київській духовній семінарії, багато читав, особливо захоплювався творчістю Т. Шевченка та М. Гоголя. Удосконалював свою освіту в Київській духовній академії. Закінчивши академію, працював викладачем у Полтавській семінарії, а згодом у гімназіях Каліша й Седлеця (Польща) та Кишенева (Молдова). Через свої національні переконання потрапив під таємний нагляд російської поліції.

У 1885 році І. Нечуй-Левицький вийшов у відставку, оселився в Києві, де й провів решту життя, присвятивши себе літературній праці. Помер письменник 15 квітня 1918 року, похований у Києві на Байковому кладовищі.

Іван Нечуй-Левицький
(Іван Труш, 1909)

◆ ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Літературний дебют І. Нечуя-Левицького припав на 60-ті роки. Тоді побачили світ оповідання «Рибалка Панас Круть», повісті «Дві московки», «Причепи». Прозаїк розкрив вплив кріпацтва на долі селян, зобразив складні соціальні процеси, що відбувалися в українському селі після скасування кріпосного права.

Він заявив про себе як талановитий майстер реалістичної прози. Основними принципами української літератури письменник уважав «реальність, народність та національність». Поряд з обдаруванням уважного спостерігача він продемонстрував особливу здатність до художнього вивчення й узагальнення соціальних змін, що відбувалися в українському селі. Не випадково Іван Франко дав письменнику таку характеристику: *«Іван Левицький — се великий артист зору, колосальне, всеобіймаюче око України»*.

Прозові твори І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Старосвітські батюшки та матушки», «Над Чорним морем», «Афонський пройди-світ» здобули читацьке визнання, стали класикою нашої літератури. Найбільшу

Українська ніч
(Архип Куїнджі, 1876)

майстерність письменник виявив у зображенні народних характерів. Однак тематика його творів не обмежується лише життям села. У романі «Хмари» автор зобразив чіткі особистісні профілі різних типів української інтелігенції. До розкриття історичних тем він звернувся в романах «Князь Єремія Вишневецький» та «Гетьман Іван Виговський». Окрім художньої прози, І. Нечуй-Левицький писав драматичні твори («Маруся Богуславка», «На Кожум'яках»), етнографічні нариси, літературно-критичні та публіцистичні статті.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку, ◆◆◆◆◆ літературну компетентності

1. Які пам'ятні дати життя письменника припадають на 2018 рік?
2. Запишіть подані відомості про життя і творчість письменника в зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

◆◆◆◆ Запрошуємо до дискусії, виявляємо обізнаність у сфері культури ◆◆◆◆

3. Відомо, що улюбленим музичним твором письменника була «*Appassionata*» Л. ван Бетховена. Знайдіть у мережі Інтернет запис цього твору. Послухайте його. Яке враження справила на вас ця музика? Поміркуйте, що привабляло письменника в цьому творі.

Повість «Кайдашева сім'я»

◆ ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ

«Кайдашева сім'я» має всі ознаки повісті — епічного твору, що за сюжетною складністю, кількістю персонажів і масштабом зображення дійсності посідає проміжне місце між романом та оповіданням.

У розвитку цього жанру в українській літературі попередниками І. Нечуя-Левицького були Григорій Квітка-Основ'яненко і Марко Вовчок. Автора «Кайдашевої сім'ї» можна вважати одним із творців української реалістичної повісті. У творі письменник зобразив звичайних людей у типових соціальних обставинах, дотримуючись психологічної достовірності характерів та етнографічної точності побуту.

Повість достатньо широко представляє життя українського села переважно в соціальних і побутових проявах. Виклад основних подій подається в часовій послідовності. Час у повісті вказано так, як визначали його в народі: назвами церковних празників і постів, польових робіт, народних свят, наприклад: перед Паликопою, на Семена, після Другої Пречистої, у жнива. Усе це й дає підстави визначити твір І. Нечуя-Левицького як реалістичну соціально-побутову повість-хроніку.

тому й хочуть обмежити вплив батькового авторитету — це природний шлях їхнього зростання. Молоді господарі та їхні сім'ї не лише конфліктують з батьками, а й через нестачу життєвого простору неминуче втягуються в тривале суперництво між собою.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну, соціальну компетентності ◆◆◆◆◆

1. Які проблеми можна вважати вічними?
2. Чому до них належить проблема батьків і дітей?
3. Чим ускладнилася ця проблема в «Кайдашевій сім'ї»?
4. Як ставиться до батька старший син? Чому Карпо вдарив батька?
5. Як ставився до батька Лаврін?

◆◆◆◆ Ділимося читацьким досвідом ◆◆◆◆◆

6. Пригадайте інші твори, у яких порушується проблема батьків і дітей.

◆◆◆◆ Запрошуємо до дискусії ◆◆◆◆◆

7. Оберіть одне з питань і організуйте дискусію в групі.
 - ◆ Чи винні Лаврін та Карпо в передчасній смерті батька?
 - ◆ Чи спростились би стосунки між батьками і дітьми, якби вони жили окремо й мали достатньо життєвого простору? Як відповісти на це питання на прикладі «Кайдашевої сім'ї»?

◆◆◆◆ Виявляємо творчі здібності ◆◆◆◆◆

8. У короткому есе висловте власний погляд на шляхи досягнення гармонії між батьками і дітьми.

◆ АВТОРСЬКА ПОЗИЦІЯ

Письменник виявляє прагнення до реалістичного, максимально правдоподібного зображення селянства. Він докладно зупиняється на етнографічних і побутових деталях. Автор ніколи не переходить межі, за якою втрачається природність селянських образів; у його повісті діють не прикрашені, а справжні народні людські типи. Окрім родинного побуту, він правдиво змальовує світоглядні й поведінкові стереотипи, релігійність, забобони, стосунки в сільській громаді.

Критика негативних явищ селянського життя не набуває в І. Нечуя-Левицького вигляду різкої сатири. Авторське ставлення навіть до тих героїв, які не відзначаються зразковою поведінкою, стримано критичне й навіть співчутливе: він схильний вважати їх швидше жертвами несприятливих соціальних обставин. До того ж у повісті немало й світлих, позитивно позначених епізодів, приміром, у змалюванні дошлюбних взаємин.

Авторові набагато ближчий гумористичний, а не сатиричний ракурс зображення. Гумор дозволяє йому уникати різких однозначних оцінок. Персонажі, відповідно, не постають пласкими й одновимірними (лише позитивними чи

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить. <...>

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати і почав прислухатся. Він глянув на синів через хворостяну стіну. Сини стояли без діла й базікали, поспиравшись на заступи. Кайдаш скочив з ослона й вибіг з стругом у рuci з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постить; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками. Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, котрого народ дуже поважає. Кайдаш не їв од самого ранку; він вірив, що хто буде постить у ту п'ятницю, той не буде в воді потопати.

— А чого це ви поставали, та руки позгортали, та ще й верзете бог зна що? — загомонів Кайдаш до синів. — Чи то можна в таку п'ятницю паскудить язика? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді і не вмре наглою смертю.

— В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, — сказав Карпо.

— Говори, дурню! Нема де втопиться. Як Бог дасть, то і в калюжі втопишся, — сказав батько.

— Хіба з корчми йдучи... — сердито сказав Карпо і тим натякнув батькові, що батько любить часто ходити до корчми.

— Ти, Карпе, ніколи не вдержиш язика! Все допікаєш мені гіркими словами...

Кайдаш плюнув і знов пішов у повітку стругать вісь.

Хлопці трохи помовчали, але перегода знов почали балакати спершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно. <...>

— Коли я буду вибирать собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо, — сказав веселий Лаврін.

— Мені аби була робоча, та проворна, та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку, — сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишеву старшу дочку. Мотря й гарна, й трохи бриклива, і в неї й серце з перцем, — сказав Лаврін.

Лаврінові слова запали Карпові в душу. Мотря не виходила в його з думки, неначе стояла тут на току недалечко од його, під зеленою яблуною, і дивилась на його своїми темними маленькими, як терен, очима. Він неначе бачив, як пашило її лице з рум'янцем на всю щоку, як білили її дрібні зуби між тонкими червоними губами. Карпо задумався, сперся на заступ і не зводив очей з того місця під яблуною, де він ніби вглядів свою гарячу мрію в червоних кісниках на голові, в червоному намисті з дукачем. <...>

Груша росла широко й високо і довго не родила. <...>

На біду того літа груша вродила, та ще й дуже рясно. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед. <...>

Лаврінові діти довідались, що та груша не дядькова, хоч стоїть в дядьковому городі, а батькова. Стара бабуся їм докладно все розказала й намовила їх полізти через тин та нарвать груш.

Діти тільки того й ждали. Хлопці полізли на грушу та й давай трусити, а дівчата збирали в пазухи. Коли тут з хати вискочила тітка Мотря.

— А нащо це ви рвете наші груші! — крикнула Мотря на небожів та небог.

— Еге! Це не ваші груші. Бабуся сказали, що це груша батькова, а не дядькова, — говорили діти та все збирали груші.

— Ось я вам дам груш! Зараз повикидайте мені груші з пазух, бо я нарву кропиви, та позадираю вам спіднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, кудюю втікати.

Мотря кинулась до кропиви. Діти підняли гвалт і кинулись на тин, як котенята. На їх крик вибігла з хати Мелашка.

— А навіщо оце ти, Мотре, б'єш моїх дітей? — спитала в Мотрі Мелашка.

— За те, щоб не крали моїх груш, — обізвалась з-за тину Мотря.

— А хіба ж це твої груші? Це наша груша; хіба ж ти не знаєш, чи що? — говорила Мелашка.

— Ще що вигадай! На нашому городі та виросла ваша груша! Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці, — говорила Мотря.

З хати вийшов Лаврін і почав оступатись за дітей. Він кричав до Мотрі, що то груша його, що про те знає все село, що його діти мають право рвати груші, коли схотять. Кайдашиха вискочила й собі з хати й вже лаяла Мотрю на всю пельку. <...>

Минула зима, знов настало літо. Капосна груша, неначе на злість, ще більше розрослась і вшир і вгору, знов уродила і стояла рясна, як облита. Груш уродило мішків зо три, коли не більше. Груші були здорові і дорого коштували на ярмарку. Тут уже пахло карбованцями, а це для селян було не жарти.

Знов почалась така сама комедія. Ще груші не достояли, а Лаврінові діти кинулись на їх, як бджоли на мед. Мотря вибігла з коцюбою, побила дітей, ще й груші пооднімала. Мелашка розлютувалась за своїх дітей, як вовчиця, кинулася до Мотрі й трохи не здерла з неї очіпка. Карпо і Лаврін пішли до священника. <...>

— Нехай так буде, батюшко, як ви скажете. Так, як ви присудите, так воно вже нехай і буде! — сказали брати.

— То я ж кажу, щоб Карпо заплатив тобі три або чотири карбованці, та й нехай буде груша його, то й сварки більше не буде між вами, — знов сказав священник.

◆◆◆◆ Виявляємо вміння вчитися, ініціативу та підприємливість ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

2. Виявіть ініціативу: у довільній формі (плаката, повідомлення на уроці або в соціальної мережі, презентації тощо) підготуйте цікаву інформацію про життя Панаса Мирного, поділіться нею з однокласниками.

◆◆◆◆ Виявляємо літературну, соціальну та громадянську компетентності ◆◆

3. У Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного зберігається чимало цікавих експонатів. Серед них і спогади сучасників про письменника. Наприклад, П.Г. Латиш, який товаришував із синами Панаса Яковича, згадував, що письменник мав напрочуд урівноважений характер: «Найбільший осуд з його боку — це пильний і, можливо, трохи невдоволений погляд його темно-карих очей. Про нього в народі говорили, що це людина, яка вміє очима лаятися». Поміркуйте, такі риси характеру допомагають чи заважають кар'єрі службовця, менеджера? Аргументуйте свої міркування.

◆ ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Свій шлях до літератури Панас Рудченко розпочав ще у юному віці. З дитинства захопився творами Т. Шевченка, пізніше полюбив прозу І. Нечуя-Левицького. Старший брат Іван, відомий фольклорист, перекладач і літературний критик, став для письменника-початківця добрим другом і порадиником.

Перші твори Панас Мирний написав наприкінці 60-х рр. Через цензурні заборони вірш «Україні» та оповідання «Лихий попутав» побачили світ за кордоном — у львівському журналі «Правда». Пізніше були опубліковані нарис «Подоріжжя од Полтави до Гадячого», оповідання «П'яниця», повість «Лихі люди».

Найбільшу славу й літературне визнання приніс Панасові Мирному роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», уперше виданий у Женеві в 1880 році. Зацікавив читачів і його наступний роман «Повія», що друкувався частинами й повністю був опублікований уже після смерті автора. Перу письменника належать оповідання «Морозенко», новела «Лови», цикл нарисів «Як ведеться, так і живеться», повість «За водою».

Панас Мирний відомий також як поет і драматург, автор драми «Лимерівна», комедії «Перемудрив» та інших творів. Писав він і гострі публіцистичні статті на захист української культури («Про мову», «Рідна мова»). Йому належать такі слова: *«Найбільше і найдорочче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування».*

До історії літератури Панас Мирний увійшов як визнаний майстер реалістичної прози. Його творчість відзначається масштабним змалюванням дійсності, точним відтворенням народного побуту, гострою соціальною проблематикою та психологізмом.

Пам'ятник письменникові в Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного (Олексій Олійник, Макар Вронський, 1951)

а потім повість «Чіпка», що й стала основою майбутнього роману. Ознайомившись із повістю, Іван Білик підтримав художні наміри брата, однак зробив декілька суттєвих зауважень щодо композиції, а також подав ідею створити «народний роман на основі щирого реалізму». Наголошуючи на необхідності зміцнення реалістичної основи, Іван Білик виступив за розширення історичного та соціального тла.

Урахувавши поради, Панас Мирний значно розширив повість, унаслідок чого суттєво змінилася організація твору, набувши романного характеру. Окремою сюжетною лінією була виписана історія Максима Гудзя, чіткіше поставав образ Чіпчиного товариша Грицька. Важливу роль почав відігравати екскурс у минуле, що знайомив читачів з історією та соціальними змінами в житті селянства.

Окрім копіткої роботи з редагування тексту, Іван Білик сам написав розділи «Новий вік», «Старе — та поновлене», у яких широко окреслив конкретні соціальні реалії доби. У 1875 році роман був завершений, однак через цензурні заборони довго не видавався. Він побачив світ лише 1880 року в Женеві. У Російській імперії його вперше опублікували в 1903 році під назвою «Пропаща сила».

◆◆◆◆ **Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

1. Складіть розповідь про історію створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».
2. Чому, на вашу думку, історія про селянина-зłodія справила на письменника глибоке враження?

◆ **НАЗВА ТВОРУ**

Роман Панаса Мирного та Івана Білика видавався під двома назвами. Перша — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — була запропонована Іваном Біликом. Вона запозичена з біблійної книги Йова, героя якої спіткали різні земні нещастя, однак, попри все, він зберіг віру й лишився добросчесною людиною.

Завдяки зверненню до такого авторитетного джерела, як Біблія, автори уразнили проблему вибору та відповідальності кожного за своє життя. Назва роману подається у формі риторичного питання. Вона має алегоричний характер: чи можливі конфлікти в суспільстві, у якому забезпечені основні права трудівників?

Пізніша зміна назви була зумовлена насамперед цензурними вимогами. Заголовок «Пропаща сила» вказував на марнування можливостей людини й усього народу в несправедливих соціальних умовах.

◆◆◆◆ **Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

1. У чому полягає алегоричний зміст назви «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»?
2. Яке значення вкладали автори в назву «Пропаща сила»?

◆◆◆◆ **Виявляємо літературну компетентність, беремо участь у дискусії** ◆◆◆◆

3. Уявіть, що ви завітали до книгарні або бібліотеки. На полиці дві книги привернули вашу увагу. Одна має назву «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», інша — «Пропаща сила». Припустімо, що з епічних жанрів ви віддаєте перевагу романам, а не повістям чи оповіданням. Яку із цих двох книжок ви переглянули б першою? Яка назва більше відповідає вашим уявленням про роман? Обґрунтуйте свою позицію.

◆◆◆◆ Читаємо взірці української художньої літератури ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

4. Улітку ви мали прочитати роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Порада. Роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» складається з 30 розділів і поділений на чотири частини. Перегляньте твір, пригадайте, про які події йдеться в кожній частині, зробіть у зошиті нотатки. Оберіть таку форму запису, яка допоможе вам найточніше відтворити в пам'яті твір.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум» (с. 42—50).

◆ ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Одним із важливих завдань реалізму є широке й докладне зображення життя. Через це реалісти віддавали перевагу епічним жанрам. Чільне місце у творчості реалістів посів роман — великий за обсягом і складний за своєю художньою організацією епічний твір, у якому змальовано багатьох персонажів, а сама дійсність представлена повно й багатогранно.

Існує чимало різновидів роману, наприклад: історичний, пригодницький, інтелектуальний, біографічний тощо. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — роман соціально-психологічний, оскільки дійсність та персонажі в ньому представлені переважно в соціальному та психологічному вимірах.

Автори змалювали масштабну панораму народного життя з усім комплексом суспільних процесів, що відбувалися майже півтора століття. У романі окреслені основні суспільні конфлікти, розкриті соціальні чинники поведінки персонажів. Багато уваги приділено аналізу психологічних мотивів життєвого вибору головного персонажа, майстерно виписані особистісні профілі інших героїв твору, висвітлені прояви соціальної й національної психології.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність ◆◆◆◆

1. Яким жанрам віддавали перевагу письменники-реалісти?
2. Чим роман відрізняється від інших епічних жанрів?
3. У чому особливість соціально-психологічного роману?

◆ ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА ТВОРУ

Панас Мирний та Іван Білик додали до твору промовистий підзаголовок — «Роман з народного життя».

У романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» порушується ціла низка проблем: людина й суспільство, мораль і соціальна відповідальність, людина і воля, селянин і земля, виховання й родинне життя. А основною виступає проблема «пропащої сили».

Урядова реформа 1861 року, що скасувала кріпацтво, на ділі знехтувала справжніми інтересами селян, замінивши одні форми поневолення на інші.

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо літературну компетентність ◆◆◆◆

1. Схарактеризуйте сюжет і композицію роману за планом: поділ на частини та розділи; сюжетні лінії твору; у яких частинах відбувається розвиток основної дії; розв'язка твору; кульмінаційні епізоди.
2. Як схарактеризував художню організацію роману О. Білецький? Що, на вашу думку, дало вченому підстави для такої характеристики?

◆ ОБРАЗ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ: ВІД ПОШУКІВ ПРАВДИ ДО МОРАЛЬНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ

Образ Чіпки представлений у розвитку: від народження й до того часу, коли він перетворився на засудженого злочинця і вбивцю.

Автори змалювали формування особистості героя та розкрили мотиви, якими він керується у своїй поведінці. Осмислюючи життя з реалістичних позицій, вони не оминули й можливостей натуралізму. Зокрема, урахували спадковість героя по батьківській лінії. Цей підхід поєднався в романі із соціально-психологічним, що стосується умовностей селянського звичаєвого права. Становище байстрюка, тобто народженого поза законним шлюбом, відчутно вплинуло на психіку хлопця. Уже змалку він починає усвідомлювати свою неповноцінність. Показовим є ставлення односельців до народження позашлюбної дитини: *«Пішло знов по селу шушукання, глум, таємні страхи...»*. Навіть реакція священника, який мав би бути виразником християнської любові, доволі показова: *«Понесли до батюшки. А панотець і собі: «Як його такого виродка у хрест уводити?!»*.

Молодий український селянин
(Василь Тропінін, 1820-ті рр.)

Відчуття власної соціальної вторинності та водночас гострий і допитливий розум змушують Чіпку з самого дитинства замислюватись над несправедливим улаштуванням світу. Від початку автори окреслюють конфліктний характер персонажа, передусім з огляду на його маргінальне¹ становище в межах селянського колективу.

Поряд із ним (для порівняння) вони зображують бідного сироту Грицька, який усе ж, на відміну від байстрюка Чіпки, має більше шансів соціально адаптуватися: сироті співчують, а байстрюка дражнять і зневажають. Маючи схожі початкові матеріальні можливості, ці персонажі по-різному реалізують себе в житті. З погляду звичаєвого права, навіть сирота Грицько мав кращі перспективи, ніж народжений поза законним шлюбом Чіпка.

Особливу роль у зростанні Чіпки відіграють персонажі, до яких він ставиться з глибокою повагою. Це літні люди з багатим життєвим досвідом. Вони передають

¹ *Маргінальність* (від лат. *margo* — край, межа, кордон) — становище особистості, яка перебуває на межі чи за межею панівної групи, спільноти, що накладає певний відбиток на її психіку та спосіб життя.

◆ ГРИЦЬКО ЧУПРУН І ЙОГО ДРУЖИНА ХРИСТЯ

У народній ліриці є наймитські та заробітчанські пісні. Вони дуже тужливі й песимістичні. Це пісні людей, котрі мусять задля заробітку працювати на чужому полі. Їхнє життя нещасливе, майже без майбутнього. Така доля чекала й на Чіпчиного товариша сироту Грицька Чупруненка, однак він зумів з нею позмагатися й переміг, знайшов вихід зі скрути: важкою працею заробив на власне господарство — став хазяїном, а не наймитом. Мріяв про багатство, про посаг заможної дружини, та знайшов врешті собі до пари наймичку, сироту Христю. У ній чоловіка привабило інше, важливіше багатство: її душевна щедрість і доброта. Грицько і Христя зажили тихим родинним життям, не дуже розбагатіли, але й не бідували.

У цій парі втілено багато чого від народного ідеалу, оспіваного у фольклорі. Це проста й дещо сентиментальна історія здійсненої мрії, досягнутого родинного щастя.

Грицько Чупрун довго намагався підтримувати добрі стосунки з другом дитинства. А коли в родині Чупрунів народився первісток, саме Чіпчину дружину Галю запросили бути хрещеною матір'ю. Грицькові боліло за давнього товариша, який загубив і своє, і чужі життя: *«Що це, брате Чіпко? — журливо, з самого глибу серця, обернувся до нього Грицько. У тому запитанні, у його голосі не було ні докору, ні помсти, а вчувався тяжкий жаль — шкода пропашчого брата...»*.

Голова українського селянина в солом'яному капелюсі
(Архип Куїнджі, 1895)

◆◆◆◆ Виявляємо літературну, соціальну компетентності ◆◆◆◆◆

1. Яке враження справив на вас Грицько Чупрун?
2. Які життєві цінності сповідує дружина Грицька? Аргументуйте відповіді прикладами з тексту.

◆◆◆◆ Запрошуємо до дискусії ◆◆◆◆◆

3. Чому Грицько Чупрун не обрав, як Чіпка, злочинного шляху?

◆ МАКСИМ ҐУДЗЬ І «ЗЛОДІЙСКЕ ТОВАРИСТВО»

Проблема «пропашої сили» розкривається також в образі запеклого злодія Максима Ґудзя. У романі подано історію його життя, а в ній виділено важливі моменти. Зокрема, докладно висвітлені дитячі та юнацькі роки Максима, бо саме тоді визначились риси його особистості. Автори не оминули й чинника спадковості, актуального в літературі натуралізму. Вони підкреслили, що Максим успадкував козацьку вдачу свого діда-запорожця: мовляв, звідси його байдужість до хліборобської праці, енергійність, сміливість і товариськість.

Але якщо дідова вдача здобула позитивну реалізацію в запорозькому війську, то в мирному сільському побуті діяльна натура Максима знайшла лише руйнівний

ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне... З неба, як розтоплене золото, летється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилию спіє хліборобська доля... Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, — тремтить, переливається, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушає докучне сюрчання трав'яних коників, що як не розірвуться, — і все те зливається до купи у якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього... Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди; на думку не лізуть клопоти: добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями... Хочеться самому жити й любити; бажаєш кожному щастя. Недаром в таку годину — аби неділя або яке свято — хлібороби виходять на поле хліба обдивлятися!

Отакої саме пори, в неділю, після раннього обіднього часу, — тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь од великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, — ішов молодий чоловік. «Не багатого роду!» — казала проста свита, накинута наопашки. «Та чепурної вдачі», — одмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка з решетилівських смушків, перехилиючись набакир, натякала про парубоцьку вдачу...

Ішов справді парубок. На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам; на мов стесаній бородці де-не-де поп'ялось тонке, як павутиння, волоссячко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений; темні карі очі — теж гострі; лице довгобразе — козаче; ні високого, ні низького зросту, — тільки плечі широкі та груди високі... Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в цього неабияке — дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духова міць разом з якоюсь хижою тугою... <...>

Спустившись в долину, повернув з курного шляху на обніжок — і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву, — і лице засвітилось одрадою: «От де моя праця, — немов казали його очі, — не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна!.. Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, — і промовив вголос: «Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його — ледве од землі одлізло — низеньке, жовте, засмоктане...»

Шлях (Костянтин Крижицький, 1899)

Не вспів доказати останнього слова, — чує: недалеко, з-за жита, хтось співає... Він притаїв дух; насторошив уші, слуха... Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки: то розлягався в високім просторі; то слався по землі, по зелених житах; то замирав оддалеки на полях розлогих; то вливався в душу якимсь несвідомим щастям. Парубок стояв, як зачарований. Йому здалося — він зроду не чув такого свіжого, гнучкого голосу. У його в очах засвітилась одрада; лице прояснилося, наче хто збриз-

нув його свіжою водою; серце затіпалось, немов хто доторкнувся до його. «Хто б це?» — подумав він та й пішов на голос.

Не встиг ступить десяти ступнів, як пісня стихла, — тільки одна луна її бриніла ще над головою у його. Ще ступінь, ще... зашелестіло жито, заколихалося, немов у йому щось борсалось, билось... Ще хвилина — і з жита заманячила дівоча постать... Парубок став. Дівчина, як перепілка, знялась — і помчалась вподовж ниви. Низенька, чорнява, завітчана польовими квітками, вона й трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротних дівчат. Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене убрання, між високим зеленим житом, — вона здавалася русалкою...

Парубок спершу, мабуть-таки, чи й не прийняв її за ту польову царівну, бо стояв, як укопаний, розтягнувши й без того довгобразе лице, широко розкривши здивовані очі...

Дівчина одбігла трохи і собі стала. Озирнувшись, глянула на його веселими очима, усміхнувшись свіжим, молодим личком. Тут її краще розглядив парубок. Чорне кучеряве волосся, завітчане польовими квітками, чудовно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж полискуваного хмелю спадали на біле, рум'яне личко, як яблучко наливчате; очі оксамитові, чорні, — здається, сам огонь говорив ними... Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими густими віями. Сама — невеличка, мегка й жвава, з веселою усмішкою на виду, вона так і вабила до себе. Зелена байова керсетка з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шії дорогі коралі, хрести, золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівочької вроди.

Вона стояла навпроти парубка, як намальована, — наче манила своєю дивною красою. Не спускаючи з очей, він підходив до неї.

- Чого ти тут ходиш? — обізвалась вона перша.
- А ти чого хліб толочиш? — не зовсім ласкаво одказав він.
- Хіба се твій хліб?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

XXX

Так оце та правда?!

<...> Ніч, як куйовда, стояла надворі; мела страшенна хуга; завірюха крутила; та холод такий, що страшно й носа виткнути з хати; мороз перся у хату — позамуровував шибки узорчатими виводами; а в димарі, як голодний звір, ревла та вила відьма-буря, кидаючи у вікна кім'ями снігу — мов хто добивався у хату знадвору. Галя й Мотря сиділи собі та мовчки прями. У кожної чогось так тяжко було на серці, що вони аж попригиналися до гребенів. Чіпка лежав на лаві, задравши голову угору, мовчки дивився у стелю та слухав божевільні заводи буйного вітру. Свічка на триніжку неясно горіла: знай гніт нагоряв-жужелився, і знай його зривала або Мотря, або Галя, кленучи вогонь, що так немилосердно пік у пучки. Разів два чи три ненароком свічку зовсім гасили — і тоді в темряві проносився жарт та сміх, немов боявся світу, бо справді, коли знову засвічували світло, то — немов воно замикало уста їм — ні одне слово не зривалося з язика, наче то не люди сиділи, а якісь тіні — глухі й німі...

Коли це зразу, як грім, загуло коло хати, й почало щось стукати у вікно. Чіпка кинувся, скочив з лави, мов хто його скинув з неї, — та мерщій надвір. Засов клацнув; почувся гомін, тупіт. Незабаром Чіпка увів у хату Лушню, Матню, Пацюка та ще чоловіка семи незнайомих людей. Були між ними москалі — і Сидір там, були й прості.

— Господи! — ледве вимовила стиха Мотря та й прикипіла до гребеня.

— Здорові в хату! — обізався дехто.

— А ти, стара, вже одужала? — питає Матня Мотрі. — Оже, їй-богу, час тобі вже умирати. Дивись: зуба в роті немає, а ти ще й досі живеш — марно тільки хліб переводиш!

— Відчепись од мене, лихий чоловіче! Чого ти прийшов у чужу хату насміхатись з старої людини? — одказала Мотря. <...>

Чіпка помітив скриту бурю, похопився промовить:

— Ходім, пани-браття, у світлицю, бо тут з бабами ніякого пива не звариш... хай вони собі прядуть.

Як ноги вломили братчики з хати — мерщій перейшли за Чіпкою у світлицю.

Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всідила на гребені: встала, побралася на піч, лягла — та так і залилася сльозами. А Галя, оставшись одна, думала: «Підожди ж! підуть твої братчики... це вже не первина... постій же ... прокляті, каторжні!» — і лютувала разом на Чіпку й на його товариство. <...>

— Чи пора, то й ходімо, — понуро відказав Чіпка, підводячись.

За ним повставали другі. Випили ще на дорогу; вийшли з хати. Чіпка погасив світло — і собі за ними... «Кукуріку!» — прокричав на сідалі півень, залопотавши крилами. Усі кинулись.

— Пху, проклятий!.. перелякав!! — обізвався Лущня. <...>

Прокричали другі півні. Коли геть за північ почувся здалека тупіт, гомін. Далі — ближче... ближче... коло самої хати... «Ідуть! — подумала Мотря. — Хоч би ж хоч сюди не заходили», — прошептала. Коли чує — повернули в світлицю.

Перегода трохи рипнули двері — увійшов хтось у хату.

— Хто там? — питає вона з печі.

— Це я, — одказав Чіпка.

І — чує вона — став над помийницею вмиватись... У серці їй наче хто гострим ножем шпортонув. <...>

Незабаром повходили в хату й друзі. Засвітили світло. Мотря вглянула з-за комина — і затрусилася... На кожному видні були сліди свіжої крові. Мотрі зробилося страшно, холодно. Вона забила у самий куток печі, трусилася, як в лихоманці... Далі вона почула, як стали в печі огонь розводити — одержу палити. Вона боялася, щоб не скрикнути, боялася зітхнути — та все міцніше й щільніше стискувала зуби, тулилася в куток...

Упоравшись як слід: повмивавшись, попаливши, яка була в крові, одержу, розбишаки погасили світло, побрались у світлицю.

— О-ох!.. — здихнула Мотря. — Хоч би Галя коло мене... Ох, Господи!.. — застогнала вона: — дай мені дожити до завтрього... Одсахнусь тебе... зречусь тебе, мій сину... моє лихо... перед усім світом скажу... на все село прокричу... Ох!.. Чого хоч ніч така довга?.. чого хоч вона так нешвидко тягнеться?.. Хоч би швидше світа діждати... Господи... Боже наш! сохрани й заступи...

Та злізла з печі, упала навколішки перед образом та тихо й чуло молилася, б'ючи земні поклони. Не чула вона, коли й треті півні прокричали, не помітила, коли почало на світ благословитися. Од щирої молитви одірвав її, розбуркав несамовитий крик та стук у вікно.

— Ря-а-туйте... Ой... рят-у-йте!.. — кричало щось під вікном молодим дитячим голосом.

Мотря кинулась до вікна.

— Хто там?.. — питала вона з хати.

— Це я... рятуйте... хто в Бога вірує... Одчиніть... пустіть... — аж плакало та просило.

Мотря тихенько вийшла надвір — та трохи не омліла... Перед нею стояла літ десяти дівчинка, у одній сорочці, об'юшеній кров'ю, боса, розхристана, розпатлана — стояла й трусилася...

— Що се?.. що з тобою, дочко?.. чия ти?.. де ти була?.. звідки вирвалася?.. — тремтячи сама всім тілом, питала Мотря дівчинку.

— Ой, лишенько... бабусю... Ой... горенько тяжке... — з плачем ледве вимовляла дівчинка. — Я з хутора... розбишаки були... усіх побили... порізали... постріляли... батька... й матір... діда... бабу... дядьків... дядину... маленького братика... усіх... усіх... Одна я зосталася... одну мене не знайшли... втекла...

— Як утекла?

— Поїхали... запалили хату й поїхали... Ой... о-ой! бабусю... горенько мені!.. — скрикувала дівчинка, хапаючись рученятами за Мотрю, — боялася, щоб та, бува, не втекла...

— Цить... ци-ить, моя дитино! — зацитькувала Мотря. — Я знаю, хто ті розбишаки... Мовчи!.. То мій син, клятий!.. Цить... а то як почує — не животіти тоді ні тобі, ні мені...

Дівчинка прихилилася до Мотрі та тихо схлипувала. Мотря увела її у хату.

— Ходім у волость... у волость ходімо! — шепче вона, а сама чує, що голова у неї кружиться, очі страшно горять, ноги трусяться... от-от упаде! — Ходім, дочко... поки ще сплять... <...>

Незабаром прибігли волосні, назбиралось народу повнісінький двір, обступили кругом хату. Ні одної душі не випустили: усіх побрали, пов'язали. Піднявся крик, гвалт.

Від крику прокинулась Галя. Швиденько накинула вона на себе юпку, вийшла з своєї хатини... Як глянула вона на Чіпку, що з скрученими назад руками стояв і понуро у землю дивився, як угледіла об'юшену кров'ю дівчинку.

— Так оце та правда?! Оце вона!!! — скрикнула не своїм голосом — і несамовито залилась божевільним сміхом.

Тіло в неї тряслось; очі помутилися — вона ними якось чудно водила; на губах встала кривава піна, а вона все сміялася, все сміялася...

Чутка про все те, як грім, розкотилася на всі кінці, рознеслася на всі боки — в одну мить обхопила усе село. Збігалися люди, як на пожежу, дивитись, а вертаючись додому, від страху Богу молилися.

— Чула? — як божевільний, вскочивши в хату, скрикнув Грицько. Христя глянула на його та й пополотніла.

— Що там? пожежа?..

— Чіпка людей порізав... усю Хоменкову сім'ю виполонив!

— О-о-о... — якось чудно загула Христя. Очі в неї розкрилися, боязко й страшно повела вона ними по хаті.

— Уже погнали у город... в тюрму, — каже Грицько.

— А Галя? а мати? — ледве чутно спитала Христя.

— Не знаю... здається, дома...

Христя мерщій за кожушанку, хапаючись накинула її наопашки та чимдуж побігла з хати.

Грицько гукав, завертав, кликав. Вона нічого того не чула — була вже далеко.

Перегода трохи вернулася, як з хреста знята. Вступивши в хату, перехрестилася.

— А що? — спитав Грицько.

— Галя... — знову перехрестилася: — повісилась...

— Отуди к лихій годині! — виторопивши очі, сказав Грицько та й замовк.

Цілий день вони обоє мовчали: смутні, бліді, неспокійні — мов дожидали смерті. <...>

Це вже було туди під осінь, на другий рік. Сонце задалегоди, почувши її, надолужало своїм теплом: не гріло, а пекло. Дощ як затявся, і трохи не на корх лежало на шляху пилу, та стояв він і в воздуху, як сивий туман, ліз у вічі, душив у горлі... Люди знай їздили по шляху: настала саме гаряча пора возовиці. По тому ж самому шляху простувала у Сибір, на каторгу, ціла валка скованих по руках, по ногах рештантів. Кругом їх цілий звод москалів з ружжями.

Пройшовши Піски, валка стала коло волості, на вигоні, на перепочинок. То був Чіпка з своїм товариством.

Як почули люди, то стали збігатись з усього села — старе й мале, мов на ярмарок.

У той час Грицько вертався з поля з снопами — аж трьома возами. Він — за одним; Христя — за другим; а син — хрещеник Галин — сидів на третім поверх снопів, тільки головка манячила. Побачивши зборище, вони спинили волів, а самі пішли до гурту... та й поторопіли обоє! Не швидко вже Грицько опам'ятався, підступив ближче.

— Що це, брате Чіпко? — журливо, з самого глибу серця, обернувся до його Грицько.

У тому запитанні, у його голосі не було ні докору, ні помсти, а вчувся тяжкий жаль — шкода пропащого брата...

Чіпка скося зиркнув, здвинув густі брови — та й одвернувся.

Грицько стояв, як пришиблений, дивився мовчки.

Незабаром старший москаль, що вів етап, скомандував в дорогу.

Рештанти стали підводитись, забряжчали важкими цепами. Почалося прощання, обнімання, почувся плач, голосіння... Плакали люди, обнімаючи своїх безталанних братів; подавали їм на прощання — кожен по своїй спроможності: той шага, той копійку, а хто й гривню... Плакали розбишаки, навіки прощаючись з рідним селом, з своїми людьми — рідними й нерідними. Один Чіпка не плакав. Як той сич насуплений, стояв він нарізно всіх, звисивши на груди важку голову, в землю потупивши

4. Фразеологізм з *легкої руки* є назвою розділу, у якому йдеться про

- А Чіпчине клопотання біля землі
- Б згоду громади взяти Чіпку пастухом
- В одруження Чіпки з Галею
- Г початок Чіпчиного пияцтва
- Д вибори в земство

5. Прочитайте рядки з твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Огняна стріла вдарила коло його; кругом усе затріщало і запалало огнем... Огонь розходився, розігрався... Уже він кругом охопив Чіпку; вже досягав своїми довгими язиками до його тіла; цілував його вид... Гляне Чіпка... То ж не вогонь, то людська кров хвилями хвилює...

В уривку йдеться про

- А пожежу в Чіпчиній хаті
- Б переживання Христі
- В Мотрине марення
- Г сон Чіпки

6. Доберіть характеристики до персонажів.

<i>Характеристика</i>	<i>Персонаж</i>
1 на словах, як на цимбалах, грає	А Лаврін
2 у неї серце з перцем	Б Карпо
3 широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима; гострі темні очі були ніби сердиті	В Кайдаш
4 все подихало молодістю парубочою красою; був схожий з виду на матір	Г Мотря
	Д Кайдашиха

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

7. За яких умов розвивалась українська література другої половини ХІХ ст.?
8. Які українські організації опікувались національно-культурним розвитком?
9. У чому полягають особливості реалізму як літературного напрямку?
10. Які українські автори писали реалістичні твори?
11. До яких основних тем зверталися реалісти?
12. Які риси реалістичного твору властиві роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»?

Ви опрацювали тему «РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНЬСЬКА ПРОЗА». Чи задоволені ви результатами свого навчання? Який твір зацікавив вас найбільше? Який твір ви хотіли б перечитати? Яких умінь ви набули? Які літературні герої допомогли вам усвідомити значення правильності життєвого вибору для становлення й ствердження людини?

Театр корифеїв

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для пізнання іншої художньої реальності — театру, краси й досконалості драматичного мистецтва, усвідомлення значення «театру корифеїв» у формуванні національної самосвідомості народу.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу **набути та виявити такі компетенції:**

- ◆ **літературну** — уміння розповідати про історію виникнення «театру корифеїв», його склад, популярність; знання авторів творів, написаних для професійного українського театру;
- ◆ **ключові** — уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями драматичного твору; висловлювати власну думку про українську ментальність, національний характер, народну мораль і етику; застосовувати набуті знання для порівняння драматичних творів української та зарубіжної літератур; знання життєвого і творчого шляху І. Карпенка-Карого, змісту п'єси «Мартин Боруля»; уміння визначати жанр драматичного твору; розповідати про історичну основу п'єси «Мартин Боруля», характеризувати головного героя та інших персонажів; визначати головний конфлікт твору; розкривати значення творчості І. Карпенка-Карого для розвитку української драматургії.

Знайомство з театром найкраще починати з вистави. Чому б не побачити її на власні очі? Адже в перекладі з грецької мови *театр* якраз і означає «видовище». Гру акторів ми оцінюємо, застосовуючи зорове сприйняття.

Драматург закладає основу майбутнього видовища. А втілюється воно завдяки злагодженій праці багатьох людей: акторів, режисера, художника, композитора, хореографа, костюмерів, гримерів, робітників сцени, освітлювачів.

Драматург — один із багатьох у театральному колективі. Він має бути не просто літератором, а ще й знавцем театрального мистецтва, а отже, повинен добре розумітися на всіх нюансах театрального життя.

◆ ТЕАТР І «КОРИФЕЇ»

Розвиток театру зазвичай залежить від глядачів. У XIX столітті значний глядацький попит на українські п'єси стримували суворі цензурні заборони. У багатьох українських містах і містечках існували аматорські театральні гуртки.

Не дивно, що після послаблення тиску цензури стався справжній вибух театральної активності. У 1881 році в Російській імперії було дозволено професійні українські вистави, щоправда, у театрі разом з українською мала виставлятися хоч якась російська п'єса. Це було неодмінною умовою.

А в 1882 році сталася знаменна подія — був заснований перший професійний український театр. Він об'єднав талановитих виконавців, які завоювали прихильність багатьох глядачів.

Новий український театр швидко набув популярності. У 1901 році в Києві навіть побачила світ книга «Корифеї української сцени». Ужите в ній слово й дало назву «театру корифеїв».

У давньогрецькому сценічному мистецтві корифей — це керівник хору, заспівувач, творчий лідер. І хоча театр є справою колективною, однак у ньому, як і в будь-якому колективі, є лідери, котрі ведуть інших за собою. Такі «корифеї» й стали засновниками першого професійного українського театру.

Сцена з вистави «По ревізії»
(постановка «Товариства українських артистів під орудою М. Кропивницького», 1885 р.)

◆ БЕЗЗАПЕРЕЧНИЙ ЛІДЕР

Ініціатором заснування й керівником нового театрального колективу став Марко Кропивницький. Він добирав акторів до складу професійної трупи. Перша вистава новоствореного театру відбулася 27 жовтня 1882 року. Це була «Наталка Полтавка» видатного українського драматурга І. Котляревського.

Сам М. Кропивницький володів усіма театральними професіями, був обдарованим драматургом. Для свого театру написав п'єси «Глитай, або ж Павук»,

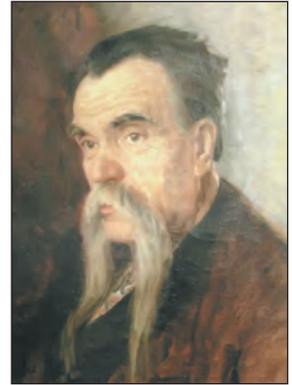
«По ревізії», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Розгардіяш», «Супротивні течії», «Скрутна доба», «Перед волею», «Замулені джерела», «Страчена сила» та ін.

◆ ДРАМАТУРГ І ТЕАТРАЛЬНИЙ ДІЯЧ

Діяльним учасником театру корифеїв був драматург Михайло Старицький. Він добре знав життя акторів, вивчав і враховував глядацькі потреби. Більшість його п'єс постала як відповідь на актуальні запити української сцени.

Перу М. Старицького належать нові версії відомих творів. Це оперета «Сорочинський ярмарок» (за однойменною повістю М. Гоголя), комедія «Панська губа, та зубів нема, або За двома зайцями» (переробка п'єси І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках»), драма «Тарас Бульба» (за мотивами повісті М. Гоголя).

Здобули визнання й оригінальні п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Богдан Хмельницький», «Талан», «Маруся Богуславка».

Михайло Старицький
(Фотій Красицький, 1904)

◆ МУЗИКА В ТЕАТРАЛЬНОМУ ЖИТТІ

Репертуар українського театру збагачувався здобутками талановитих композиторів. Петро Ніщинський створив музичну картину «Вечорниці» — яскраву вставну сцену до вистави за п'єсою Т. Шевченка «Назар Стодоля».

Визначними культурними явищами стали опери «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемівського і «Тарас Бульба» Миколи Лисенка.

Зіркою театру корифеїв була Марія Заньковецька. Професійну кар'єру вона розпочала з виконання ролі Наталки у виставі за відомим твором І. Котляревського. Акторка мала чудовий голос (драматичне сопрано), незрівнянно виконувала народні пісні. Першою з українських виконавиць вона здобула звання народної артистки.

◆ КОРИФЕЇ З РОДИНИ ТОБІЛЕВИЧІВ

Четверо «корифеїв» походили із сім'ї Тобілевичів: Іван Карпенко-Карий, його брати Микола Садовський і Панас Саксаганський, сестра Марія Садовська-Барілотті. Творчий шлях вони розпочали в аматорських театральних колективах, але вповні реалізували себе на професійній сцені.

Талант І. Карпенка-Карого розкрився в акторській діяльності та драматургії. М. Садовський керував окремим акторським колективом, а згодом заснував постійний український театр у Києві. П. Саксаганський був визначним актором з обдаруванням коміка. Чудові вокальні дані М. Садовської-Барілотті забезпечили їй успіх в оперних виставах.

Іван Карпенко-Карий

(1845—1907)

Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 року в слободі Арсенівка на Херсонщині в сім'ї управителя поміщицького маєтку. Його батько, Карпо Адамович Тобілевич, мав дворянське коріння, мати, Євдокія Зіновіївна Садовська, походила з простого селянського роду.

Коли хлопцеві виповнилось одинадцять років, він вступив до Бобринецького повітового училища, після закінчення якого обіймав різні посади: починав писарем і канцеляристом, згодом був судовим та поліцейським чиновником. Служба задля хліба щоденного не надто приваблювала обдаровану людину, однак збагатила письменника цінним життєвим досвідом, що пізніше неабияк прислужився в роботі над драматичними творами.

Ще за часів навчання І. Тобілевич захопився театром, брав участь в аматорських виставах, мріяв про акторське майбутнє. Тому й залишив службу і приєднався до професійного українського театру, обравши псевдонім Карпенко-Карий. Перша частина псевдоніма походить від батькового імені (Карпенко — син Карпа), а друга — від прізвища персонажа драми Т. Шевченка «Назар Стодоля», хороброго козака Гната Карого.

За участь у політичній діяльності І. Тобілевич потрапив на заслання до Новочеркаська. Там працював ковалем, згодом відкрив палітурну майстерню. Маючи вдосталь вільного часу, із головою поринув у драматургічну працю. Відбувши заслання, митець повернувся в Україну й оселився на власному хуторі Надія.

Тривалий час І. Тобілевич з успіхом поєднував працю актора й драматурга. Він не лише зіграв на сцені чимало різних ролей, а й написав п'єси, що стали класикою української літератури й театру.

У зв'язку з погіршенням здоров'я драматург був змушений виїхати на лікування за кордон. Помер Іван Карпенко-Карий 15 вересня 1907 року в Берліні, похований на хуторі Надія.

Іван Карпенко-Карий
(Тобілевич)

♦♦♦♦ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ♦♦♦♦

1. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть відомості про життя драматурга.

♦♦♦♦ Виявляємо вміння вчитися, ініціативу та підприємливість ♦♦♦♦♦♦♦♦

2. Виявіть ініціативу: у довільній формі (плаката, повідомлення в соціальній мережі, презентації тощо) підготуйте цікаву інформацію про життя І. Тобілевича, поділіться нею з однокласниками.

◆ ЖАНРОВЕ РОЗМАЙТТЯ ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКА

Драматургія І. Карпенка-Карого представлена різними жанрами. Серед них — трагікомедія, сатирична комедія, соціально-психологічна драма та історична трагедія. Значним успіхом користувалася *соціально-психологічна драма* І. Карпенка-Карого «Безталанна». Її жанр передбачає наявність гострого конфлікту та складних характерів. Автор розкрив почуття та психологічні суперечності героїв на тлі типових обставин українського села.

П'єса «Сава Чалий» написана в жанрі *історичної трагедії*. Це твір із непримиренним конфліктом, який завершується загибеллю героя. Звернувшись до теми гайдамацьких повстань, автор зобразив головного персонажа конфліктною, внутрішньо суперечливою натурою.

Драматург звертався й до *сатиричної комедії*. Її ознаками є викриття суспільних вад, а також змалювання типових характерів і ситуацій у підкреслено смішному вигляді з переважанням сатири, злої іронії та сарказму. Усіма цими рисами наділена п'єса І. Карпенка-Карого «Хазяїн».

Письменник прагнув уникати шаблонів та глибше розкривати характери, показувати маленькі драми й трагедії звичайних людей. У цьому йому допомагала *трагікомедія* — драматичний жанр, який поєднує риси трагедії й комедії.

У деяких творах І. Карпенка-Карого явища дійсності зазнають одночасно комічного й трагічного висвітлення. Це стосується п'єси «Сто тисяч»: у ній майже анекдотичний сюжет про невдачу, який став жертвою шахраря, поєднався із серйозною історією про мрію маленької, хоч і далеко не досконалої людини та про те, як ця мрія зазнала краху.

Усі ознаки трагікомедії наявні також у п'єсі «Мартин Боруля».

Іван Карпенко-Карий

◆◆◆◆ Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
 - ◆ До яких жанрів звертався драматург?
 - ◆ У якому творі він зобразив події української історії?
 - ◆ Які твори драматурга написані в жанрі комедії?
 - ◆ У чому особливість жанру трагікомедії?
2. Дайте розгорнуту відповідь на запитання.
 - ◆ Пригадайте твір І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Поясніть, чому жанр цього твору визначають як трагікомедію.

«Мартин Боруля»

◆ ПЯВА ТВОРЧОГО ЗАДУМУ

Іноді почути від когось незвичайну історію ми недовіриливо коментуємо: «Не правда, таке лише в книжках буває!» Нам здається, що художній твір і наше щоденне життя — дуже різні речі. Чи завжди це так? Адже трапляється, що література й життя багато в чому перетинаються між собою. Такі «перетини» свого часу дуже зацікавили письменників-реалістів. Зацікавили настільки, що вони однією з важливих умов успішного твору вважали дійсну життєву основу, а переконливим доказом правдивості характерів — наявність реальних прототипів у своїх героїв. А коли ситуація, що склалась у власній сім'ї, дуже нагадує книжну, зовсім легко заплутатись.

Напевно, І. Тобілевич, уперше прочитавши комедію Ж. Б. Мольєра «Міщанин-шляхтич», був неабияк вражений: твір нагадав про деякі факти з життя його родини. Карпо Адамович Тобілевич, батько драматурга, походив із давнього роду, дворянство якого, однак, не мало офіційного підтвердження. Він доклав багато зусиль, щоб довести свої права, але зазнав невдачі через прикру писарську помилку: у старих документах родове прізвище відрізнялося лише однією літерою — воно мало форму Тубілевич. А це стало вагомою підставою для офіційної відмови у визнанні дворянського статусу. Як же поставився до всього сам драматург? Відповідь на питання дає трагікомедія «Мартин Боруля» (1886).

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Яка комедія Ж. Б. Мольєра вплинула на автора «Мартина Борулі»?
2. Які родинні обставини драматурга визначили задум «Мартина Борулі»?

◆◆◆◆ Читаємо взірці української художньої літератури ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

3. Прочитайте комедію І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля»¹. Зверте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, ви знайдете в рубриці «Читацький практикум» (с. 86—107).

◆ ЛЮДИНА Й СУСПІЛЬНІ УМОВНОСТІ

У п'єсі «Мартин Боруля» драматург показав, що люди дуже залежні від суспільних умовностей і стереотипів. Це може вкрай негативно впливати на їхнє життя. Іноді намір здобути бажаний соціальний статус загрожує перетворитися на манію, що здатна деформувати людську особистість. Тоді справжні моральні цінності — чесність, порядність, працелюбність — підміняються фальшивими уявленнями про щастя.

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Автор критично висвітлив одне з таких стереотипних уявлень, за яким цінність людини вимірюється соціальним становищем. Він висміяв віру в те, що аристократизму можливо набувати через формальне наслідування престижного способу життя.

Видатний український філософ Г. Сковорода писав про роль «спорідненої праці» в досягненні щастя. У творі І. Карпенка-Карого цей погляд поширено й перенесено в суспільну площину: важливо бути собою, а не вдавати когось іншого, жити своїм життям, а не наслідувати чуже, хай, на думку багатьох, і дуже престижне. Ідеї філософа по-новому розкрилися в актуальній для реалістичної літератури проблемі «пропащої сили». Герой І. Карпенка-Карого змарнував життя на ілюзії та поставив під загрозу щастя своїх близьких і достаток родини.

Представлений у п'єсі комедійний сюжет поєднується з морально-філософським підтекстом, що змушує глядачів не тільки сміятися, а й усерйоз замислюватись над справжніми людськими цінностями.

◆◆◆◆ Виявляємо літературну компетентність, обізнаність у сфері культури ◆◆◆◆

1. Яку тему обрав драматург для п'єси «Мартин Боруля»? Який аспект цієї теми автор висвітлив?
2. Традиції яких світових та українських майстрів слова розвиває І. Карпенко-Карий у своєму творі?
3. Як він оцінив прагнення героя здобути вище соціальне становище?
4. У чому полягає морально-філософський підтекст твору?

◆ ОБРАЗ МАРТИНА БОРУЛІ

Головний герой у переліку дійових осіб схарактеризований як «багатий шляхтич, чиншовик». Це означає, що він не має власної землі, а працює на орендованій, за що й мусить віддавати відповідну плату, або чинш. Інакше кажучи, чиншовик — це орендар. Боруля також шляхтич, тобто дворянин, але з не підтвердженим офіційно дворянським статусом. У Російській імперії налічувалось чимало таких «шляхтичів». Вони дорівнювались до державних селян, однак зберігали право доводити своє дворянське походження. Здебільшого це були звичайні хлібороби, які власною працею заробляли на життя.

У розмові з дочкою Боруля пояснює, чому домагається дворянства: *«Ох, дочко, ти не знаєш, як тяжко хлопом бути, усіх бояться, усіх лічить вищими від себе! І дай Бог, щоб ти не знала; а я всього попробував і знаю».*

Попрощавшись із бідністю, Мартин Боруля хотів би позбутися й соціальної вторинності. Він конфліктує із землевласником Красовським, бо той його принизив, обізвав «бидлом».

Немає нічого поганого в тому, що Боруля захищає свою гідність. Не це в його особі критикує автор, а насамперед фанатичну віру в те, що лише дворянство здатне зробити людину щасливою. Насправді виходить якраз навпаки. Недаремно Марися зізнається: *«Нащо ж дворянство нам здалося, коли воно горе приносить?»*

◆◆◆◆ Виявляємо літературну компетентність, творчі здібності ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

- ◆ Уявіть себе режисером вистави за п'єсою «Мартин Боруля». Щоб дати настанови акторам щодо гри, ви маєте визначитися, які характери вони мають утілювати. Складіть короткі характеристики кожного персонажа, у яких відзначте провідні риси характеру, можливу манеру поведінки.

ДІЯ ПЕРША

Кімната в хаті Мартина Борулі. Двері прямо і другі з правого боку.

Грубка з лежанкою. Дерев'яні стільці, канапка і стіл,
покритий білою скатеркою.

Ява I

За столом сидить Трандалев, а з бокових дверей виходить
Боруля з бумагою в руках.

Боруля. Натє, читайте! *(Дає бумагу.)* Читайте відціля.

Трандалев *(чита).* По висушанні всех вишеізоженних обстоятельств і на основанні представленных документов, Дворянское депутатское собрание определяет: Мартина, Генадієва сина, внука Матвея Карлова, правнука Гервасія Протасьєва, Борулю з сином Степаном, согласно 61 ст. IX тома Свода законов о состояниях, издания 1857 года, сопрічіслить к дворянскому его роду, прізнанному в дворянском достоинстве, по определению сего собрания, состоявшемуся 14 декабря 1801 года, со внесением во 2-ю часть дворянской родословной книги і дело сіє с копіями, как настоящего определения, так равно і определения от 14 декабря 1801 года, представить на утверждение в Правительствующій Сенат, по департаменту Герольдії.

Мартин. О!.. Виходить, я — не бидло і син мій — не теля!.. І щоб після цього Мартин Боруля, уродзоний шляхтич, записаний во 2-ю часть дворянської родословної книги, подарував якому-небудь приймаку Красовському свою обиду? Та скоріше у мене на лисині виростє таке волосся, як у їжака, ніж я йому подарую.

Трандалев. Так, виходить, візьмемо на апеляцію?

Мартин *(б'є кулаком по столу).* На апеляцію! Безпрємінно на апеляцію! Що то за суд такий, що признав обиду обоюдною?.. Я вас питаю: яка тут обоюдна обида? Він каже на мене «бидло»!.. — а я мовчи? Він кричить на сина, на чиновника земського суда, «теля» — а я мовчи? Мовчи, коли дворянина так лають? То що ж би я був тоді за дворянин? Ну, і я сказав йому: свиня, безштанько, приймак!.. Але яка ж це обоюдна обида?

Трандалев. Стривайте, не гарячіться! Будем апелювать. <...>

Мартин. Апеляція! То так апеляцію напишіть, щоб у Красовського у носі закрутило, щоб йому свербіло!.. Я грошей не пожалію, аби мені Красовського у острог посадить. <...>

ДІЯ П'ЯТА

Декорація та ж.

Ява II

Степан, а потім Марися.

Степан (*роздягається*). І хто б сподівався, що так скінчиться сватання? Добре й Націєвському, сердешному, досталось, одначе хоч би тобі пару з рота пустив!.. Як приїхав, то слабів дві неділі. Я його питаю: а що, як?.. Нічого, каже, приймали гаряче... Тепер і сам бачу, що гаряче. Погані наші діла, усе пішло шкереберть — і в дворянстві одказали, і земський суд скасували, і я остався за штатом — і куди примоститься, сам не знаю...

Входе Марися.

Марися. Стьопа! Приїхав? Здрастуй, братіку! (*Обніма його*.) Слава богу, що ти приїхав, — ми вже з мочі вибилися і ради не дамо!.. Батько дуже слабій, — мабуть, умруть. (*Плаче*.)

Степан. Що ж йому таке?

Марися. Одно до другого... Тут okazія з тим женихом, ти, мабуть, чув?

Степан. Чув, Омелько розказував.

Марися. Не встигли батько очунять після цієї okazії, а тут Красовський зібрав людей, виганяв нас з села, хотів розвалити хату; батько дуже сердились, сварились, кричали, і з ними зробилась якась причина: упали на землю зовсім як мертві.

А, не доведи господи!.. Ми з матір'ю в ногах у Красовського валялись — насилу одпросились на місяць, та й то дядько Гервасій заступились... І це ще не кінець! Пройшло скільки днів, батько стали поправляться, як знову получили бумагу, що в дворянстві одказано, і зовсім уже занедужали, з сили вибилися, нічого не їдять... все зітхають та читають ту прокляту бумагу... Коли б хоч з Красовським помирились, а то він знищить нас зовсім; завтра строк вибираться, а куди вибираться, що робить з слабим батьком — самі не знаємо! Слава богу, хоч ти приїхав!

Степан. От наказаніє господне!.. Не знаю, як і признаться тепер батькові!.. Я вже, Марисю, теж не служу — мене за штатом оставили.

Марися. Не кажи, не кажи батькові, борони боже! Вони зараз і вмруть, як ще довідаються, що й ти не служиш. Після скажеш...

Степан. А мати ж де?

Марися. Пішли до дядюшки Гервасія просить, щоб помирився з батьком, чи не дасть якої ради, — його так татко любили, завше слухали — і посварились... <...>

Кадри з х/ф «Мартин Боруля»
(1953, режисери Олексій Швачко
і Гнат Юра)

Степан. У мене аж ноги стали труситися... Стільки біди кругом, що й... (*Махнувши рукою, пішов у бокові двері.*) <...>

Ява VI

Мартин, Гervasій, Протасій, Палажка, Марися,
Микола і Степан. Мартина садовлять
на стільці. Він жовтий від розлиття жовчі.

Мартин. Здрастуйте!.. Бачите, як перевівся Боруля!

Гervasій. Послухай же мене, Мартине, я тобі добра зичу. Зараз і поздоровшаеш.

Мартин. Ні... ще поїду в город, повезу всі дворянські бумаги Каєтану Івановичу...

Гervasій. Знову за своє! Мало тобі лиха через те химерне дворянство?

Мартин. Бумаг же, бумаг багато!.. П'ять літ діло йшло, зовсім було признали, сопричислили... і не утвердили! І через що? Пустяк! Сказано у бумазі, що не так хвамілія стоїть: у нових бумагах — Боруля, а у старих — Беруля!.. Бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало, що написав — Беруля... Я і сам не знаю, хто я: чи Боруля, чи Беруля... Може, й Беруля!.. Та так і покинуть? Жаль живий бере за серце... А може, ще Каєтан Іванович...

Гervasій. Витягне з тебе яку сотню або й дві.

Мартин. А як докаже, що Боруля і Беруля — однаково?

Гervasій. Чом же він і досі не доказав? Повір мені, Мартине, нічого з цього не буде, тільки хазяйство зведеш, дітей старцями зробиш і сам у бідності помреш. Чого ж ти хочеш?

Мартин. Дворянства...

Гervasій. Ні, торби! Воно ж тебе в хворобу угнало, глянь на себе... воно тебе посварило з Красовським і зо мною — всі біди твої від нього!.. Хазяйство ледве живе, а дворянство без розуму і без науки хліба не дасть. Послухай мене: спали всі бумаги, щоб і не свербіло, бо ти слабкий на дворянство і умреш від цієї хвороби.

Мартин. А як утвердять?.. Може, хоч після смерті утвердять...

Гervasій. Ну, роби, як хочеш!

Палажка. Старий, зглянься на нас, послухай Гervasія, нащо нам те дворянство, як ти помреш, а ми без хліба останемся...

Марися. Рідний мій, дорогий тат... папінька! Нам не треба дворянства; одного бажаєм, щоб ви одужали, і знову будем жить весело, як колись...

Боруля шука очима Степана.

Степан. І я, папінька, не хочу дворянства...

Мартин. І ти, Стьопа?! Не хочеш? Дворянства не хочеш?.. Ти? (*Зітхає.*) Всі не хочуть... Хлопи... хлопи!.. (*До Палажки.*) Піди, душко, принеси палятурку, там у мене під подушкою...

Палажка пішла.

Нехай Омелько принесе соломи і затопе грубку.

Марися пішла, а через яке врем'я вертається з Омельком, котрий вносе солому, запихає у грубку і підтоплює.

Потухне послідня іскра від бумаг, потухне моє життя... умру на ваших очах, побачите!

Палажка вносе палятурку, повну бумаг, Мартин розв'язує.

Право на дворянство!.. Грамота... герб!.. І це все спалить?.. (*Читає крізь сльози.*) Отношеніє Дворянського депутатського зібранія от 16 февраля 1858 года за № 1541 о признаніи рода Борулі в дворянстві. (*Говорє.*) Було ж, виходить, за що признать... Атестат прапрапрадіда. Підписав сам суперетендент Савостьян Подлевський... бумага синя... як лубок... старинна бумага! (*Чита.*) Отношеніє Казенной Палати о несостояніи рода Борулі в подушнім окладі... (*Говорє.*) Скрізь Боруля, а там десь Беруля!.. Ох!.. Копія свідательства дванадцяти дворян, що весь рід Боруль завше вів род житні, свойственний дворянам... Особливо я! Герб... герб!.. Червоне поле, а по червоному полю хрест голубий, знамена зверху і внизу дві пушки...

Омелько. Підпалив, горить!

Мартин. Не кричи! Чого кричиш? Бодай тебе чорти підпалили у пеклі — поспієш! І своїми руками спалить дворянські достоїнства?.. Не можу!..

Гервасій (*хоче взять*). Та давай я спалю.

Мартин (*захища бумаги*). Стривай, стривай! Дай я ще надивлюся на них!.. Хоч герб оставить на пам'ять онукам і грамоту прапрапрадіда і атестат...

Гервасій. Щоб знов розсвербілось дворянство? Та не будь дитиною, пали! <...>

Мартин. Стьопа!.. А як же ти будеш служити без дворянських бумаг? Тобі й чина не дадуть?

Гервасій. Та він і так не служить, його оставили за штатом, земський суд скасували, тепер такі чиновники не нужні.

Мартин. Як?!

Степан. Так, папінька! Це правда, та я боявся вам сказати! Нас, тридцять чоловік, оставили за штатом.

Мартин. За штатом?.. Не служиш?.. Не нужен?.. Земського суда нема?.. Ведіть мене!!

Ведуть.

За штатом!.. (*Кида бумаги в ніч.*) Горять червоно, як кров дворянська, горять!.. О-о-о! Нещасний хлоп Мартин Боруля!.. Тепер ти бидло! Бидло!

Титан духу і думки

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для формування на прикладі життя І. Франка ціннісного переконання про можливість досягти силою духу світових вершин інтелекту; усвідомлення позитивного впливу поезії на людину, формування переконання, що за будь-яких обставин необхідно залишатися з народом, його цінностями; усвідомлення ролі кожного в історичному процесі, здатності брати на себе відповідальність за Батьківщину у її складні періоди.

**Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу
набути та виявити такі компетенції:**

- ◆ **літературну** — знання біографії І. Франка, основних царин його громадсько-політичної, наукової, мистецької, перекладацької діяльності, розуміння її значення в історії української літератури; уміння висловлювати власне ставлення до І. Франка як багатогранної особистості; знання композиції збірки «З вершин і низин»; уміння аналізувати поетичні тексти; знання філософської поезії І. Франка; уміння пояснювати провідні мотиви в «Легенді про вічне життя»; знання поеми «Мойсей», розуміння специфіки сюжетних ліній, уміння характеризувати алегоричність образу Мойсея; аналізувати засоби художнього вираження в тексті; висловлювати власну позицію щодо ролі провідника нації в долі народу; знання про І. Франка як прозаїка; уміння пояснювати композицію та сюжет новели «Сойчине крило»; характеризувати його модерністську специфіку; розуміння морально-етичних проблем, порушених у творі; уміння висловлювати власну думку про актуальність творчості І. Франка для XXI ст.;
- ◆ **ключові** — уміння виявляти громадянську компетентність і висловлювати судження про проблему вибору людини у вирішальній ситуації, потребу вчитися впродовж життя для формування себе як багатогранної особистості.

Іван Франко

(1856—1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі на Львівщині. Його батько був ковалем, мати походила зі збіднілого шляхетського роду. Від батька успадкував любов до праці та життєвий оптимізм. *«На дні моїх спогадів, — зізнавався письменник, — і досі горить маленький, але міцний огонь. Це огонь із кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною на далеку мандрівку життя».* Після батькової смерті родину опікувався вітчим, людина уважна й турботлива. Коли Франкові було шістнадцять років, померла його мати.

Іван Франко
(Михайло Жук, 1925)

Здобувши початкову освіту, хлопець продовжив навчання в так званій «нормальній» школі в Дрогобичі, а згодом вступив до Дрогобицької гімназії. Саме тоді посправжньому захопився літературою, організував літературний гурток, почав писати поетичні твори. Закінчивши гімназію, у 1875 році став студентом філософського факультету Львівського університету. Там провадив літературну й громадську працю, друкував свої твори в журналі «Друг». Був заарештований і через це мусив перервати навчання. Згодом продовжив університетські студії, а повну вищу освіту здобув у 1890—1891 роках у Чернівецькому університеті.

Публіцистичні, літературно-критичні та художні твори І. Франка раз у раз з'являлися на сторінках періодичних видань. Він співпрацював із журналами «Громадський друг», «Світ», «Товариш», «Народ», «Житє і слово», «Літературно-науковий вісник», підтримував творчі контакти з багатьма іншими часописами.

Письменник невтомно працював у Науковому товаристві ім. Шевченка, очолював філологічну секцію та етнографічну комісію. Він мріяв ще й про викладацьку працю, однак після успішного захисту докторської дисертації не дістав посади у Львівському університеті. Та це не применшило його високого наукового авторитету. За видатні заслуги в галузі словесності його обрали почесним доктором Харківського університету.

І. Франко також брав активну участь у громадському й політичному русі, балотувався до галицького сейму та австрійського парламенту від Русько-української радикальної партії (РУРП).

Узимку 1907—1908 років здоров'я І. Франка відчутно погіршилося. Письменника знесилювали матеріальні нестатки й виснажлива праця. У 1915 році хвороба

загострилася, а через кілька місяців 28 травня 1916 року видатний майстер слова пішов із життя. Його поховали на Личаківському цвинтарі у Львові.

◆◆◆◆ Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях І. Франка за планом:

- ◆ час і місце народження письменника;
- ◆ здобуття освіти;
- ◆ літературна та наукова праця;
- ◆ громадсько-політична діяльність.

i

2. Які факти біографії письменника вас зацікавили? Про який період його життя ви хотіли б дізнатися більше? Пропонуємо задовольнити свою цікавість, здійснивши віртуальну екскурсію до Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

◆ ПРАЦЯ НА НИВІ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Обдарування І. Франка було всебічним, а його діяльність — без перебільшення титанічною. Він і поет, і прозаїк, і драматург, і перекладач, і літературний критик. Він також і науковець: дослідник літератури, фольклорист, етнограф, філософ. І. Франко є автором кількох тисяч творів, а весь його доробок міг би скласти близько ста томів. За внеском в українську культуру І. Франка можна порівняти хіба що з одним його попередником. На думку відомого вченого Д. Чижевського, його роль в українській словесності *«була так само визначна, як і роль Шевченка»*.

З ліричною поезією І. Франка читачі знайомі за збірками «Баляди і розкази», «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», «Semper tiro», «Давнє й нове», «Із літ моєї молодості». Чимало творів залишились поза збірками. Йому належать поеми «Смерть Каїна», «Лісова ідилія», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей» та багато інших. Уміння надати громадянській тематиці вселюдського звучання, майстерне розкриття найтонших відтінків особистісних переживань, увага до філософської проблематики забезпечили поетові почесне місце серед класиків нашої літератури.

І. Франко є автором прозових творів у різних жанрах. Серед них багато оповідань і новел, повісті «Захар Беркут», «Воа constrictor», романи «Борислав сміється», «Перехресні стежки», «Для домашнього огнища», «Лель і Полель». Творчий манері прозаїка властиві реалістичне зображення життя, увага до соціальної проблематики, психологізм.

Драматургічна спадщина І. Франка помітно вплинула на розвиток сценічного мистецтва. Серед його творів вирізняється психологічна драма «Украдене щастя», уперше виставлена театром товариства «Руська бесіда» в 1893 році. Вона й до сьогодні залишається окрасою українського театрального репертуару. Драматичні екранізували (у 1952 та 1984 роках), а за її мотивами у 2004 році зняли сучасний телесеріал.

Сонет — жанр ліричної поезії. Він має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки). Існує, правда, й менш поширений варіант строфічної будови: три чотиривірші та дистих.

◆◆◆◆◆
Сонет — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки)

Деякі митці дотримувались правила, яке, однак, не є обов'язковим. Воно стосується композиції розвитку авторської думки за визначеною схемою: *теза — антитеза — синтез — розв'язка*.

У «Сікстинській Мадонні» І. Франко в цілому витримав сонетну композицію. У першому катрені спірна теза ще обговорюється

(«Хто смів сказати, що не богиня ти?»), однак у другому катрені вона вже остаточно заперечується авторським визнанням: «Так, ти богиня! Мати...». Синтезом виступає узгодження різних поглядів: сумніву («О Бозі, духах мож ся сумнівати...») і ствердження («Та ти й краса твоя — не казка, ні!»). Нарешті, настає розв'язка: колись «світ покине / Богів і духів, лиш тебе, богине, / Читить буде вічно — тут, на полотні».

Думки поета про минуле й вічне доволі суб'єктивні. З ними можна погоджуватись або ні. Та як не перейнятися щирою вірою поета у вічність краси, явленої на полотні безсмертним витвором людського генія?

◆◆◆◆ Читацький практикум ◆◆◆◆◆

Сікстинська Мадонна

Хто смів сказати, що не богиня ти?
 Де той безбожник, що без серця дрозі
 В твоє лице небесне глянуть може,
 Неткнутий блиском твої красоти?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
 О глянь на мене з свої висоти!
 Бач, я, що в небесах не міг найти
 Богів, перед тобою клонюсь тоже.

О Бозі, духах мож ся сумнівати
 І небо й пекло казкою вважати,
 Та ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
 Богів і духів, лиш тебе, богине,
 Читить буде вічно — тут, на полотні.

1881

Зів'яле листя
(Андрій Чебикін, 2006)

потреби; мені здається, що й без автобіографічного ключа вони мають самостійне літературне значення.

У підзаголовку І. Франко визначив свої поезії як «ліричну драму», а в передньому слові згадав, що основою збірки став щоденник його приятеля, який наклав на себе руки.

Приховування авторства — відомий літературний прийом, «літературна фікція», як писав сам поет. Це дало змогу дистанціюватися від переживань: вистражданий «людський документ» перетворити на книжне, суто літературне явище. До речі, міркуючи, чи варто публікувати «щоденник самогубця», автор висловив і таке сподівання: *«Може, образ мук і горя хорої душі вздоровить деяку хору душу в нашій суспільності?».*

«Зів'яле листя» складається з авторської передмови та трьох частин, або «жмутків». Назва одразу ж налаштовує на певне емоційне сприйняття ліричної драми. Зосередившись на одній темі, автор майстерно варіює її, вдається до її деталізації та нюансування.

Надія на взаємність та водночас відчай, розчарування, розпач — такі емоційні стани переважають. Ліричному героєві властиві зміни настрою, емоційні підйоми і спади, тривожні передчуття, іноді надмірне піднесення аж до афектації. І в цьому насправді немає нічого дивного, адже збірку, відповідно до авторського задуму, навмисне стилізовано під «щоденник самогубця».

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Коли вийшла збірка «Зів'яле листя»?
2. Які мотиви в ній звучать?
3. Чи мають твори збірки автобіографічну основу?
4. Чому автор подав збірку як «щоденник самогубця»?
5. Яким є підзаголовок збірки?
6. Скільки частин у збірці? Як автор назвав ці частини?
7. Які емоції переважають у душі ліричного героя збірки?

◆ НА НАРОДНІЙ ОСНОВІ

У «Зів'ялому листі» І. Франко використав художній досвід українського фольклору. Його вірш «Ой ти, дівчино, з горіха зерна...» перегукується з народною ліричною піснею «Ой ти, дівчино, горда та пишна».

Не лише зовнішня краса гордої дівчини, але і її незалежний характер («серденько — колюче терня») зображені автором у фольклорному дусі. Вплив народної пісні надав монологу ліричного героя, збентеженого байдужістю коханої, м'якого ліризму й простоти.

Знайдіть інформацію про артпроект#СЛОВА, у межах якого записано це відео. У цьому проекті відомі люди читають улюблені вірші українських поетів. Поміркуйте, у чому його актуальність. Організуйте подібну акцію у своїй школі.

◆ ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ПРО БЕЗСМЕРТЯ

Поема «Легенда про вічне життя» ввійшла до збірки І. Франка «Мій Ізмарад» (1898). Пояснюючи назву, автор писав: «*“Ізмарагдом” звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибираних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралі.*»

Іван Франко
(Іван Труш, 1908)

Письменник скомпонував свій «Ізмарад», узявши за основу відомі у світовій літературі мотиви («...я здавна збирав по-трохи або намічував собі для пізнішого вжитку поодинокі камінчики...»). У збірці він висловив власні погляди на важливі в людському житті морально-філософські проблеми.

Легенда зазвичай розповідає про щось чудесне, фантастичне. У часи Середньовіччя це був найпоширеніший жанр. Очевидно, рівняючись на середньовічний «Ізмарад», І. Франко деякі свої твори називав легендами. Але насправді «Легенда про вічне життя» — це епічна морально-філософська поема, написана на основі легендарного матеріалу. Вона також має виражений повчальний характер, що відчутно наближає її до притчі.

Серед героїв поеми є й історичні особи — видатний полководець Александр Македонський (у тексті поеми І. Франка — Олександр), засновник великої держави часів античності, його дружина Роксана, воєначальник Птолемей. Однак усі вони постають не в історичному, а в притчовому, філософському контексті. Автор «змушує» їх пройти через «випробування вічністю», використавши мотив «божественного дару».

Спочатку через випробування проходить аскет-пустельник: він одержує від богині «чудодійний горішок», що дарує вічне життя, однак усвідомлює марність безсмертя й передає свій шанс Олександру Великому. Але й могутній володар не прагне вічності без коханої Роксани: «*Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай? / З нею жить! Або радше ти сам умирай!*».

Та серце красуні Роксани належить воєначальнику Птолемею — йому й дістається горішок вічного життя. А далі символ безсмертя потрапляє до куртизанки, у яку без тям закоханий сам Птолемей. Зрештою чарівний горішок повертається до царя: закохана куртизанка готова на все, щоб завоювати його прихильність. В останні передсмертні хвилини Олександр рішуче кидає символ вічності в огонь, бо не уявляє свого життя без кохання Роксани: «*Не для нас, о богине, твій божеський дар! / Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.*».

О богине, прости! Я згрішив, бачу сам!
 Та безцінний твій дар комусь іншому дам.
 У нас цар молодий, богорівний наш цар!
 Богорівним зовсім його зробить твій дар.
 Міліонам він сонце, життя є нове,
 Для добра мільонів хай вічно живе».

3

Олександр Великий весь світ звоював,
 Та дівчини рабом себе він почував.
 Персіянки Роксани предивна краса
 В його серці горить, мов пожар, не згаса.
 У обіймах його та красуня горда
 Наче тає, на груди його припада;
 Та хвилина мине, і він чує, що ось
 В її серці вороже ворухиться щось,
 І в очах, ще вогких від любови і жаги,
 Дикі іскри горять, наче злі вороги.
 З її уст вилітають бажання страшні —
 Се бажання пожарів, убійства, різні.
 Їй опертись король не здоліє й на мить:
 Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить!
 Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?..
 День у день із небес його кидає в ад.

4

Олександр Великий богині моливсь:
 «Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь!
 Або дай, щоб скінчилася мука моя,
 Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія?
 Чом міняється так, кілько є в дні годин?
 І чи в серці її я паную один?»
 В тій хвилині аскет перед ним опинивсь
 І покірно царю до землі поклонивсь.
 «Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги
 Згинуть! Ось тобі дар від твогої слуги.
 Не згордуй! Сей малий золотистий горіх —
 Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх».
 І він все розповів, відки має сей плід,
 Що робить, щоб богині сповнить заповіт.
 «Міліонам ти сонце, добродій еси, —
 Будеш жити вічно юний, як плід сей з'їси».

5

«Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!»
І великим, безсмертним почув себе цар.
«Вічно жить! Молодим! А вона? А вона?
Постаріє, зів'яне, мов квітка марна!
Що без неї життя? Сонце? Небо? Сам рай?
З нею жить! Або радше ти сам умирай!»
Вже й не думає цар, до Роксани біжить:
«Серце, ось тобі дар: вічно в юності жить!»
І сказав їй усе, відки має сей плід,
Що робить, щоб богині сповнить заповіт.
«Коли любиш мене, моє сонце ясне,
Дасть безсмертя обом нам зерно те дрібне.
А не любиш... — урвав. — Кого хочеш люби!
Ось тобі сей горіх! Що захочеш — роби!»
Зчервоніло дівча, в личко вдарила кров, —
Олександр не ждав її слова — пішов.

6

Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти?
Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти?
Не про те! Інший жар в її серці горить!
Інший бог там живе! Інший цар там царить.
Він мета її мрій, осолода очей,
Над усіх милий їй генерал Птолемей.
Хоч не любить її і холодний, як лід,
Вона рада свій вік дати за сам його вид.
«Вічно жить молодій, а без нього? О ні!
Краще він хай живе, дасть безсмертя й мені!
Ну ж, допоможе сей плід його серце здобуть!
А як ні, то мені краще в світі не быть».
Птолемея знашла і дала йому плід,
І сказала, який в нім лежить заповіт.
А як ніч надійшла, вона тихо пішла,
Олександру в вино трути-зілля влила.

7

Занедужав король, важко стогне, кричить,
А Роксана при нім не ридає, мовчить.
Головами хитають старі лікарі,
І тривога, як ніч, залягла у дворі.

По всім краю йде вість, наче змора та сон,
І сумує весь край, і рида Вавілон.
Ось у строях, білилах, рум'янах ціла,
В Олександрів покій куртизана ввійшла.
«Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх!
Ось від мене тобі чудодійний горіх!
Се богині є дар. Як з'їси те зерно,
Вічно жить тобі дасть вічно юним воно».
Спалахнув Олександр: «Нещасна, дрижи!
Від кого маєш плід сей? По правді скажи!»
Та дівча не дрижить, не спускає очей:
«Мені дав його твій генерал Птолемей».

8

Олександр у болях жорстоких лежав
І в руці своїй плід чудодійний держав.
«Вічно жить і любить! День за днем! День від дня!
А життя — то борня! А любов — то брехня!
Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні!
День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох, ні!
Не для нас, о богине, твій божеський дар!
Хоч над світом я цар, та над серцем не цар.
Міліони людей можу вбить, погубить,
Та чи змушу кого мене вірно любить?
Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх!
Вічне щастя чи дасть сей чудовий горіх?
А без щастя, без віри й любові внутрі
Вічно жить — се горіть вік у вік на кострі!
Ні, богине! Візьми свій дарунок назад!
Я в нірвану волю, чи в Олімп, чи у ад!»

9

Серед болю в постелі підводиться цар,
І побожно цілує чудовий той дар,
І в тріскучий огонь із пахучих полін
Чудодійний горіх бистро кидає він.
І здалось, що вже біль не так люто палив,
Мовби в збурену кров охолоди налив.
Прояснів його ум, серце збулось химер,
А в опівніч саму Олександр умер.

◆◆◆◆ Читаємо взірці української художньої літератури ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

i

- ◆ Прочитайте або поновіть у пам'яті поему І. Франка «Мойсей»¹. Зверте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 93—101).

◆ РОЛЬ ПРОЛОГУ

У пролозі до поеми «Мойсей» єднаються дуже різні авторські емоції — пекучий біль через народне приниження та палка віра в нове вільне майбуття. За емоційною наснагою пролог поділяється на дві частини. У першій через гострі й докірливі риторичні запитання розкривається духовна вбогість національної пасивності й покори. Та вже зовсім інакше, натхненно й окрилено звучить друга частина прологу: вона сповнена оптимізму й передчуття народного відродження.

Авторська позиція чітка й декларативна. Від визнання національної кризи й моторошного образу «народу-паралітика» він переходить до життєствердного: «О ні! Не самі сльози і зітхання / Тобі судились! Вірю в силу духа / І в день воскресний твого повстання».

Поет переконаний, що, хай і в історичній перспективі, нові покоління («не нам тебе провадити до бою») приведуть народ до гідного майбуття: «Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вольних колі...».

У пролозі художнє мовлення організоване в терцини — трирядкові строфи, у яких перший рядок римується з третім, а середній — із першим і третім рядками вже наступної строфи. Остання строфа складається з одного рядка, який римується з другим віршорядком передостанньої строфи. Така строфічна будова відчутно посилює загальну урочисту тональність прологу.

◆ ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА

Проблеми життя і смерті, добра і зла, пошуку істини та людського щастя традиційно вважаються філософськими. До них належить і вкрай важлива проблема сенсу людського існування. А якщо ця людина — лідер і духовний провідник? Чи завжди його слово знаходить відгук і визнання?

Це питання відіграє ключову роль в авторських художніх пошуках. Можливо, у драматичній долі головного героя поеми віддзеркалилися громадянські переживання самого автора, навіяні багаторічним діалогом зі своїм народом?

Нелегким і відповідальним є дар пророка, духовного лідера. Він має принести в жертву все особисте, мусить також бути готовим до недовіри й незаслуженої ворожості. Невдачі й розчарування супроводжують пророка, провокуючи на переоцінку пройденого шляху. Він може сумніватися в ідеалах, яким присвятив своє життя.

Автор доводить, що сумніви й зневіра людини не лише можливі, а й передбачувані, просто неминучі. Натомість підкреслює, що понад усіма сумнівами

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

й розчаруваннями однієї особистості підноситься хоч і не завжди прямий, але невпинний рух народу до вищої мети.

У поетичних роздумах І. Франка проблема сенсу людського існування набуває значно більшого філософського масштабу, вона поширюється не лише на окрему людину, а й на буття всього народу.

◆ СЮЖЕТ І КОМПОЗИЦІЯ

Поема складається з прологу і двадцяти розділів, або пісень. Сюжетна частина твору та ліричний пролог слугують утіленню основної ідеї — віри в народне майбуття. Автор спирався на біблійний сюжет, однак узяв із нього лиш один важливий епізод — останні дні старозавітного Мойсея, коли після конфлікту зі зневіреним народом пророк усамітнюється в пустелі. А згодом через свої сумніви в доцільності вищої волі він дістає суворий присуд. Йому самому не доведеться побачити омріяної Палестини, а народ прямуватиме до «обітованої землі» з новим провідником.

У поемі є декілька драматичних моментів: конфлікт Мойсея з юрбою, що погрожує побити його камінням, момент зневіри пророка (*«Одури́в нас Єгова!»*) та розв'язка — коли табір мандрівників, подолавши сумніви, вирушає в похід.

Компонуючи свій твір, автор використав вставні притчі, важливі для реалізації ідейного задуму. Це «казка» про терен та античний міф про Оріона. У першій притчі Мойсей розкрив народові його місію. Пророк розповів про вибори короля дерев. Небажаний для інших тягар правителя взяв на себе непримітний колючий терен, бо лише він готовий жертвувати собою заради громади, захищати її спокій: *«Щоб росли ви все краще, а я / Буду гинуть на шляху»*. Пророк розтлумачує людям прихований зміст притчі: як терен жертвує собою заради вищої мети, так і обраний народ призначений Богом на нелегке служіння духовній істині: *«Щоб він був мов світило у тьмі, / Мов скарбник його слова»*.

Притча про терен допомагає втілити й авторський погляд на роль лідера, місія якого полягає в самовідданому служінню народним інтересам. Мов колючий терен, він покликаний оберігати свій народ від небезпек, вести до кращого життя, хоча сам приречений *«гинуть на шляху»*.

Про сліпого гіганта Оріона Мойсей почув від Азazelя. Незрячий герой давнього міфу Оріон вірив, що коли наблизиться до сонця, то чудодійні промені повернуть йому втрачений зір. Та на лихо, хлопчик-поводир скеровував мандрівця в різних напрямках, а це змарнувало немалі зусилля: сліпець так і не зумів наздогнати небесне світило.

Оріон позначає «людськість», яка вибудовує грандіозні фантастичні плани й уперто рухається, немов за сонцем, за своєю мрією. Однак часто сподівання розчаровують, а всі зусилля «людськості» витрачаються марно: *«І жартує з тих планів її / Хлопчик — логіка фактів»*. Поет своєрідно переосмислив давній міф. У нього це притча про драматичну розбіжність амбітної мрії й суворой реальності.

Ця притча дала змогу автору глибше розкрити переживання пророка, який витратив свій вік на досягнення «обітованої землі» й опинився зрештою на межі зневіри перед сумною «логікою фактів».

◆ ОБРАЗ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Мойсей — один із відомих біблійних персонажів, старозавітний пророк. Він уславився служінням рідному народові. Саме він очолив вихід співвітчизників з єгипетського полону, вселивши у їхні серця віру у вільне майбутнє на своїй землі. Біблійний Мойсей увійшов до кола загальнолюдських образів. До розкриття цього образу зверталися митці різних епох та багатьох національних культур.

Такі образи, у яких утілилися важливі загальнолюдські риси та цінності, називають «вічними». Зберігаючи певний зв'язок із першоджерелами, вони вже давно живуть цілком самостійним життям. Вони мають узагальнене, часто символічне значення. Наприклад, Прометей став символом самопожертви й нескореності. У такому значенні його зображено в поемі Т. Шевченка «Кавказ». Образ пророка Мойсея втілює самовіддане служіння народові. До нього зверталися ще давні українські автори. На честь лідера національно-визвольної війни Богдана Хмельницького склали вірші й промови, у яких гетьмана іменували українським Мойсеєм.

І. Франко зберіг визначальні риси цього образу, однак відчутно його ускладнив. Поет зобразив свого героя в час важкої духовної кризи, розкрив драму людини, яку відштовхнули зневірені співвітчизники.

Найбільше І. Франка зацікавили взаємини пророка з громадою та особливо — пов'язані з цим переживання. Вони сповнені щирої турботи за долю людей. Мойсей у них виявляє себе як патріот, який приймає свій народ з усіма його вадами: *«Бо люблю я тебе не лише / За твою добру вдачу, / А й за хиби та злоби твої, / Хоч над ними і плачу»*.

Пророк може сумніватися навіть у вищій волі, але не має сумніву у своїх патріотичних почуттях. Найвищою цінністю для Мойсея є його самовіддана любов до співвітчизників. *«Я люблю тебе дужче, повніш, / Ніж сам Бог наш Єгова»*, — у словах, звернених до народу, розкриті розуміння сенсу всього життя пророка Мойсея.

Виразні паралелі між єврейським і українським народами, накреслені в поемі, залучили цей образ до актуального національного контексту. Подолання духовного рабства і шлях до свободи на час виходу твору залишались основними завданнями українців. Саме тому автор наголосив на патріотизмі як головному мотиві служіння Мойсея. Місія справжнього народного провідника — нагадувати

Десять заповідей Мойсея
(Антон Лосенко, XVIII ст.)

Задарма в пісні твоїй ллеться туга,
І сміх дзвінкий, і жалоці кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим сцидом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперезешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний,
Твоїй будущині задаток, слізьми злитий,

Твоїому генію мій скромний дар весільний.

20 липня 1905

I

Сорок літ проблукавши, Мойсей,
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут ще піски й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава,
Та за ними синіє Йордан,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує:
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Кочовисько ледаче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та будячче.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сапфіри
Вже ось-ось за горою блистять, —
З них ніхто не йме віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину,
І все пусто та марно.

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дримає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю провадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі, підіймався
Він тоді многі рази
До найвищих піднебних висот
І вітхнення, й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри

Сорок літ сапфіровий Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-моргана злудна.

І зневірився люд і сказав:
«Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще жадать? І доки?» <...>

II

Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло вітхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху — се казка;
М'ясо стад їх, і масло, і сир —
Се найвищія ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд, се дурість, і гріх,
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
«Наші кози голодні!»

І на поклик його у похід:
«Наші коні не куті».
На обіцянки слави й побід:
«Там войовники люті». <...>

[Увечері в таборі мандрівників пожвавлення — Мойсей промовляє до людей. Він застерігає всіх від відступництва та нагадує про необхідність вирушати в дорогу. Щоб розкрити вище призначення народу, пророк розповідає «казку» про те, як дерева обирали короля.]

VI

У глибокім мовчанні сю річ
Вухом ловлять гебреї...
«Се вам казка, — промовив
Мойсей, —
Ось вам виклад до неї.

Дерева — се народи землі,
А король у їх колі —
Божий вибранець, син і слуга
Господевої волі.

Як народи Єгова создав,
Мов літорослі в полю,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кожного долю.

Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обібрати за сина.

І не взяв отих гордих, грімких,
Що б'ють в небо думками
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками.

І не взяв багачів-дукачів,
Що всю землю плюндрують,
Людським злотом і потом собі
Домовини мурують.

І не взяв красунів-джигунів,
Що на лірах брязкочуть
І свій хист у мрамурі, в піснях
Віковічнити хочуть.

Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук, і усе
Книжкове мудрування.

І, як терен посеред дерев,
Непоказний на вроду,
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду, —

Так і вибраний Богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник його слова.

На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

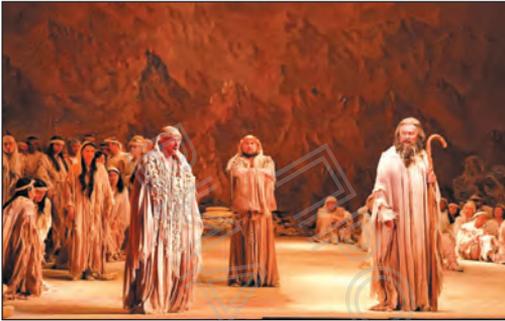
Але заздрий Єгова, наш Бог,
І грізний, і сердитий:
Те, що він полюбив, най ніхто
Не посміє любити!

Тож на вибранця свого надів
Плац своєї любові,
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

І зробив його острим, гризьким,
Мов кропива-жеруха,
Аби міг лише сам він вдихать
Аромат його духа.

І посольство йому дав страшне
Під сімома печатями,
Щоб в далеку будущину ніс,
Ненавиджений братами.

Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає
Або, Божу зневаживши річ,
І печать розламає!

Сцени з опери «Мойсей» на музику Мирослава Скорика
(режисер-постановник Збігнєв Хшановський, Львівська національна опера)

Вийме інший посольство страшне
Лінюхові з долоні,
Побіжить, і осягне мету,
І засяє в короні.

Та щасливий посол, що свій лист
Понесе скоро й вірно!
Дасть вінець йому царський Господь
І прославить безмірно.

О Ізраїлю, ти той посол
І будучий цар світу!
Чом не тямиш посольства свого
І його заповіту?

[Авірон закликає поклонятися іншим богам — Ваалу й Астарті. Він виступає проти походу до Палестини. Датан, якого підтримує зневірений натовп, звинувачує Мойсея у зраді: мовляв, вивів людей із Єгипту за номовою фараона, щоб вони загинули в пустелі. Тож Датан закликає побити пророка камінням. Не насмілившись підняти руку на Мойсея, люди постановляють вигнати його з табору.]

Х

Добігало вже сонце до гір,
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

Твоє царство не з сеї землі,
Не мирська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світова забава.

Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки не гідним.

Замість світ слобонити від мук,
І роздору, і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху».

По безхмарному небі плила
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його дума висока.

Чи ж все быть йому кар вістуном
І погрозою в людях?
І, мов хоре, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

«О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, майбуттє моє,
І краса, і держава.

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю.

Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

О Ізраїлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

Міліони у нього дітей,
Всіх він гріє і росить, —
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

І коли з міліонів тебе
Вибрав він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любові і туги.

І коли він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізраїлю, від тебе собі
Нічогосько не хочу.

І коли він жадає кадил,
І похвали, й пошани,
Я від тебе невдячність прийму,
І наруги, і рани.

Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу.

За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що, зійшовши на глухий свій шлях,
Навіть Бога не слуха.

За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра,
Мов ціпкеє коріння.

За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої,
За твій сміх і дихання.

О Ізраїлю, чадо моє!
Жалься богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

Бо вже близька година моя,
Та остатня, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

Так бажалось там з вами входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене Бог, і ввійти
Доведеться самому.

Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцяннім краю лише
Старі кості покласти.

Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,

Як той пес, що на лови у степ
Пана свого кличе.

І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!»

[Розчарований, пророк залишає табір. Уночі він лишається в пустелі на самоті. Згадає сорокалітню подорож, роздумує, чому випала така доля. Мойсей чує в пустелі голос демона Азазеля, який навіє сумніви. Пророк питає себе: чи не краще було б народові лишитись у єгипетській неволі? Чи не через власну гординю повів він людей у небезпечні мандри, чи не власний план, замість Божого, запропонував народові? Мойсей марно просить підтримки й поради в Єгови. На ранок люди з табору помічають пророка на вершині гори — у молитві він звертається до неба. Лише з настанням ночі знесилений Мойсей падає на землю. Йому здається, що чує голос матері, яка розповідає притчу про Оріона.]

XVI

Про Оріона пісню ти чув,
Про гіганта сліпого,
Що, щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

А на плечах поводиря ніс,
Сміхованця-хлопчину,
Що показував шлях йому — все
Інший в кожду годину.

«Ти до сонця веди мене, хло!»
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч, —
До західного броду.

А Оріон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

Сей Оріон — то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої ціли.

Неосяжнеє любить вона,
Вірить в недовідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайома.

Строїть плани не в міру до сил,
Ціль не в міру до актив,
І жартує з тих планів її
Хлопчик — логіка фактів.

І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не мірить.

[Мойсей розуміє, що то промовляла не матір, а демон пустелі Азазель, який сіє сумніви. Пророк наказує демонові відступити. Натомість Азазель показує йому Палестину — маленьку й зовсім не схожу на рай. Але Мойсей не втрачає віри. Тоді демон розповідає, що саме чекає на мандрівників у Палестині: боротьба за місце під сонцем, війна, навала чужинців, біди й горе.]

Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцяннім краю!

Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молитись?»

[Грім і блискавка викликають страх у душі Мойсея. Він чує грізний голос Єгови.]

Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був проводир незрячий.

Ось де вам вітчизна осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина.

Се лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила!
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!»

І поник головою Мойсей.
«Горе моїй недоли!
Чи ж довіку не вирвуться вже
Люду мому з неволі?»

І упав він лицем до землі:
«Одурив нас Єгова!»
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

Щоб, шукавши її, став мій люд
Паном земного круга.

А що ти усумнився на момент
Щодо волі моєї,
То, побачивши сю вітчизну,
Сам не вступиш до неї.

Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!»

XX

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святості повне.

У гебрійському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там,
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те «нема»,
Мов жах смерті холодний,
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незримо, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм смисл життєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табір мов чаром попав
В опустіння й зомління.

Одні одним у лица бліді
Поглядали без впину,
Мов убійці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись-то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий,

Голод духу і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
«До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.

Ще момент — і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять.
Авірона камінням поб'ють
І Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонські мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху...

1905

◆◆◆◆ Виявляємо соціальну та громадянську, літературну компетентності ◆◆◆◆

1. Під впливом яких подій і вражень виник задум поеми «Мойсей»? Коли поема була видана?
2. Пригадайте авторське трактування теми твору. На вашу думку, чи вдалося І. Франкові розкрити заявлену тему?

◆ ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТУ Й КОМПОЗИЦІЇ

Новела відзначається доволі складною організацією. Герой напередодні Нового року одержує неочікуваного листа від колишньої коханої, яку не бачив уже майже три роки. Лист-сповідь становить композиційну основу твору. Читання листа переривається спогадами та коментарями, з яких і вимальовується загальний перебіг драматичної історії.

Саме три роки тому сталося те, що змінило життя закоханих. Була розмова про почуття, якій бракувало щирості. Наслідком стало імпульсивне рішення героїні втекти з іншим чоловіком, котрий виявився злочинцем. Далі були спроби героїні вбити себе, було життя, немов уві сні, з нелюбими чоловіками, а також багато душевних страждань і, нарешті, сповідь та повернення.

Ця історія нагадує сентиментальний сюжет. Вона доводить, що справжніми є лише ті почуття, які долають усі перешкоди на шляху до щастя. Але не менш важливим у новелі є інший сюжет — психологічний. Він реалізується в уявному діалозі розлученої пари та в тих докорінних змінах, що відбулися в душах закоханих і сприяли їхньому примиренню.

◆ КОНФЛІКТ МІЖ «РОЗУМОМ» І «СЕРЦЕМ» (ОБРАЗ ХОМИ-МАССІНО)

Підзаголовок «Із записок відлюдька» не лише вказує на організацію оповіді (записки, особистий щоденник), але й попередньо характеризує героя, відносить його до певного людського типу.

Його філософія не надто мудра: «*Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!*». Задля заробітку він ходить на службу, але вдома — його справжній світ і його «поезія життя». Навіть щоденному побуту герой надав естетичної досконалості. Музика, книги, мистецтво — це комфортний урівноважений і раціонально впорядкований світ самотника. Однак він не завжди був таким. Три роки тому герой, людина дуже розсудлива й раціональна, навіть був закохався.

Розчарування в коханні перетворило його на відлюдька й скептика. Для нього краще лишатися самому, ніж іще раз пережити щось подібне. Одержавши листа, він від початку налаштований недовірливо й скептично до колишньої коханої: «*Говори собі, пиши собі!*». Його розум опирається спогадам про давнє кохання. Та все не так із серцем і душею.

Автор у деталях відтворює суперечливі внутрішні стани героя. Наприклад, Массіно читає листа й не хоче визнати свого хвилювання, але тіло підказує інше: «*...руки тремтять — невже серце не забуло її?*». Мимоволі оживають спогади про дочку лісника Марію, яка стала його Манюсею. Це вона «перехрестила» його з українського Хоми на італійського Томасо. Потім називала його Томасіно і зрештою скоротила це ім'я до Массіно. Так і тепер у листі звертається: «*Не сердься на мене, мій Массіно, не сердься на мене!*».

Лист навіює роздуми про останню зустріч із коханою. Массіно не забув тієї розмови. Тепер він усвідомлює, що дівчина чекала на щире оспівдання, та він,

розсудливий скептик, цього не зрозумів: «О, я дурень! О, я засліплений егоїст! Естетик убив у мені живого чоловіка...».

Письменник розкриває складний психологічний конфлікт у душі свого героя: між «естетиком» і «живим чоловіком». Його розум таки відступив перед голосом серця. Почуття зрештою зруйнувало захисну стіну, яку Массіно роками вибудовував між собою і світом: «Де мої естетичні принципи? Де моє тихе задоволення? Пропало, пропало все!».

◆ ОБРАЗ ГЕРОЇНІ

Чому автор не звинувачує свою героїню? Адже є за що: злегковажила коханням та спричинила смерть батька, який після втечі дочкі пішов із життя. Героїню докорінно змінив її страдницький досвід, навчив по-справжньому цінувати близьких людей. Тому в листі вона благає Массіно не засуджувати, а вислухати й зрозуміти.

Образ Марії-Манюсі найбільш повно виявляється у її емоційній сповіді. У листі до коханого вона пояснює, чому саме вони розійшлися: «Не я кинула тебе, а ти не зумів удержати мене».

Розповідь Марії-Манюсі про втечу й поневіряння після неї доволі стисла, майже пунктирна. Чоловіки, з якими її зводила доля, зображені схематично. Вони не лишили жодного сліду у її серці. Це все другорядні персонажі, а деякі з них просто епізодичні.

У своїй сповіді героїня розповідає й про спроби самогубства, пише про страх, зневіру й байдужість до життя. Здається, лише спогади про кохання надавали їй сил у скрутні часи й живили її надію на повернення.

Автор утримався від прямих оцінок своєї героїні. А чи потрібні в цьому випадку однозначні авторські характеристики й оцінки?

◆ ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОГО ВИРАЗНЕННЯ

У новелі надмір емоцій, і це не дивно, бо йдеться про кохання. Для розкриття любовної теми автор використав форму щоденника та листа-сповіді. Це допомогло досягти ефекту щирості й інтимності у викладенні основних етапів любовної драми. До того ж вдало дібрані художні деталі дещо урізноманітнили емоційний зміст твору.

Художня деталь — це зображена у творі подробиця, наділена особливим змістом. Вона означає значно більше, ніж проста життєва реалія. Художня деталь здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажа, впливати на емоційну специфіку твору.

У новелі таких деталей чимало. Найпомітніша — крило птаха, яке додала до свого послання героїня. Листа ще не прочитано, а герой уже знає, від кого він надійшов. Сойчине крило має й символічне значення. Адже героїня не випадково зберегла пташині крила. Одне вона надіслала своєму коханому: «Здається мені,

Минулося. Сороковий рік життя, так як і тридцять дев'ятий, і тридцять восьмий, починатиму зовсім інакше. Відлюдьком, самотником. Та сим разом попробую празничніше, краще, гармонійніше розпочати його, як двох попередніх років. <...>

Сьогоднішній празник буде zarazом перший тріумф мого нового світогляду, нової життєвої норми. А ся норма — старе Горацієве: *Aequam sruare mentem!*¹

Без оптимізму, без зайвих надій, бо оптимізм — се признак дитячої наївності, що бачить у житті те, чого нема, і надіється того, чого життя не може дати.

Без песимізму, бо песимізм — се признак хоробливої малодушності, се *testimonium paupertatis*², яке сам собі виставляє чоловік.

Без зайвої байдужості і без зайвого ентузіазму! Без зайвого завзяття та жорстокості в життєвій боротьбі, але й без недбальства та слямазарності. У всьому розумно, оглядно, помірковано і поперед усього спокійно, спокійно, як годиться сорокалітньому мужеві.

Дурень, хто на порозі сорокового року життя не пізнав ціни життя, не зробився артистом життя! <...>

Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!

Життя — се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого.

Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза — насилля, а другий паралельний із ним, вишплетений із м'якої павутини — конвенціональної брехні. Один в'яже тіло, другий душу, а оба з одною метою — опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи — людську одиницю. <...>

Ось тут, у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не багатом, та по моїй уподобі, я сам свій пан. Тут світ і поезія мого життя. Тут я можу бути раз дитиною, другий раз героєм, а все самим собою. Зо стін глядять на мене артистично виконані портрети великих майстрів у штуці життя: Гете, Емерсона, Рескіна. На полицках стоять мої улюблені книги в гарних оправках. На постаменті в кутику мармурова подобизна старинної статуї хлопчика, що витягає собі терен із ноги, а скрізь по столиках цвіти — хризантеми, мої улюблені хризантеми різних кольорів і різних відмін. А на бюрку розложена тека з моїм дневником. А обік бюрка столик, застелений, уквітчаний — їй-богу, сьогодні не лише листки барвінку, але й сині його квітки! Штукар мій Івась, се він таку несподіванку придумав

¹ Зберегти рівновагу духу! (Латин.)

² Свідощтво вбожества. (Латин.)

для мене. Знає, що я втім пункті забобонний, вірю, що цвіт барвінку на Новий рік приносить щастя.

Вірю — або не вірю, а так собі. Приємно колисатися в такій надії, мов у гамаці.

А на столику вся холодна кухня. І яблука, і помаранчі, і фіги. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки. І два келишки! Ха, ха, ха! Збиточник Івась! Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник і Новий рік не Новий рік. Помилився, хлопче! Минулося моє гречане. Тепер «вона» вже не манить мене до себе, хоч би й яка була. Попробуємо обійтися без неї. І думаю, що моя радість буде не менша, та в усякім разі глибша, чистіша, як би була з нею. А то хто її вгадає! Здається, й гарна дівчина, і говориш із нею, як із другом, а тут на тобі, з її рожевих усток вилетить якесь брутальне слово, якийсь цинічний натяк або й те ні, а по її лиці мигне якась тінь, щось таке погане, огидливе, і поспе тобі весь вечір, прожене всю радість, розвіє всю поезію.

Від часу моєї остаточної романтичної історії, тої там, у лісничівці, перед трьома роками, на мене не раз знаходить дивне чуття. Коли до мене сміється, зо мною говорить, залицяється молода дівчина, особливо brunетка, мені все здається, що шкіра, і м'ясо, і нерви на її лиці робляться прозорчасті і до мене вишкіряє зуби страшна труп'яча голова. Іноді в такій хвилі мене всього обдасть морозом. Чи се знак, що я старіюся, чи, може, щось інше?

Та гов! Який-то денний порядок нинішнього вечора я уложив собі? На такі празничні вечори я все укладаю собі наперед денний порядок, з тою, одначе, умовою, що вільно мені зовсім не держатися його. <...>

Перша точка: Россінієва увертюра до «Вільгельма Телля», виконана на фісгармонії. Моя улюблена композиція — вводить мене звичайно в поважний та притім бадьорий настрій. Потім оглянемо хризантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози в салоні — вони, бідні, давно ждуть мене і сьогодні, як навмисно, порозцвіталися в повній красі. Потім вип'ємо й закусимо. Потім прочитаємо новий номер «Nene deutsche Rundschau», а властиво Уальдову статтю про Христа — що то такий майстер стилю і такий хоробливо-новочасний чоловік сказав нового на сю тему? Потім — ах, а яка тепер година? <...>

Дзінь-дзінь-дзінь!

А се що? Дзвінок у передпокою? В сю пору? До мене хтось? Се не може бути! Ну, розуміється, нікого не приймаю. Хто має право сьогодні вдиратися до мене, і заколючувати мені мій порядок, і позбавляти мене моїх тихих, чесно зароблених і без нічиєї кривди досягнутих радощів?

Тихі кроки в салоні. <...>

- А хто там дзвонив?
- Листонос. Лист до пана радника.
- До мене?

ти тоді сердився на мене за те, що я протягом одної години, між трьома серіями поцілуїв і пестошів, тричі перехрестила тебе?

Ти все сердився на мене. Твоя любов виявлялася головню сердитістю. Була немов мимовільна, силувана концесія для твоєї пророцької чи апостольської гідності.

Ха, ха, ха! Тямиш, яким пророком і апостолом я пізнала тебе? Як ти не говорив, а благовістив, не кланявся, а снисходив? І се дразнило мене. І я нищечком постановила собі стягти тебе з п'єдесталу — іронією, кпинами, сміхом, жартами. А коли сі способи не помагали, бо в тебе в душі були заборола перебутого терпіння, то я пустила в діло інші способи — сердечність, щирість і, нарешті, остатній, найсильніший — свою любов. І ти не міг опертися їй, і я побідила. А ти, почувавши свою безсильність супроти мене, супроти того людського, мужеського, що було в твоїй натурі, — сердився на мене, на себе самого, бурчав — і плив за течією. Тямиш се все, Массіно мій?

А проте не сердься, навіть тепер не сердься, коли нас розлучили отсі три роки небачення. Не докоряй мені комедіанством! Не докоряй тим, що я грала ролю перед тобою! Хіба ж я могла інакше?

Ти любиш цвіти? А приглядався ти їм коли уважно? Пробирав вникнути в їх душу, в їх психологію? Ти вчений, вдумливий чоловік, ти повинен би частенько робити се.

Хіба ж ти не знаєш, що цвіт — се кокетерія рослини, що всі оті рожі, геліотропи, хризантеми та туберози те тільки й роблять, що кокетують, грають ролю, б'ють на ефект — а все в одній цілі. Ти знаєш у якій. <...>

І признайся одверто, перед самим собою, чи ти тоді не був щасливий? Чи я не була квітчастим оазисом у твоїм житті? Чи ти в нашій лісничівці не пережив найкращого літа, яке взагалі випало тобі на долю на твоїм віці?

Ти сам говорив мені се тоді. А тепер, по трьох роках розлуки, що скажеш?

Чи осмілишся проклясти те літо за те тільки, що воно минуло? А ти ж як хотів? Щоб одно лише твоє щастя зробило виїмок із усього на світі і не минуло ніколи?

Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? Гай, гай, Массіно, в таким разі камінь упав би на тебе самого. Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене. От що, небоже! Ти мав часу шість місяців і не зробив нічогосінько для того. Хіба ж я тому винна, що інший за шість неділь упорався зо мною краще?

Се я, Массіно, я мала би право нарікати на тебе, проклясти тебе. Адже признайся по щирості перед собою самим: ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов. Ти приймав мої пестоші, всі вияви мого розбурханого молодого чуття з пасивністю сибарита — нехай і так, що ніжно, вдячно, але не виходячи з-поза заборола свого успокою, свого егоїзму.

любив, а її. Її веселий скрекіт будив тебе щоранку; її тихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю. <...>

І я вбила її.

Одного ранку я прийшла вчасніше, як звичайно. Хотіла підійти так тихо, щоб ота ненависна сойка не почула мене, щоб мій, а не її голос збудив тебе. Та ні! Ледве я наблизилася на яких п'ятдесят кроків до твоєї хати, ледве моя зелена сукня показала на стежці серед сірих дубових пнів, а вже моя суперниця почула мій прихід, побачила мене, вискочила з гнізда і, скачучи по гілляці над самим твоїм вікном та злорадно — так мені бачилося — тріпочучи крильми, заверещала своїм хрипливим голосом:

— Кре, кре, кре, кре, кре!

І в тій хвилі я побачила, як ізсередини твоя рука відсуває вікно. Вона збудила тебе, а не я!

Ні, я не могла стерпіти сього! Я зайшла смерічками за вугол твоєї хати, підвела стрільбу до ока, і, поки навісна сойка все ще скрекотала, сидячи на гілці, я вицілила.

Гукнув вистріл, сипнуло вгору дрібненьке пір'я, і моя суперниця, ще тріпочучи крильми й лапками, мов грудка, скотилася вниз.

Ти вибіг з хати. Ти був увесь блідий. Побачивши мене, ти не всміхнувся, не простяг мені, як звичайно, обох рук, тільки з якимось докором у голосі запитав:

— Манюсю, а се що таке? Ти забила нашу сойку?

А в мене в хвилі вистрілу вже зайшла реакція в душі. Мої руки дрижали. Я вхопила мертву пташину і почала цілувати її закровавлену голову. Потім розплакалася.

Тямиш, як ти обтирав мені сойчину кров із уст, і поцілував мої уста, і вцитькував мене? А того-таки й не допитався, за що я забила сойку.

А на обід ми з'їли її смажену. І сміялися. Тямиш? Але я тоді вже знала, що нам не бути в парі, що та сойка — то наша розлучниця.

Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свого молитовника і не розставалася з ними ніколи. Отак зо мною заїхали вони аж сюди, до Порт-Артура.

А тепер посилаю тобі одно з них. Здається мені, що се летить до тебе половина моєї душі. А як одна половина залетить, то від твоєї душі буде

Жіночий портрет
(Ян Ціонгліньскій, 1901)

«Ах, та сцена, та сцена, остатня сцена нашого спільного побуту!

Тямиш її, Массіно? У мене вона досі мов жива в пам'яті.

Татко від'їхав до Львова і мав вернути пізно вночі. Ти по цілоденній праці над якоюсь книжкою в своїй лісовій хатині надвечір прийшов до нас. Ми пили чай — я, ти і пан Генрись, молодий татків практикант, прийнятий місяць перед тим.

Тямиш його? Хлопець ледве 26-літній, рум'яний, ніжний, як панночка. Так мало говорив у товаристві...

Рум'янівся при кождім натяку на любов та на жіночий рід. Працював так пильно в татковій канцелярії. Був такий тихий, слухняний, такий делікатний та чемний у поведженні... Тямиш його, Массіно?

О, я думаю, що добре тямиш і тямитимеш до самої смерті.

Ми пили чай на веранді. Пробували свіжі смородинові конфітури, що я наварила того дня. Ти дуже любив їх, а пан Генрись не терпів їх запаху. А я долила йому їх до склянки з чаєм. А він почервонівся весь і з подякою відсунув склянку. А ти мовчки взяв його склянку і подав йому свою з чистим чаєм. А я реготалася, реготалася, як шалена.

О, я багато реготалася того вечора, дуже багато. Занадто багато.

Я знала, чого регочуся, але не знала, що се остатній мій регіт. Не знала, що прийде по ньому. Ти оповідав про свій вранішній грибозбір. Потім свою розмову з селянином, якого ти здибав у лісі. Потім перейшов загалом на положення селян, на відносини до них управи камеральних дібр. <...>

Я напустила на себе поважний вид і почала питати тебе, як же ти думаєш зробити те, щоб перетягнути ті камеральні добра під краєву управу? А ти почав толкувати мені про потребу агітації серед народних мас, про організацію великої людської партії, про виборення виборчої реформи. А мені, слухаючи твоїх висновків, було так смішно, так смішно!..

Ти весь думками й душею бував у будущому, в громадській праці, в службі загалом, а не знав, що діється ось тут коло тебе.

Твої очі спочивали на мені з такою певністю, з такою любов'ю і вірою, а мені було смішно, смішно, що ти такий сліпий, такий добрий, такий легковірний, як дитина!

Генрись посидів троха і сказав, що мусить іти лагодити коні, бо ще сьогодні мусить поїхати до сусіднього села передати якісь розпорядження тамошньому лісничому. Відходячи, він ані не глянув на мене.

Ми лишилися обоє. Я споважніла. Ми мовчали хвилину. Ліс довкола нашого дому помалу тонує у нічній темряві. Сова загукала на дупластім дубі, і ти трепенувся.

— Гарна птиця, — сказав ти по хвилі, — а коли отак загукає, то чогось поневолі на серці моторошно робиться.

— Наче щось живе вмирає, — додала я, і по мені також пройшов мороз при тих словах.

— Мов якийсь демон глузує з людської віри, з людського сподівання.

— І з людської любові, — докинула я сентиментально. А мені було так смішно, так смішно!..

— І знає чоловік, — промовив ти по хвилині, коли сова обізвалася ще раз, — що се ж нічим неповинна, ні в яких демонських штуках непричасна пташка, а проте її голос робить такий ефект. Чисто театральний ефект. Штука для штуки.

— А ти певний, що за сею штукою не криється якась тенденція? — запитала я.

— Яка ж тут може бути тенденція?

— Ну, а може, справді який лихий демон у тій хвилі сміється над нами?

— Га, га, га! — засміявся ти. — Над нами? Чим же ми далися йому на сміх?

— Нашою любов'ю. Може, він завидує їй.

— Гм... як на демона, то се можливо. Та ми маємо міцне забороло на його стріли.

— Яке?

— Саму нашу любов, її силу... її щирість. Оту одвертість, що не допускає найменшої тіні між нами.

Ти сказав се з таким дитячим довір'ям, з такою певністю, що в мене навіть не стало духу подразнити тебе. Я затулила тобі уста гарячим поцілуєм.

— І ти, Массіно, так віриш мені? — запитала я.

— Хіба ж можна не вірити тобі? Не вірити отьому?..

І ти притиснув мене до себе і цілував мої уста. В тій хвилі від нашої возівні почувся дзвоник.

— Се Генрись збирається їхати, — сказала я мимоходом.

— Нехай собі їде. Ніч місячна, — сказав ти, держачи мене в своїх обіймах.

Затупотіли коні. Затуркотіла бричка. Скрипнула брама. Я ще раз палко поцілувала тебе і легенько увільнилася з твоїх обіймів.

— Хвилинку, Массіно. Я зараз буду тут.

І я вибігла з веранди до салону, звідтам до свого покою і тут мало не впала на ліжко. Мене душив шалений сміх. Я залилася п'яним, божевільним реготом.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! Хвилинку, Массіно! Я зараз буду тут. Ха, ха, ха!

Чи довго ти чекав?

Ся хвилинка протяглася троха довго, мій бідний, глупий, недогадливий Массіно! Від тої хвилинки ми не бачилися й досі».

«Мій бідний, глупий, недогадливий Массіно!»

А ти то, багата, мудра, догадлива Маріє, великого щастя доскочила? Адже скроплюєш сльозами отсі картки!

Стаєш мені як жива перед очима в тій остатній хвилі нашого бачення. Веранда густо обросла диким виноградом. У однім куті простий дощаний столик. На ньому лампа. Ти з одного боку сидиш на кріслі, я з другого. Генрись тільки що пішов. Ти регочешся вслід йому. <...>

І я беру твою руку і стискаю її.

Ти встаєш і приступаєш до мене. Легенько виймаєш свою руку з моєї, кладеш мені обі руки на плечі і поважно, тихо дивишся мені в лице. <...>

— Любиш мене, Массіно? — запитуєш ти тихо.

— Дитя моє, ти ж знаєш, як я люблю тебе!

Я беру одну твою руку і тулю її до уст. Ти легенько відтягаєш її і знов кладеш на моє плече. Щось мов здавлене зітхання підіймає твої груди. А я сиджу і люблюся тобою.

— Любиш мене, Массіно? — по хвилевій мовчанці знов запитуєш ти.

— Манюсю моя!

І я обіймаю рукою твою талію і пригортаю тебе до себе, не встаючи з місця. Ти вся починаєш тремтіти. Твій віддих прискорюється, руки тремтять на моїх плечах.

— Та невже ж се правда, Массіно? — запитуєш ти. — Невже ти любиш мене?

— Як же маю тобі се доказати?

— Як маєш доказати? — звільна, немов з розчаруванням, повторяєш ти, і твій зір понад мою голову блудить десь у далечині. — Як маєш доказати? Хіба ж я знаю?

— Щастя — се факт, який не потребує доказу, — мовив я, не випускаючи тебе. — Я щасливий.

— Ти щасливий, — повторила ти якось бездушно, мов луна. А потім, обертаючи до мене очі, в яких раптом запалали якісь таємні іскри, ти запитала:

— А що таке щастя?

* * *

Я глядів на тебе. Мені було так любо глядіти на тебе, впиватися твоєю красою. Се було моє щастя. Давати в тій хвилі філософічну дефініцію щастя видалося мені профанацією сеї райської хвилі. Ти перша перервала її своїм сміхом. Із подвір'я забряжчав дзвінок.

Ти вибігла, щоб не вернути більше. А я сидів на веранді, курив папіроску, пускав із неї дим тонкими клубками і плавав у рожевих хвилях розкоші, дожидаючи тебе.

Дурень, дурень! Засліплений, егоїстичний дурень! І як я міг тоді не розуміти тебе? Як моє глупе серце не спалахнуло, як мої уста не крикнули, як мої руки, мої зуби не впилися в тебе?

Цілу годину просидів, сам себе не тямлячи. І плачучи. Що се зо мною діється?

Новорічна година наближається. Чи так-то я надіявся зустрічати її?

Де мої сподівані радощі? Де мої естетичні принципи? Де моє тихе задоволення? Пропало, пропало все! Ось де життя! Ось де страждання! Ось де боротьба, і розчарування, і безмежні муки, і крихітка радощів, задля яких і безмежні муки не муки!

Що таке чоловік для чоловіка? І кат, і Бог! З ним живеш — мучишся, а без нього ще гірше! Жорстока, безвихідна загадка!

«До побачення». Так вона кінчить. Та невже ж се можливе? Невже для нас, розділених так многими могилами, є якесь побачення? Ні, не вірю!

А понад ті могили пливе рікою одно велике неперерване страждання. І мучить нас.

До побачення, серце! Приходь! Приходь! Що врятувалося, переходячи через стілько могил, що лишилося живе в наших серцях по стількох руїнах — нехай живе! Нехай надіється!

Та ні, мабуть, не для нас надія! Не для нас весна. Ми змарнували, поховали її. Нашої весни не воскресить ніяка сила! <...>

* * *

Дзінь-дзінь-дзінь!

Дзвоник у передпокої! В сю пору?

Що се таке? Телеграма?

Івась, мабуть, спить уже.

Та ні. Чую, відмикає.

Якийсь гомін! Що се? Хто се? До мене? В таку пору?..

Кроки в салоні.

— Се ти, Йвасю?

— Я, прошу пана.

— Ти ще не спав?

— Ні, прошу пана. Читав досі.

— Що там таке?

— Якась пані в передпокою. Конче хоче бачитися з паном.

— Пані? Стара? Молода?

— Не знаю. Завельонована. Я перепрошав — не хотіла йти. Скинула футро. Там холодно, а вона сидить у такій легкій сукні, червоній з білими цятками...

— Преси!

Який із названих художніх засобів у них використано?

- А** порівняння
 - Б** анафора
 - В** риторичне запитання
 - Г** епіфора
3. Укажіть твір І. Франка, що, покладений на музику композитором К. Данькевичем, став популярним романсом.
- А** «Гімн»
 - Б** «Декадент»
 - В** «Мойсей»
 - Г** «Чого являєшся мені у сні?..»
4. Визначте, які з героїв поеми «Мойсей» здійснили названі вчинки.
<i>Герої</i>	<i>Вчинки</i>
1 Єгова	А закликав народ поклонятися не Єгові, а іншим богам
2 Авірон	Б намовляв людей забити вождя камінням
3 Мойсей	В посіяв у душу пророка сумніви
4 Датан	Г показав пророкові землю обітовану
Д вивів народ з єгипетської неволі

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

- 5. Якими є провідні мотиви поезії І. Франка «Гімн»?
- 6. Який популярний в українській літературі мотив став провідним у творі «Сікстинська Мадонна»?
- 7. До якого жанру належить цей твір?
- 8. Який підзаголовок має збірка «Зів'яле листя»?
- 9. Які емоції переживає ліричний герой твору «Чого являєшся мені...»?
- 10. Як автор розкрив мотив безсмертя в «Легенді про вічне життя»?
- 11. До якої теми звернувся І. Франко в поемі «Мойсей»?
- 12. Яким постає в ній образ пророка?
- 13. У чому поет бачить покликання народного провідника?
- 14. Як притча про терен допомагає розкрити авторський погляд?
- 15. Які риси модернізму наявні в новелі «Сойчине крило»?

Ви опрацювали тему «ТИТАН ДУХУ І ДУМКИ». Чи задоволені ви результатами свого навчання? Який твір Івана Франка зацікавив вас найбільше? Який твір ви хотіли б перечитати? Яких умінь аналізу поетичних творів ви набули?

Модерна українська проза

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості

для усвідомлення гуманізму як основи світоглядних переконань розвиненої особистості, оптимізму і життєствердження як важливих духовних цінностей буття; розуміння благотворного впливу на людину краси природи; усвідомлення рівності жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя як необхідної умови розв'язання актуальних політичних, соціально-культурних та психологічних проблем.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетенції:

- ◆ **літературну** — уявлення про модерністські тенденції в українській літературі 1910-х років; про імпресіонізм у літературі та образотворчому мистецтві; знання життєвих і творчих шляхів М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, В. Винниченка, уміння аналізувати новелістичні твори, пояснювати глибокий психологізм модерністських новел, аналізувати імпресіоністичну, неоромантичну, експресіоністську поетику, пояснювати символічні образи, ускладнені метафори; розкривати образотворчі засоби;
- ◆ **ключові** — уміння знаходити й систематизувати інформацію з різних джерел для виконання навчальних завдань; ставитися толерантно до інших культур; берегти природу й шанувати людей, відчувати відповідальність за майбутнє свого народу; уміння пов'язувати події художнього твору з реальним життям і робити висновки; аналізувати культуру рідного краю в контексті культурних особливостей різних регіонів України; порівнювати особливості імпресіонізму в художній літературі та образотворчому мистецтві.

Наприкінці XIX ст. в літературі й культурі утвердився модернізм. Він зародився у Франції, а згодом поширився на всі європейські країни.

На виникнення і становлення модернізму вплинули філософські пошуки Ф. Ніцше, А. Бергсона, теорія підсвідомого З. Фрейда. Твори Ш. Бодлера, А. Рембо, Г. Аполлінера, М. Пруста, Г. Ібсена, М. Метерлінка та ін. склали основу західно-європейського модернізму. Вони зацікавили багатьох українських письменників.

Модернізм — комплекс мистецьких напрямів кінця XIX — перших десятиліть XX ст. із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію.

До перших українських модерністів належали М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник, Олександр Олесь, М. Вороний, В. Винниченко. У Львові діяла група «Молода муза» (М. Яцків, П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий), а в Києві провідним виданням модерністів став журнал «Українська хата».

Оформилися такі літературні напрями, як імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, символізм, неореалізм.

Усіх модерністів об'єднали прагнення до тематичного оновлення літератури, відхід від спрощеного соціального реалізму, визнання виняткового значення мистецьких вартостей твору, орієнтація на добре освіченого читача.

Модерністи інакше, ніж реалісти, оцінювали людські можливості. Їх не цікавила типова особистість у типових життєвих обставинах. На передній план модерністи виводили незвичайних героїв часто зі складними й суперечливими характерами.

Новим мистецьким ідеалом стала духовно вільна людина, здатна самостійно визначати свою долю. Цей ідеал українські модерністи поширили на весь народ та пов'язали його з прагненням до національної свободи.

Перебуваючи в Болгарії, Леся Українка писала до письменника та громадського діяча М. Павлика: *«Сором і жаль за мою країну просто гризе мене (се не фраза, вірте), і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості. Я не знаю, що буду робити, вернувшись в Росію, сама думка про се тюремне життя сушить моє серце. Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'яремного життя»*.

Зізнання свідчить, як глибоко українська поетеса-модерністка переймалася проблемою національної свободи.

Помітну роль в утвердженні модернізму відіграв М. Коцюбинський. Він закликав до тематичного збагачення української літератури: *«...наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності,*

Обкладинка часопису «Українська хата» (Михайло Жук, 1910)

Михайло Коцюбинський

(1864—1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 року у Вінниці в сім'ї службовця. Початкову освіту здобув у містечку Барі, потім навчався в Шаргородському духовному училищі на Вінниччині. У цей час захопився літературою, почав планувати власне літературне майбутнє.

Через складні родинні та матеріальні обставини не зміг вступити до університету. Брак систематичних знань надолужував шляхом самоосвіти. Усе життя навчався, самотужки вивчив дев'ять мов. Ретельна підготовка допомогла скласти іспит на право працювати народним учителем.

Михайло Коцюбинський
(*Михайло Жук, 1925*)

Після нетривалого періоду вчителювання М. Коцюбинський став співробітником Філоксерної комісії. Вона займалась організацією боротьби зі шкідником винограду — філоксерою. Письменник декілька років провів у Бессарабії та Криму. Знайомство з життям молдовського та кримськотатарського народів позначилось на тематиці його творів.

На початок роботи у Філоксерній комісії припало зближення М. Коцюбинського з «Братством тарасівців». Це організація молодих інтелігентів, які обстоювали українські національні інтереси. Письменник виявляв активну громадянську позицію, робив усе для розвитку національної культури. Через це довгий час перебував під негласним наглядом поліції.

Після п'яти років роботи у Філоксерній комісії М. Коцюбинський працював журналістом у Житомирі. Згодом переїхав до Чернігова, де обіймав різні посади в земстві — тодішньому органі місцевого самоврядування.

Письменник брав участь у культурному житті Чернігова, улаштовував літературні вечори. На них часто бували В. Блакитний, М. Вороний, П. Тичина, які згодом стали відомими поетами.

Хвороба легень та хворе серце змушували М. Коцюбинського виїздити на лікування до Італії. 25 квітня 1913 року після загострення хвороби серця письменник пішов із життя.

Новела «Intermezzo»

◆ ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Улітку 1908 року М. Коцюбинський відпочивав у селі Кононівці Полтавської губернії (нині Черкащина). Туди його запросив власник місцевого маєтку відомий меценат Є. Чикаленко. Під час відпочинку й виник попередній задум новели. Письменника переповнювали враження, але безпосередню роботу над твором він вирішив відкласти на потім. Тоді в листі до дружини зазначив: *«Писати почав та й кинув. Не хочу. Якась така мрачна тема, важка, а тут і так не весело. Лучче буду гуляти, спочивати, читати книгу природи, збирати матеріал. Як зберу, то щось напишу...»*.

Повернувшись до Чернігова, М. Коцюбинський одразу взявся за роботу. В основу новели поклав особисті враження від літнього відпочинку — не випадково додав промовисте «Присвячую кононівським полям». А вже в листі від 23 вересня 1908 року повідомив редакторові журналу В. Гнатюкові: *«Сьогодні скінчив невелику річ для «Вісника», назвав її «Intermezzo»*. Новела вийшла на початку наступного року в журналі «Літературно-науковий вісник».

Отже, творча робота почалася ще влітку на Полтавщині: тоді виник задум, оформилась тематична основа. Наступний етап — «читання книги природи», фіксація окремих вражень. Нарешті, завершення роботи — у вересні, після повернення до міста, коли з хаотичної мозаїки образів почала складатися загальна картина.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

У зручній для вас формі занотуйте історію створення та першого друку новели «Intermezzo».

◆ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ І ЖАНРУ

У новелі «Intermezzo» переважають риси імпресіонізму. Цей напрям зародився в малярстві, а потім поширився на інші види мистецтва. Його назва походить від назви картини відомого французького художника Клода Моне «Імпресія (враження). Схід сонця».

Імпресіоністи намагалися не просто зобразити реальність, а передати суб'єктивні враження від неї. Задля цього вони розробили особливу художню техніку. Розкриваючи внутрішній світ, відтворювали немов «потік свідомості»: психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.

«Intermezzo» має ознаки новели. Ви пам'ятаєте, що це малий епічний жанр, за обсягом подібний до оповідання, однак відмінний від нього змістовою парадоксальністю, драматизмом та наявністю незвичайної, часто непередбачуваної кінцівки.

М. Коцюбинський написав психологічну новелу, у якій переважає внутрішній, психологічний драматизм. У ній немає властивих реалізму чіткості й визначеності образів — натомість панують хаотичні враження героя. «Intermezzo» дещо

зо мною, ти влазиш всередину в мене. Ти кидаєш у моє серце, як до власного сховку, свої страждання і свої болі, розбиті надії і свою розпач. Свою жорстокість і звірячі інстинкти. Весь жах, весь бруд свого існування. Яке тобі діло, що ти мене мучиш? Ти хочеш бути моїм паном, хочеш взяти мене... мої руки, мій розум, мою волю і моє серце... Ти хочеш виссать мене, всю мою кров, як той вампір. І ти се робиш. Я живу не так, як хочу, а як ти мені кажеш в твоїх незліченних «треба», у безконечних «мусиш».

Я утомився.

Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміяться. Повідчиняти вікна! Провітрить оселю! Викинуть разом із сміттям і тих, що сміяться. Нехай увійдуть у хату чистота і спокій.

Хто дасть мені втіху бути самотнім? Смерть? Сон?

Як я чекав їх часом!

А коли приходив той прекрасний брат смерті і брав мене до себе — люди і там чекали на мене. Вони сплітали своє існування з моїм в хиמרну сітку, намагались налити мої вуха та моє серце тим, чим самі були повні... Слухай-но, слухай! Ти й тут несеш до мене свої страждання? Свое мерзенство? Моє серце не може більше вмістити. Воно повне ущерть. Дай мені спокій...

Так було по ночах.

А вдень я здригався, коли чув за собою тінь від людини, і з огидою слухав ревучі потоки людського життя, що мчали назустріч, як дикі коні, з усіх городських вулиць.

◆◆◆◆ Виявляємо літературну компетентність, екологічну грамотність, ◆◆◆◆ усвідомлення важливості здорового способу життя

- ◆ Як ви зрозуміли причини «втоми» героя? Прочитайте фрагмент, який, на вашу думку, найточніше розкриває проблему. Чи переживали ви коли-небудь подібний стан? Що його спричиняло? У який спосіб ви намагались позбутися такого стану?
- ◆ Поміркуйте, як ставиться герой новели до людей. Чому вони викликають у нього відразу?

* * *

Поїзд летів, повний людського гаму. Здавалось, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає. Мене дратувала непевність, що

Створення світу (III)

(Мікалоюс Константінас Чюрльоніс, 1905)

берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зеленій серпанок. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяться глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий, безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі — усе пшениця й пшениця. Коли ж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тинь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна. І повні очі сяйва сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блиск.

Раптом все гасне, вмирає. Здрагаюсь. Що таке? Звідки? Тинь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя — і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотіло злетіти. Тоді тільки передо мною встала його безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Вівса, пшениці, ячмені — все се зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, все забирає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить в соках надія й те велике жадання, що його звати — плодючість. Я тільки тепер побачив село — нужденну купку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталось в ниві, як в павутинні мушка. Що значить для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі й поглинуть. Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потопла у нім. Вона кричить? Співає? І робить рух? Німа безвладність просторів все се ковтнула. І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі і хлюпає ними аж в краї неба. Над всім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічності. Як крила тих

Захід сонця в Сен-Шарлі. Ераньї
(Каміль Піссарро, 1891)

Повість «Тіні забутих предків»

◆ ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Повість була написана М. Коцюбинським у 1911 році в Чернігові. Наступного року вона побачила світ у журналі «Літературно-науковий вісник». Але перед тим була довга й копітка праця.

Інтерес до життя гуцулів — українських горян — виник у письменника після ознайомлення з фольклорно-етнографічними матеріалами. У цьому посприяв В. Гнатюк — невтомний збирач і дослідник народної творчості. Починаючи з 1902 року, він надсилав М. Коцюбинському «Етнографічний збірник», який видавало Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. Письменника зацікавили сімнадцятий і вісімнадцятий томи збірника з матеріалами про гуцулів. У травні 1910 року на запрошення В. Гнатюка він два тижні провів у Карпатах, де безпосередньо спостерігав за життям і побутом горян.

Повернувшись до Чернігова, М. Коцюбинський багато читав про гуцульське життя. А влітку 1911 року знову побував у Карпатах, вивчав народні звичаї й обряди. Письменника захопив пантеїстичний погляд на природу. Гірські мешканці вважали її по-справжньому живою, населеною добрими і злими духами. Під час цієї подорожі в письменника й виникла думка написати твір із життя гуцулів.

Деякий час М. Коцюбинський займався обробкою й узагальненням зібраних матеріалів. Потім була творча праця. Автор тричі змінював текст і в листопаді 1911 року завершив роботу над повістю.

◆◆◆◆ Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
 - ◆ Коли М. Коцюбинський написав «Тіні забутих предків»?
 - ◆ Де й коли повість була опублікована?
 - ◆ Хто зацікавив письменника гуцульським життям?

2. Використовуючи матеріали статті, у зручній для вас формі (конспекту, схеми, таблиці) занотуйте інформацію про історію створення та видання повісті.

◆ НЕОРОМАНТИЧНА ОСНОВА

Неоромантизм — один із напрямів модернізму. Його не слід ототожнювати з романтизмом початку XIX століття, хоча спорідненість обох напрямів важко перечити. Їх поєднує увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

У творах неоромантизму було переосмислено романтичний конфлікт між героєм і юрбою. Леся Українка відзначала, що неоромантизм протиставляє юрбі не самотнього героя, а нове суспільство духовно розвинених особистостей. Вона закликала замість «людини натовпу» виховувати свідомого й відповідального за свої вчинки індивіда.

Прикладом неоромантичного підходу до дійсності є повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Письменник розповів незвичайну історію щирого й вірного кохання на тлі вічних метаморфоз загадкової й могутньої природи. У повісті також наявні риси імпресіонізму: у відтворенні мінливих душевних переживаннях героїв та в змалюванні природи.

◆◆◆◆ Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Що споріднює неоромантизм із романтизмом початку XIX ст.?
2. Як у неоромантизмі осмислюється конфлікт між героєм і оточенням?

◆◆◆◆ Читаємо взірці української художньої літератури ◆◆◆◆◆◆◆◆

i

3. Прочитайте або поновіть у пам'яті повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»¹. Зверте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 143—152).

◆ АВТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД

У побутовій культурі гуцулів багато такого, що зумовлене особливостями гірського ландшафту. Мешканці гір живуть ізольовано, далеко від центрів цивілізації. Через це їхній побут довго не змінювався. У горах люди не можуть надійно убезпечити себе від природних стихій. Є лиш один вихід — знайти компромісні форми співжиття, влитися в природний світ, прийняти його закони. У горах людина не намагається підкорити природу, а вплітає своє життя у звичний плин природних процесів.

Саме такими М. Коцюбинський зобразив гуцулів. У його творі вони й природа — єдине ціле. Особливості гірського краю наклали відбиток на психологію, побут, звичаї, обряди, на мрії та фантазії людей.

Як ставиться до навколишнього світу головний герой повісті? Він вірить, що світ населений духами й надприродними істотами, з якими слід налагоджувати співжиття. Магію й чародійство він сприймає як щось звичне, він вірить у силу заклинань, що здатні впливати на природні стихії.

◆ ТЕМА КОХАННЯ

Михайло Коцюбинський не мав наміру створити етнографічний нарис про гуцульське життя. Яскраве природне тло та міфологія дозволяли йому абстрагуватися від суспільних проблем і зосередитися на темі кохання. Автора зацікавило щире, ідеальне почуття, у певному сенсі позачасове.

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Письменник свідомо відійшов від суспільної конкретики, характерної для реалізму. Натомість за допомогою алюзій він відсилає читачів до визнаних світовою традицією любовних сюжетів. Історія кохання Івана й Марічки — підлітків із двох ворожих гуцульських родів — може асоціюватися з почуттями Ромео і Джульєтти з відомого твору В. Шекспіра. А доля героя повісті узгоджується з уявленням давньогрецького філософа Платона, який писав про нерозлучні половинки цілого: смерть одного із закоханих позбавляє сенсу життя іншого.

У творі М. Коцюбинського зображене природне почуття без домішок фальшу й нещирості. Для героїв воно єдине на все життя. Автор ускладнив тему, долучивши до її розкриття філософські мотиви — життя і смерті та сенсу людського існування.

Гуцули
(Северин Обст, 1902)

◆ ЛЮДИНА, ПРИРОДА, МАГІЯ

Розповідаючи про кохання, письменник багато уваги приділив темі природи. Він зобразив світ стрімких гірських річок, високих смерек та скелястих вершин. У цьому світі живуть прекрасні люди, міцні й витривалі, суворі й мужні.

Поняття природи письменник розглядає в усій його складності. Це не лише флора й фауна, не лише яскравий пейзаж. Природа постає ще як живий і величний спостерігач, а нерідко і вершитель людських доль. Вона дозволяє людині бути щасливою, але може так само незворушно забрати те щастя.

Власне, й сама людина в художньому світі повісті є всього лише частиною природи: не здатна усвідомити, яка доля призначена їй в універсальній природній коловерті. У цьому світі звичним явищем є магія — важливий спосіб спілкування з духами природи.

Щезник, мавки, чаклуни та відьми — ці образи створюють казковий колорит повісті. Герої твору не сприймають магію як щось незвичне — це швидше прикмета щоденності. Змалку зустрічаючись із загадками природи, люди навчаються впливати на неї магічними діями й заклинаннями. Уважно опрацювавши фольклорно-етнографічні матеріали, автор достовірно й переконливо зобразив різні — святкові й сумні — епізоди гуцульського життя.

◆ ІВАН ПАЛІЙЧУК ТА ЙОГО ДОЛЯ

Іван — дев'ятнадцята дитина з гуцульського роду Палійчуків. Від народження він був дивним. Його мати підозрювала, що *«хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня»*. У сім років хлопець знав усе про доквілля. Розумівся на зіллі, добрих та злих духах природи: *«Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна»*. Добре грав на сопілці; від щезника перейняв його мелодію.

Ілюстрація до повісті
М. Коцюбинського
«Тіні забутих предків»
(Олена Кульчицька, 1925)

Кадр із х/ф «Тіні забутих предків»
(1964, режисер Сергій Параджанов;
у ролі Івана — Іван Миколайчук,
у ролі Марічки — Лариса Кадочникова)

Життя Івана змінилося після зустрічі з Марічкою — дівчиною з ворожого роду Гутенюків. Іван і Марічка бачилися потай від батьків, а в підлітковому віці покохали одне одного. Потім сталася трагедія — поки Іван працював на полонині, його кохана потонула в річці.

На цілих шість років Іван зник, а коли повернувся, одружився й зажив як усі. Але зі смертю Марічки померла частина самого Івана. Автор розповів драматичну історію його вмирання. Слабким зв'язком зі світом лишалася дружина, але і її забрав чаклун, мольфар. До Івана прийшло гірке усвідомлення, що його життя — марне блукання без мети.

Автор дібрав дуже влучні образи на позначення днів людського життя — вони, як піна на річці, плывуть за водою. Світ мов безкрає небо, а людина — маленька зірочка, що котиться по небосхилу. Ця образність увиразнює та поглиблює переживання трагічної самотності героя.

Реальність у сприйнятті Івана поступово заступається маренням.

Герой завершив своє життя в спогадах про юнацьке кохання. Фінальний епізод його земного існування — це чудесне занурення у світ природної магії, коли в уяві передсмертні бажання набирають реальних обрисів.

◆ МАРІЧКА-НЯВКА

Автор зобразив героїню лише в кількох, але дуже яскравих епізодах. Ось вона з дитячою довірою дає половину цукерки хлопцеві, який щойно її вдарив. Малі діти легко знаходять спільну мову. Марічка пасла вівці, а Іван був поряд — разом вони проводили час у дитячих забавах.

Наступний епізод — дорослішання. «Сходились коло церкви або десь в лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів». Марічка любила, коли Іван грав на флюярі. Тоді відгукувалась на його музику співанками. «Пісні були сумні, прості і ревні, аж краjali серце». Співала вона й перед розлукою, коли Іван пішов на полонину. Вона більше не побачила коханого — її життя забрала вода.

Марічка ожила в уяві Івана вже в образі нявки. У народній міфології нявка (мавка) — лісова істота, яка з'являється у вигляді вродливої дівчини й заманює чоловіків до лісу. Вважалося, що душі потопельниць перетворюються на нявок. Іванова пам'ять відроджує колишні часи, а свідомість вибудовує бажаний діалог із коханою Марічкою.

◆ ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ М. КОЦЮБИНЬСЬКОГО

Письменник одним із перших виступив за тематичне оновлення української літератури та збагатив її ідеями західноєвропейського модернізму. Він використав можливості імпресіонізму та неоромантизму в зображенні українського життя.

Його «Intermezzo» стало шедевром психологічної новели, а «Тіні забутих предків» і сьогодні нагадують читачам про красу справжніх почуттів. За повістю на українській кіностудії ім. О. Довженка було знято художній фільм (режисер С. Параджанов, музика М. Скорика), що здобув широке міжнародне визнання.

Афіша до х/ф «Тіні забутих предків»
(Георгій Якутович, 1964)

◆◆◆◆ Читацький практикум ◆◆◆◆◆

Прочитайте уривки твору. Виконайте завдання.

Тіні забутих предків

Повість
(Уривки¹)

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятою і останньою була Анничка.

Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері², чи сум чорних сме-рекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по но-

¹ Повний текст твору ви знайдете в електронному додатку до підручника.

² Кичера — безліса гора.

Гуцулка з дитиною
(Іван Труш, 1912)

чах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки — і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня. <...>

Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повстала зозуля... <...> Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку¹: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. <...>

Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна.

Тепер він вже мав обов'язки — його посилали пасти корови. Гнав в ліс своїх жовтаню та голубаню, і коли вони потопали в хвилях лісових трав та молодих смечок і вже звідти обзивались до нього, як з-під води, тужливим дзвоном своїх дзвінків, він сідав десь на узбіччі гори, виймав денцівку (сопілку) і вигравав немудрі пісні, яких навчився од старших. Однак та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі. <...>

Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий ґрунь (верх). Ледве помітною стежкою підіймався вище і вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. <...>

Тут Іван сів одпочити. <...>

Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло золотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од ватри², з-за Ігриця оксамитовим гулом котився ґрім.

Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати корови.

І ось раптом в сій дзвінкій тиші почув він тиху музику, яка так довго і невловимо виласть круг його вуха, що навіть справляла муку! Застиглий і нерухомий, витягнув шию і з радісним напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так люди не грали, він, принаймні, ніколи не чув. Але хто грав? Навкруги була пустка, самотній ліс і не видно було живої душі. Іван озирнувся назад, на скелі, — і скаменів. На камені, верхи, сидів «той», щезник, скривив гостру борідку, нагнув рижки і, заплющивши очі, дув у флюяру. «Нема моїх кіз... Нема моїх кіз...» — розливалась жалем флюяра. <...>

¹ Маржинка — худоба.

² Ватра — вогнище.

Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, бриніла вже в ньому. Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам'ять, ловив якісь згуки, і коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою, і лісом попливла чудна, не відома ще пісня, радість вступила у його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Івана, і він, по-жбурнувши денцівку в траву та взявшись у боки, закружився в танці. <...>

Так знайшов він у лісі те, чого шукав.

Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта¹, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччик Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями. Се була стара ворожнеча між їхнім родом і родом Гутенюків. Хоч всі в родині кипіли злістю й завзяттям на той диявольський рід, але ніхто не міг докладно розказати Іванові, звідки пішла ворожнеча. Він теж горів бажанням помститись і хапавсь за татову бартку, важку ще для нього, готовий кинутись в бій.

То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, а Анничка двадцята. Їхня родина була невелика: старині двоє та п'ятеро дітей. Решта п'ятнадцять спочило на цвинтарі біля церковці.

Всі вони були богомільні, любили ходити до церкви, і особливо на храм. Там можна побачитись було з далеким родом, що осівся по околицьніх селах, та й траплялась нагода оддячить Гутенюкам за смерть Василеву та за ту кров, що не раз чюрила з Палійчуків. <...>

Незабаром Іван побачив стрічу ворожих родів.

Вони вже вертали з храму, тато був трохи напийтий. Раптом на вузенькій дорозі, між скелею і Черемошем, зробився тиск. Вози, кінні і піші, чоловіки й жінки — спинились і збились в купу. В лютому гвалті, що зв'язавсь одразу, як вихор, невідомо од чого, заблиццями залізні бартки та заскакали перед самим обличчям. Як креміль і криця, стялись роди — Гутенюки з Палійчуками, і перше ніж Іван встиг розібрати, про що їм йдеться, тато розмахнув бартку і вдарив плазом комусь по чолі, з якого бризнула кров, залляла лице, сорочку та пишній кептар. Йойкнула челядь², кинулась одтягати, а вже людина з лицем червоним, як його гачі, тяла барткою ворога в голову, і похитнувся Іванів тато, як підтята смерека. Іван кинувся в бійку. Не пам'ятав, що робить. Щось підняло його. Але дорослі потолочили йому ноги, і він не міг протиснутись туди, де бились. Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгону

¹ *Трембіта* — довга, на сажень, сурма з дерева і з кори.

² *Челядь* — тут: жінки.

Зустріч на полонині
(Йосип Бокшай, 1955)

на маленьке дівча, що тряслось з жаху біля самого воза. Ага! Се, певно, Гутенюкова дівка! І, не думавши довго, ударив її в лице. Вона скривилась, притулила руками до грудей сорочку і почала тікати. Іван зловив її коло ріки, шарпнув за пазуху і роздер. Звідти впали на землю нові кісники, а дівчинка з криком кинулась їх захищати. Але він видер і кинув у воду. Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилась на нього спідлоба якимсь глибоким зором чорних матових очей і спокійно сказала:

— Нічю... В мене є другі... май ліпші.

Вона наче його потішала.

Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав.

— Мені неня купила нову запаску... і постоли... і мережані капчу-рі... і...

Він все ще не знав, що сказати.

— Я си обую файно та й буду дівка...

Тоді йому заздрісно стало.

— А я вже вмю грати в денцівку.

— Наш Федір зробив си таку файну флюяру... та й як зайграє...

Іван надувся.

— Я вже шезника бачив.

Вона неймовірно подивилась на нього.

— А нащо ж ти б'єш си?

— А ти нащо коло воза стояла?

Вона подумала трохи, не знаючи, що одповісти, і почала шукать щось за пазухою. Витягла врешті довгий цукерок.

— Ади!

Половину вкусила, а другу поважним, повним довір'я рухом подала йому.

— На!

Він завагався, але узяв.

Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про вереск бійки й сердитий шум річки, а вона оповідала йому, що зветься Марічка, що пасе вже дроб'єта (вівці), що якась Марцинова — сліпа на одно око — покрала у них муку... і таке інше, обом цікаве, близьке і зрозуміле, а погляд її чорних матових очей м'яко поринав у Іванове серце...

І втретє затрембітала трембіта про смерть в самотній хаті на високій кичері: другого дня по бійці помер старий Палійчук.

Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті ґазди. Загніздилося безладдя, спливали гаразди, продавались царинки одна по одній, і маржина десь танула так, як по горах весною сніги.

Але в Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчам, що, скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка. <...>

— Чуєш, Іва? — шепотіла Марічка.

— Чому б не мав чути? А чую.

Вони обоє знали, що то бродить по лісі невидима сокира, гупа об дерева і хека з втомлених грудей. <...>

Коли вони старшими стали, забави були вже інші. Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню. Марічка теж вже ходила в заплітках, а се значить мало, що вона вже готова й віддатись. Не пасли більше вкупі агнята і стрічались лиш в свято або в неділю. <...>

Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка до дикого голуба, — співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з'являлись — не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще у колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що б не сталось на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню, легку і просту, як ті гори в їх давнім, первісним житті. Марічка і сама вміла складати пісні. <...>

Вона давно вже була Іванкова, ще з тринадцяти літ. Що ж в тому дивного було? Пасучи вівці, бачила часто, як цап перчить козу або баран валує вівці, — все було так просто, природно, відколи світ світом, що жадна нечиста думка не засмітила їй серця. Правда, кози та вівці стають од того кітні, але людям помагає ворожка. Марічка не боялась нічого. За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала ворожка, їй ніщо тепер не зашкодить. На згадку про се Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Івана за шию.

— Любчику Іванку! Ци будемо в парі усе?

— Єк Бог даст, моє солодашко. <...>

Однак не все так складалось, як думав Іван. Газдівство його руйнувалось, вже не було коло чого усім робити і треба було йти в найми.

Жура гризла Івана.

— Мушу йти в полонину, Марічко, — сумував він заздалегідь.

— Що ж, йди, Іванку, — покірно обзивалась Марічка. — Така нам доля судилась...

І вона співанками косичила їх розлучення, їй було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі. Обіймала за шию Івана та, тулячи до його лица біляву голівку, стиха співала йому над вухом:

зринати одна по одній, наливати порожні груди. Він знов бачив Марічку, її миле обличчя, її просту і щирю ласкавість, чув її голос, її співанки... «Ізгадай мні, мій миленький, два рази на днину, а я тебе ізгадаю сім раз на годину...» І от тепер нічого того нема. Нема й не вернеться вже, як не може ніколи вернутись на ріці піна, що спливла за водою. Колись Марічка, а тепер він... Вже його зірка ледве тримається в небі, готова скотитись. Бо що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетривке й дочасне. <...>

* * *

Іван прокинувся.

— Вставай, — будила його Марічка. — Вставай і ходім.

Він глянув на неї і анітрошки не здивувався. Добре, що Марічка нарешті прийшла.

Підвівся і вийшов з нею.

Вони мовчки здіймалися вгору, і, хоч була вже ніч, Іван виразно бачив при світлі зірок її обличчя. Перелізли вориння, що одділяло царинку од лісу, і вступили у густу заросль смерічок.

— Чогось так змарнів? Ци ти недужий? — обізвалась Марічка.

— За тобов, душко Марічко... за тобов банував... — Не питаю, куди йдуть. Йому було так добре з нею. <...>

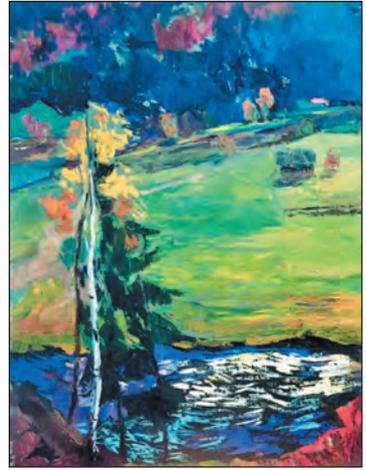
Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а нявка. Йшов поруч із нею й боявся пустити Марічку вперед, щоб не побачить криваву дірку ззаду у неї, де видно серце, утробу і все, як се у нявки буває. На вузьких стежках він туливсь до Марічки, аби йти рядом, аби не лишитися ззаду, і чув тепло її тіла. <...>

Всі його клопоти і турботи, страх смерті, Палагна і ворожий мольфар — все кудись щезло, все одлетіло, наче ніколи нічого такого не було. Безжурна молодість й радість знову водили його по сих безлюдних верхах, таких мертвих і самотніх, що навіть лісовий шепіт не міг вдержатись там та спливав у долину шумом потоків.

— А я тебе все виглядала та й все чекала, коли з полонини повернеш. Не їла, не спала, співанки розгубила, світ мні зів'яв... Поки ми ся та й любили, сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили, сиренькі пов'яли...

— Не кажи так, Марічко, не кажи, любко... Тепер ми вже разом та й довіку укупі будем... <...>

Вони йшли далі і далі, забирались в холодний і непривітний глиб верховинних лісів.

Зачароване озеро
(Ірина Беклемішева, 1967)

Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського
«Тіні забутих предків»
(Георгій Якутович, 1964)

Прийшли на полянку. Тут було трохи ясніше, смереки наче замкнули поза собою чорність глибокої ночі.

Враз Марічка здригнулась і стала. Витягла шию і наслухала. Іван помітив, як тривога слизнула по обличчі у неї, звела її брови. Що сталося? Але Марічка нетерпляче спинила його питання, поклала палець на губи на знак мовчання і раптом зникла. <...>

Але де була Марічка?

Іван мав ще багато їй розказати. Він чув потребу оповісти їй ціле своє життя, про свій тусок за нею, безрадісні дні, свою самотність серед ворогів, нещасливе подружжя... Але де вона була? Куди подалась? Може, наліво? Йому здалося, що він бачив її востаннє з лівого боку.

Іван подався наліво. Тут була гущина. Смереки так тісно збилися в купу, що трудно було пролазити між їх шершавими пнями. <...>

Раптом до його вуха долетіло тихеньке, ледве вловиме дихання:

— Іва!..

Голос йшов ззаду, десь з глибини, наче добувався крізь море смерекової глици.

Значить, Марічка була не тут.

Треба було вертатись назад. <...> Тепер земля під його ногами почала спускатись в долину. Великі каміння перетинали йому дорогу. Він їх обходив, сковзаючись раз у раз на слизькій мху, спотикаючись на цупкому корінні, тримаючись за траву, щоб не зірватись.

І знову з провалля, з-під його ніг, дійшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом:

— Іва-а!..

Він хотів одгукнутись на голос Марічки, але не смів, щоб не почув чугайстир.

Тепер вже знав, де має її шукати. Податись управо і спуститися вниз. Але тут було іще крутіше, і здавалося дивним, як могла злізти звідси Марічка. Дрібні каміння сипались під ногами в Івана, з глухим гарчанням спадаючи в чорну глибіню. Але він, зручній і звиклий до гір, умів

спинитись на краю кручі і знов обережно шукав підпори для ніг. Дедалі ставало трудніше спускатись. Раз мало не впав, та вхопився за виступ скелі і повис на руках. Не знав, що там, під ним, але чув холод і зловісне дихання безодні, яка одкривала на нього свою ненажерливу пащу.

— Іва-а! — стогнала Марічка десь з глибини, і був у голосі тому поклик кохання і муки.

— Іду, Марічко! — билась в Іванових грудях відповідь, лякаючись вилетіть звідти.

Він вже забув обережність. Скакав по каміннях, як дикий баран, ледве ловлячи віддих одкритим ротом, калічив руки і ноги, припадав грудьми до гострої скелі, тратив часами ґрунт під ногами і крізь гарячий туман бажання, в якому котився в долину, чув тільки, як його нагнить дорогий голос.

— Іва-а!..

— Я тут! — крикнув Іван і почув раптом, що його тягне безодня. Схопила за шию, перегнула назад. Хапав руками повітря, ловив ногою камінь, одірваний нею, і чув, що летить вниз, сповнений холодком та дивною пусткою в тілі. Чорна важка гора розправила крила смерек і вмить, як птах, пурхнула над ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекала мозок: об що стукнеться голова? Почув ще тріск кісті, гострий до нестерпучості біль, що скорчив тіло, — і все розплилось в червонім вогні, в якому згоріло його життя...

Другої днини знайшли пастухи ледве живого Івана.

* * *

Сумно повістувала трембіта горам про смерть. <...>

Жовте лице Івана спокійно лежало на полотні, замкнувши у собі щось тільки йому відоме, а праве око лукаво дивилось з-під піднятого трохи повіка на купку мідяних грошей на грудях, на стулені руки, в яких горіла свічка.

В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетіть з хати. Палагна зверталась до неї, до тої самотньої душеньки мужа, що сиротливо тулилась до нерухомого тіла.

— Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш моголі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибираєшся, мужу, відки виглядати маю тебе? — голосила Палагна, і грубий голос її переривався в жалібних нотах.

— Файно голосить... — кивали головами старі сусідки і чули одвітні зітханья, що розпливались в шумі людських голосів.

В одчинені двері, просто з темної ночі, вступали у хату все нові гості. Згинались перед тілом коліна, бряжчали мідяні гроші на грудях в Івана, і посувались на лавах люди, щоб дати місце новим. <...>

Ольга Кобилянська

(1863—1942)

Ольга Юліанівна Кобилянська народилася 27 листопада 1863 року в містечку Гура-Гумора на Південній Буковині (у той час — Австро-Угорщина, тепер Румунія) в сім'ї службовця. В особистості письменниці поєдналися впливи різних культур: її батько був українцем, мати походила з німецько-польського роду. Батькова служба потребувала частих переїздів. У різний час родина Кобилянських жила в містах Сучаві й Кімполунзі, у селі Димці, а з 1891 року в Чернівцях.

Перебування в Кімполунзі (тепер Румунія) пов'язане з навчанням О. Кобилянської в чотирикласній німецькій школі (1873—1877). Прагнення надалі здобувати освіту наштовхнулося на перешкоди матеріального плану. У родині Кобилянських було семеро дітей (п'ятеро синів і дві доньки) — не всі могли сподіватися на здобуття бажаного фаху.

У творчому становленні О. Кобилянської багато важила самоосвіта. Естетичні смаки письменниці формувалися під дією різних впливів. Її цікавили європейські малярство, музика, література й філософія. Вона поєднала інтерес до фемінізму з поглядом німецького філософа Ф. Ніцше на духовний аристократизм як вище покликання людини.

Поезія стала раннім, юнацьким захопленням О. Кобилянської. А вже починаючи з 80-х років, вона віддала перевагу прозі (молода авторка писала спочатку німецькою мовою). Роль української літераторки далася О. Кобилянській нелегко й не одразу. Довелося вдосконалювати знання української мови. До того ж не всім критикам припала до смаку тематика її творів. А проблеми, пов'язані з боротьбою жінок за свої громадянські права, навіть сприймалися з певним упередженням.

Надіслане до альманаху «Перший вінок» оповідання «Вона вийшла заміж» було відхилене. Згодом на основі цього твору О. Кобилянська написала повість «Людина», з якою дебютувала як українська авторка. Повість вийшла в журналі «Зоря» в 1894 році. Відтоді твори письменниці регулярно з'являлися на сторінках українських видань. Межа XIX—XX століть стала найбільш продуктивним періодом її діяльності. Побачили світ «Impromptu phantasie», «Битва», «Царівна», «Некультурна», «Valse mélancolique», «Земля», «За готар», «Ніоба», «В неділю рано зілля копала» та ін. Появу повістей та оповідань О. Кобилянської критики спершу зустріли не дуже прихильно. Як писала дослідниця С. Павличко, *«вони багато чого не сприйняли в її творах, зокрема її «німеччини» — німецького впливу на її мову, німецької лектури, яка навіяла чимало з її ідей»*.

Ольга Кобилянська

◆ ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА І МОДЕРНІЗМ

Ідея оновлення стала провідною рисою модернізму. Свого часу вона відобразила об'єктивну потребу, без задоволення якої суспільство не могло повноцінно розвиватися. Літератори замислювались над ідеалом нової людини. Вони зверталися до глибшого пізнання особистості, її духовного життя. Особливу увагу приділяли сфері моралі, звичаїв, взаєминам між статями. Звідси інтерес багатьох модерністів до питання фемінізму та жіночої емансипації.

Ольга Кобилянська поділяла ідеї фемінізму, активно підтримувала рух за соціальну, політичну й економічну рівність жінок і чоловіків. Вона була учасницею «Товариства руських жінок на Буковині», входила до товариства «Кружок українських дівчат». Їй належить праця «Дещо про ідею жіночого руху».

Дослідники зауважили вплив німецького мислителя Ф. Ніцше на прозу О. Кобилянської. Письменниця поєднала його ідеал духовного аристократизму з фемінізмом. Не випадково в літературі її приваблювали образи жінок-інтелігенток, які обстоюють право здобувати освіту, а не обмежують себе сферою родинного життя. О. Кобилянська зверталася до важливих проблем самостійного вибору жінкою своєї долі й такого супутника життя, який би відповідав її духовним потребам.

◆◆◆◆ Читаємо взірці української художньої літератури ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

i

- ◆ Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу О. Кобилянської «Impromptu phantasie»¹. Звірте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

◆ ЖИТТЯ ЯК МУЗИЧНИЙ ЕКСПРОМТ (НОВЕЛА «IMPROMPTU PHANTASIE»)

Музика в житті О. Кобилянської була чи не найбільшим захопленням. Недарма мисткиня писала: *«Музику люблю пристрасно, і вона має на мене дуже сильний, майже потрясаючий вплив»*. Маючи музикальний слух, сама добре грала на фортепіано. Любила твори Ф. Ліста, Р. Шумана, В. Моцарта, Ф. Мендельсона, та найбільший відгук у її душі викликав Ф. Шопен. Своїй новелі дала назву одного з його експромтів — «Impromptu phantasie» (в перекладі з французької — фантазія-експромт).

Це новела-роздум із широким залученням звукової, музичної образності. Твір має уривчасту, фрагментарну композицію, що дає можливість розповісти, хай і пунктирно, в окремих епізодах, про душевне життя непересічної особистості.

Звуки монастирських дзвонів навіюють спогади, що викликають у душі героїні справжню бурю емоцій. Зі спогадів виринає історія про якусь *«одну людину»*; стає зрозуміло, що розказане стосується самої героїні.

Зовнішність і внутрішній світ героїні дістають першу характеристику вже на початку: *«Ніжна, вразлива, немов мімоса, з сумовитими очима...»* Була сміливою, любила милуватися красою довкілля, фантазувала і *«плакала з смутку*

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Ба! се було неможливо!

І він не вдарив її. Заховувався спокійно і, ведений дрібненькою рукою, ступав слухняно, немов та дитина, доки не дістався у відповідну руку.

Тоді мало що не били за те, що таке вчинила та виставилась на таку небезпечність.

— Дурню якийсь! Таж він міг би тебе вбити!..

Але вона не плакала.

Встромивши очі в одну точку і кусаючи нігті, думала вона бог зна над чим!

В ній хвилювалося так чудно, чудно: вона неначебто душилася; їй здавалося чимось барвним, перемагаючим, чимось, що пригадувало образи і переходило в тони...

* * *

Коли мала десять років, строїв у її родичів якийсь переїжджий стройник фортеп'ян. Він був молодий, гарний і чисто аристократичної вдачі. Про нього шептали, що він емігрант і що походить з високого роду.

Вона сиділа цілий час у куті, якраз супроти нього, скулена, і приглядалась йому та вслухувалась у викликувані ним сильні акорди.

Вони були тільки самі в кімнаті.

Він оглянувся за годинником, а що не бачив його в кімнаті, то спитався її, котра година, причім його очі звернулись на неї з лагідною повагою.

Її уся кров вдарила до лиця, серце затовклося сильно, і вона не змогла вимовити ні слова. Якусь хвилинку дивився він на неї зчудовано та дожидаюче, а коли вона не відповідала, звернувся назад до фортеп'яна, причім якийсь меланхолійний усміх промайнув по його лиці. Вона завстидалась і не рухалася з свого сховку.

Другого дня прийшов він знов, а вона знов зайняла своє місце, дивлячись пильно на нього.

Він пробував, перебирав різні акорди, ударяючи завсіди однаково сильно, сильно й елегантно, як се чинить лиш рука вправна; підстроював, ще й грав, пробуючи заодно наново. Кожний його удар по клавішах і кожний живіший рух його електризували її і виводили з рівноваги.

Врешті мусив вже бути задоволений з інструмента, бо почав грати. Зразу недбало, немовби бавився, і одною рукою, більше «ріано»¹. Тони звучали, немов здавлений, пристрастний сміх, так, немов сміх жіночий, одначе не сміх щасливий... Опісля — обидвома руками. І тепер розляглись тони пориваючої, неописаної, якоїсь немов морозячої краси... Те, що грав, була пристрасть, а як грав — зраджувало його яко людину...

¹ Тихо. (Італ.)

Люсі Леон за піаніно
(Берта Морізо, 1892)

Композиція №7
(Василь Кандинський, 1913)

Зразу стало їй холодно, а опісля — сама не знала, як се прийшло, — почала плакати. Тихо, але цілою душею. Її перемогло знов те щось, що пригадувало образи, переходило в тони і немов душило...

Він, побачивши, що вона плаче, перестав грати і дивився на неї здивований. Опісля кликав її до себе.

Вона не рухалася... Він підійшов до неї... Вона притиснула долоні до лица і не рухалася, немов мертва... Він схилився над нею.

— Ти плачеш?

Мовчала.

Він зсунув їй лагідно руки з лица і подивився в очі.

— Що тобі?

Вона не відповідала.

— Чого ти плачеш?

— Бо так...

— Тобі сподобалась музика? — питав він голосом чогось зміненим.

— Я — не знаю...

— Але ти любиш, як грають... правда? — казав він далі і так лагідно, немовби мав перед собою заполохану пташину.

— Я... не знаю... люблю, люблю!

— Штука, котру я тепер грав, зветься «Impromptu phantasie»¹ Шопена. Чи затамиш собі сю назву?

— Наколи повторю... то затамлю.

— Коли будеш вчитися музики, то зможеш її грати, одначе пам'ятай — грати її тоді, як будеш вже цілком доросла... як будеш мати більше як двадцять років... Чуєш?

— Чую...

¹ Фантазія-експромт. (Фр.)

— Доперва тоді зрозумієш, що говорить кожний звук в тій штуці. Опісля взяв її голівку в свої руки і дивився довго в її великі, сумні, заплакані очі.

Якийсь несказанно смутний усміх програв хвилину по його устах.

— Я думаю, — говорив він більше до себе, — що ти будеш її краще грати, ніж я, далеко краще!..

Опісля оглянув її руки і поцілував їх.

— Мені можеш дозволити, будуча славо! — сказав він.

* * *

Коли виросла, була майже гарна.

Вона любила чи одного, пристрасно, з пожертвуванням, майже з божевільною любов'ю, однак вона була віроломна натура, — значить, не любила нікого довго. Вона й не подобалася довго мужчинам; її не бажав ніякий мужчина за жінку. Вона була розумна, дотепна, незвичайно багата натура. Займалась малярством, писала, старалась усіма силами заспокоїти в собі ненаситну жадобу краси.

Чому се їй ніколи не вдавалось?

Відповісти на се питання було б так само тяжко, як і на те, чому і її ні один мужчина не любив довго. Мабуть, не мала вона в собі того, що прив'язує буденних людей на довгий час. Була занадто оригінальна, замало нинішня і не мала в собі нічого з «плебейськості».

Чи, може, було се щось інше?

Може...

Вона стала лише половиною тим, чим обіцявала стати дитиною...

* * *

Я сама — то та «звихнена слава».

Я вижидаю щастя щодня і щогодини.

Я відчуваю, як життя лежить переді мною не як щось сумне, безвідрадне, важке до перенесення, але як би один пишний, святочний день, гаряче пульсуючий, приваблюючий, широкий, пориваючий образ або немов яка соната.

Так, немов музика.

Солодкі, упоюючі, сумовиті звуки. Роздразнюючі, пориваючі, покликуючі, вбиваючі... а одначе!.. одначе...

Я не вчилася музики ніколи.

Я ніколи, ніколи не могла «Impromptu phantasie» сама грати!! Але коли чую її, як другі грають, то душа моя наповнюється слізьми. Що се таке?

Що се є, що крізь усей той блиск, котрий хвилює так розкішно крізь мою душу... в'ється щось, немов жалібний креповий флер! І що я помімо того, що в моїх жилах пливе кров будучини, не маю будучини, не маю в житті своїм полудня?

Пані за роляем
(Казимир Малевич, 1913)

◆ ЖИТТЯ Й ФАНТАЗІЇ

На початку авторка знайомить читачів із Мартою й Ганною. Це молоді жінки, які готують себе до «справжнього» життя. Вони талановиті, освічені, цілеспрямовані, однак із невеликим життєвим досвідом. Дівчата живуть у передчутті змін на краще, багато спілкуються між собою. Їх обох споріднює любов до мистецтва й краси, а також майже безтурботне, радісне сподівання на щастя — бо інакше й не може бути!

Оптимізмом їх живить відчуття внутрішньої свободи та впевненість у своїй самодостатності. А найперше це стосується свободи від суспільних стереотипів. Вони бачать себе індивідуалістками, яким байдуже до думки «юрби».

Однак у піднесені мрії дівчат утручається реальність: господар квартири підняв плату за помешкання. А щоб сплатити комірне, вони змушені прийняти третю співмешканку. Бентежна музика Софії Дорошенко вносить меланхолійний дисонанс у безтурботні дівочі фантазії.

◆ ГАННА-МАЛЯРКА

Вона належить до витончених, артистичних натур. Приваблива, але часто прихлива й неврівноважена.

Художниця працює над картиною, яку планує продати, щоб поїхати згодом до Італії. Вона цілком віддається своїй праці, а в житті культивує красу в усьому. Звертаючись до подруги, пояснює: *«Лише ми одні піддержуємо красу в житті, ми, артисти, вибрана горстка суспільності, розумієм?»*

Ганна вродлива, і біля неї завжди багато чоловіків, однак вона не бачить свого майбутнього в родинному житті. Служіння мистецтву робить дівчину зосередженою на роботі й цілеспрямованою. Не дивно, що вона завершує свою картину й таки їде до Італії.

Життя Ганни не є історією досягнення щастя. Це нелегкий шлях, усвідомлене й непросте «життя проти течії», адже йти проти загалу — означає неминуче наражатися на перешкоди й упередження. Вона повертається з Італії з дитиною, але без чоловіка: виховує сина сама. При цьому не почувається жертвою чоловічої зради, нещасною покинутою жінкою. Ганна бере на себе відповідальність за долю дитини.

Художниця — новий на той час тип вольової й незалежної жінки, яка сама ухвалює рішення й будує власне життя.

◆ МАРТА-ДОМАТОРКА

Оповідь у творі ведеться від імені Марти. Вона планує стати вчителькою, готується до іспиту. Дівчина не лише навчається, а й самотужки заробляє на життя — викладає англійську мову. У неї дуже м'який і поступливий характер, вона наділена глибокою здатністю до співпереживання. Тому емоційна й терпима Марта стає найкращою подругою малярки Ганни. Вона підтримує її захоплення мистецтвом та ідеї жіночої емансипації. Однак при цьому Марта бачить своє щастя в коханні й родинному житті. Ганна називає її доматоркою, господинею: «...такі, як ти, Марто, такі, як ти, творять ту велику силу, що пригноблює таких, як я. Масою пригноблюєте ви нас, поодиноких, і ми загинаємо, мов той цвіт без насіння, через вас».

Через свою здатність співпереживати Марта одразу переймається симпатією до піаністки Софії Дорошенко, помічає її незвичайну, витончену натуру. Вона інтуїтивно відчуває, що за пронизливою мелодією меланхолійного вальсу приховується болюча особиста драма.

Закохавшись у молодого університетського викладача, Марта знайшла з ним своє щастя. Сімейне життя було її природним вибором, і вона стала доброю дружиною й матір'ю. Ця героїня представляє той тип жіночої особистості, для якого визначальними залишаються традиційні родинні цінності.

◆ СОФІЯ-МУЗІКА

Марта зізнається, що не може слухати меланхолійної музики, бо та нагадує про смерть подруги, «якої душа немов складалася з тонів і була сама олицетворена музика».

Софія здалася дівчатам занадто мовчазною та сумтною. Розповіла про батькову смерть і про матеріальну залежність від свого дядька.

Замість слів про Софію промовляла її музика: «Кімната стала мінитися. В неї напливали лагідно, одностайними хвилями, один по другім, один по другім, звуки. Все звуки й звуки. Хвилюючи сильніше й слабше, піднімаючися високо й спадаючи знов, заповняючи широкий простір собою».

Спостережлива художниця Ганна намагалася створити психологічний портрет нової подруги: «Констатую, що нервова. Лише нервові любуються в таких розривках, коли душа їх переповнена чуттям. Але, мабуть, вона наложила на свої чуття сильну упряж. Завсіди спокійна, як мармур. З крою її правильних уст гадаю, що не пристрасна; з широких скронь, що вірна; із брів, що спуюються між очима, що вміє тайну заховати...»

Дізнавшись про нових сусідів у будинку навпроти, Софія ледве стримала хвилювання. Її емоції знайшли вихід у музиці: вона виконувала власну композицію меланхолійного вальсу. Враження було дивне: «Весела гармонія згубилася; остався сам шалений біль, торгаючи божевільне чуття, перериваний яснішими звуками, мов хвилевим сміхом».

Василь Стефаник

(1871—1936)

Василь Семенович Стефаник народився 14 травня 1871 року в селі Русові (тепер Снятинського району Івано-Франківської області) в сім'ї заможного селянина. Початкову освіту здобув у Русові, згодом навчався в Снятині, у гімназіях Коломиї та Дрогобича. У Коломиї почав писати літературні твори, а в Дрогобичі захопився громадською діяльністю.

За наполяганням батька В. Стефаник став студентом медичного факультету Ягеллонського університету в Кракові. Медицину не любив, навчався з перервами упродовж 1892—1900 років, однак лікарського фаху так і не здобув. Коли жив у Кракові, багато часу присвячував літературі. Тоді зацікавився модернізмом; був добре знайомий із лідером модерністського руху «Молода Польща» С. Пшебишевським.

У 1900 році важко переніс смерть матері. Тоді й покинув навчання. Через кілька років одружився з донькою сільського священника Ольгою Гаморак, мешкав у селі Стецєві в батьків дружини. Там займався господарюванням, провадив громадську роботу серед селян. Обирався послом (депутатом) до австрійського парламенту від Радикальної партії.

У 1910 році В. Стефаник разом із родиною перебрався до Русова. Під час Першої світової війни недовго жив у Відні. Тоді після тривалої перерви відновив літературну працю. Уряд Радянської України призначив В. Стефанику довічну пенсію. Письменник від неї відмовився, бо дізнався про влаштований комуністами голодомор.

В останні роки свого життя В. Стефаник переніс важку хворобу. Помер 7 грудня 1936 року, похований у рідному селі Русові.

Василь Стефаник

◆◆◆◆ **Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть відомості про життя письменника.

◆ ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Перші літературні спроби Стефаника припали на час його коломийського побуту — тоді він писав ліричні поезії. У другій половині 1890-х років підготував до друку книжку поезій у прозі, але не став публікувати через неприхильні відгуки критиків і видавців. Незважаючи на розчарування, не відмовився від літературного покликання. У чернівецькій газеті «Праця» за 1897 рік вийшли його

новели «Виводили з села», «Лист», «Побожна», «У корчмі», «Стратився» та інші, що одразу принесли авторові успіх і популярність. А в 1899 році в Чернівцях була надрукована перша збірка новел В. Стефаника «Синя книжечка». Письменник по-новому осмислив тему села, розкрив людські драми та трагедії. Як відзначила О. Черненко, «у творах Стефаника винесене на поверхню все внутрішнє життя людини, з великою наполегливістю зображена уся істотність її існування». У своїх новелах автор використав покутський діалект, яким розмовляли в його рідному селі. Це забезпечило додаткові виражальні можливості, потрібні для точного розкриття селянської психології.

Заохочений схвальними відгуками читачів, у 1900 році письменник видав збірку «Камінний хрест», а ще через рік — книжку «Дорога». У 1905 році побачила світ збірка В. Стефаника «Моє слово», яка містила раніше написані твори. На той час В. Стефаник утратив інтерес до літературної роботи. Після 1901 року він майже на півтора десятиліття полишив літературну працю.

Другий період творчості В. Стефаника припав на 1916—1933 роки. Нові твори вийшли до збірки «Земля», що вийшла у Львові в 1926 році. У ній письменник відобразив зміни, що сталися в житті українського селянства під час та після Першої світової війни. Як і раніше, він звертався до жанру стислої психологічної новели, у якій поєдналися гострий драматизм із ліричним освітленням подій. Після публікації своєї останньої збірки В. Стефаник написав ще низку новел та спогади.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Коли В. Стефаник почав писати літературні твори?
2. У якому році вийшла перша збірка новел письменника? Яку назву вона мала?
3. Коли вийшли наступні збірки В. Стефаника?
4. Яку назву мала остання книжка його новел?

Станіслав Пшибишевський
(Едвард Мунк, 1895)

◆ ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРАХ В. СТЕФАНИКА

На творчу манеру новеліста вплинув польський модернізм. Визнаючи роль лідера групи «Молода Польща» у своєму творчому становленні, В. Стефаник писав: «*Станіслав Пшибишевський — сам великий і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво*».

У новелах В. Стефаника переважають риси експресіонізму. Це мистецький напрям перших десятиліть ХХ століття. Його назва походить від латинського *expressio* — вираження.

Експресіоністи прагнули через зображення зовнішніх проявів життя виразити його сутність. Основну увагу звертали на особистість, яка перебуває в кризовому стані,

Новела «Камінний хрест»

◆ ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

Новела «Камінний хрест» для В. Стефаника була важливим твором — не випадково він так само назвав цілу збірку, що вийшла в 1900 році. Автор розкрив тему еміграції, що стала для багатьох українців тяжким випробуванням, а для деякого навіть і трагедією.

В останній чверті XIX століття серед галицького селянства трудова еміграція була масовим явищем. У пошуках кращого життя за океаном люди полишали рідні домівки. Виїздили головним чином до США, Канади, Бразилії та Аргентини. Усього до 1911 року зі Східної Галичини емігрувало більше ніж 300 тисяч осіб. З рідного села В. Стефаника багато людей теж виїхало в пошуках кращої долі.

Прототипом героя новели став селянин із Русова Стефан Дідух, який разом із родиною емігрував до Канади, а перед поїздкою встановив на своєму полі камінний хрест.

В українській літературі не лише В. Стефаник звертався до теми еміграції. У поетичному циклі «До Бразилії» (1898) її творчо осмислив І. Франко.

Несіння хреста
(Віктор Кравцевич, 1991)

◆◆◆◆ Читаємо взірці української художньої літератури ◆◆◆◆◆◆◆◆◆◆

i

1. Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу В. Стефаника «Камінний хрест»¹. Зверте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Заувага. Фрагменти твору, які знадобляться вам для роботи в класі, виконання завдань, подані в рубриці «Читацький практикум» (с. 170—176).

◆◆◆◆ Виявляємо літературну, інформаційно-цифрову компетентності ◆◆◆◆◆

i

2. В електронному додатку до підручника знайдіть і перегляньте відеолекцію про новелу «Камінний хрест». Які тези вас найбільше зацікавили?

◆ ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

Новела складається із семи розділів. Перший виконує роль експозиції: знайомить із життям селянина-трудівника Івана Дідуха, який усі сили віддав виснажливій хліборобській праці — крім неї нічого й не бачив («*Отаким був Іван, дивний і з натурою, і з роботою*»). Навіть односельців дивував своєю зятятістю в роботі та ще й тим, що майже ніколи не відпочивав, лише раз на рік бував у церкві.

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Зав'язка представлена в другому розділі новели: герой зібрався емігрувати, «...бо сини з жінкою наважилися до Канади». Іван продав усе, що мав, і запросив на прощальні гостини село. Це прощання з односельцями й становить «розвиток дії». У психологічному творі, яким є «Камінний хрест», основну увагу перенесено на внутрішній сюжет, а саме на напружені, драматичні переживання героя, який вимушено полишає рідну землю. А в шостому розділі міститься кульмінація — розставання Івана і його дружини з домівкою та їхній моторошний прощальний танець. Розв'язкою виступає останній розділ новели. Дорогою із села Іван Дідух каузе дружині на камінний хрест, що залишив на згадку про життя на батьківщині.

Надзвичайно важливу роль в організації твору відіграють експресивні діалоги й монологи персонажів, а також уривчасті звукові образи («В шум, гамір, і зойки, і в жалісну веселість скрипки врізувався спів Івана і старого Михайла»). Вони дають змогу повною мірою передати мінливі людські настрої в загальній картині прощання героя з односельцями та рідною домівкою.

За допомогою низки точних художніх деталей і символів авторові вдалося створити гнітюче враження від прощання, що нагадує проводи небіжчика в останню дорогу (на хресті — імена ще живих людей; «винесли обох із хати»; «то ті, небого, в далеку могилу везу...» і под.).

Увесь комплекс художніх засобів новели спрямований на вираження трагедії людини, яка втрачає зв'язок зі звичним середовищем та глибоко переживає біль втрати й страх перед безвістю, що чекає в майбутньому: «...підемо світами і розвіємось на старість, як лист по полі».

◆ ОБРАЗ ІВАНА ДІДУХА

Іван Дідух зібрався до Канади не з власної волі. Його вмовили сини, бо вдома вони не мали майбутнього. Бракувало землі, лишалось або йти в найми, або шукати долі за океаном.

Колись Іван сам наймитував, а після десяти років військової служби придбав землю і став газдою, господарем. У спадок від батька дістав лише завалену хату та «горба, щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле». На той горб і витратив сили: возив туди гній, орав і сів. Івана прозивали Переломаним, бо через застуджену на роботі спину завжди ходив зігнутий у поясі.

Автор не минув і натуралістичних деталей. Ось Іван в одній упряжі з конем: «Догори ліз кінь як по льоду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі». У творі ціла низка таких штрихів.

Поле на горбі стало для селянина чимось набагато більшим, ніж просто місце роботи. Хрест на ненависному й водночас такому рідному для трудівника пагорбі сприймається як символ життя, згаяного в тяжкій щоденній праці, яка, попри все, надавала сенсу людському існуванню.

З особливою ясністю й гостротою герой усвідомлює свою втрату. Звертається до гостей, пригадує молоді літа, просить вибачення в дружини: «...прости ми, стара, що-м... ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз».

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною до-ріжкою. Шлеї не мав на собі, лише йшов із правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм траплялося сходити з горба, то бігли. Вігли в долину і лиша-ли за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожне зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби знайти те місце, де бодяк забився.

— Та цю ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван ісперсердя.

— Діду Іване, а батьогов того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не біси, вігниєш та й сам віпадеш, а я не маю часу з тобов пань-катиси...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату горба щонай-вищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сіяв, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Еех, мой, як тобов грону, та й по нитці розлетишси, який жес тяжкий!

Але, відай, ніколи не grimнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечором оповідав жінці і дітям таку пригоду:

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм наверх, аж шкура з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добивси на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А пі-дїть же, як мене за мінуту в попереці зачело ножами шпикати — гадав-сми, що минуси!

Від цієї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кички трави і обкладав свою

частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі. <...>

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився. <...>

II

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видно, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Декую вам файно, ґазди і ґаздині, що-сте ні мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договори́вав і не пив до нікого, лиш тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбуть великий камінь із води і покладе його на берег, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою зі сталевих ниток, і договори́вав:

— Та декую вам красно, та най вам Бог дасть, що собі в него жедаєте. Дай вам Боже здоров'є, діду Михайле...

Подав Михайлові порцію і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цім світі, та най Господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласков своє наново ґаздов стати!

— Коби Бог позволив... Ґазди, а проше, а доцегніть же... Гадав-сми, що вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але інакше зробилоси. То вже таке настало, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господа воля! А законтентуйте ж си, ґазди, та й вібачейте за решту. <...>

Глянув на свою стару, що плакала між жінками, і виймав із пазухи хустину.

— Стара, на, нако тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пилнуй, а плакати ще доста чесу, ще так си наплачеш, що очі ти витечуть.

Відійшов до ґаздів і крутив головою.

— Щось би-м сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, ґаздине моя? То я тебе вікорінував на старість із твоєї хати? <...>

— Озміть та вгатіть ми сокиру отут у печінки, та, може, той жовч пукне, бо не вітримаю! Люди, такий туск, такий туск, що не памнетаю, що си зо мнов робить!

III

— А проше, ґазди, а озміть же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й мені, старому, не дивуйтеси, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цего би ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважесте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу, та як підійшли під стару, та й пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада та й Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, що однако ні муть отут на старість гризти, як не піду, та й ем продав щодо крішки. Сини не хоте бути наймитами післі мое голови та й кажуть: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, та й не буде з чим киватиси». Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мені однак гинути. Але, ґазди, де мені, переломаному, до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, к нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ца земля не годна кілько народа здержіти та-й кількі біди вітримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають: що-с платив лева, то тепер п'єть, що-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой, ззоліли нас, так най ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хіба лиш тікати. Але колись на ці землі буде покаянніє, бо нарід поріжеси! Не маєте ви за чим банувати!..

— Декую вам за це слово, але его не приймаю. Певне, що нарід поріжеси. А тож Бог не гніваеси на таких, що землю на гиндель пускають? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі фаермани, що за землев не згоріли. А дивіть-ко си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини пальцем, та й маком седе! Та гадаєте, що вона зайде на місце? О, перевернеси десь у окіп та й пси розтегнуть, а нас поженуть далі і подивитиси не дадуть! Відки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька. <...>

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полі. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед

цими нашими людьми віпроцитися. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпроцитися з тобов на смерть. Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а може, мене кинуть, що ти не меш видіти, та прости ми, стара, що-м ти не раз догорив, що-м, може, ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то ті, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-поміж острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межі ґаздині та пильнуй, аби кожду своє дійшло, та напиysi раз, аби-м ті на віку видів п'єну.

— А вас, ґазди, я ще маю на два ґатунки просити.

Десь, може, сини пусте в село на пошту, що нас із старов уже нема. Та бим просив вас, аби-сте за нами наймили служебку та й аби-сте си так, як сьогодні, зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може, пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Якові, бо він молодий та й слухний чоловік та не сховає дідів ґрейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда. Мені самому ґей устид вам це казати, але здає ми си, що бим гріх мав, якби-м цего вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го наверх вісаджував, але-м поклав. Такий тежкий, що горб го не скине, мусить го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілько памнетки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коли-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взєв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля під сонцем дροжить. <...>

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го виджу та й виджу, та й умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав — та й на нім забув-єм, силу-м мав — та й на нім лишив-єм.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас просю, ґазди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжить

та най покропить хрест свіченов водицев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сьте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові его волю.

Як коли би хотів рядном простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіть же ви туск на боці, геть его відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були-сте поредний чоловік, не лізли-сте натарапом на нізкого, нікому-сте не переорали, ані пересіяли, чужого зеренця-сте не порунтали. Ой, ні! Муть вас люди нагадувати та й хреста вашого на Світу неділю не минуть.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже-м вам, панове ґазди, все сказав, а тепер хто ні любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заким ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидить, тій буде також.

Почалася пиятика, та пиятика, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молоджі, що заступила ціле подвір'я. <...>

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найріжніщі сторони, як надгніли дерева в старім лісі.

В шум, гамір, і зойки, і в жалісну веселість скрипки врзувався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його не раз чути на весіллях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осінне листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз на раз зупиняється на кожному ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю. <...>

VI

— Дедю, чуєте, то вже час виходити до колії, а ви розспівалися як задобро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад, та й поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав із-за стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір — інц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-панцьки та й підемо панувати.

Вийшли обоє. <...>

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Кадр із х/ф «Камінний хрест»
(1968, режисер Леонід Осика,
у головній ролі — Данило Ільченко)

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.
На подвір'ю Іван танцював дальше якоїсь польки,
а Іваниха обчепилася руками порога і приповідала:
— Ото-сми ті виходила, ото-сми ті вігризла
оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко
вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі
люди випроваджували Івана. Він ішов зі старою,
згорблений, в цайговім, сивім одінню і шохвила
танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван
його поклав на горбі, то він трохи прочуняв і показував старій хрест:

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є відбито і твоє намено. Не біси,
е і моє, і твоє...

1900

♦♦♦♦ Виявляємо літературну компетентність ♦♦♦♦♦

1. Чому Іван Дідух залишає рідне село? Куди він зібрався їхати?
2. Як до цього складалося його життя?
3. Що для нього означала хліборобська праця?
4. Чому селянин установив хрест саме на пагорбі? Що вибито на тому хресті?
5. З якими словами звернувся Іван до гостей?
6. Як односельці ставляться до Івана Дідуха?
7. Що символізує камінний хрест?
8. Який епізод твору є кульмінаційним?

♦♦♦♦ Ділимося думками і враженнями ♦♦♦♦♦

- 2** 9. Які настрої навіює прощання героя з односельцями? Чому він саме так переживає свою еміграцію?

♦♦♦♦ Досліджуємо самостійно ♦♦♦♦♦

10. Розгляньте діалоги й монологи та звукові образи й визначте їхню роль у розкритті психології персонажів.

♦♦♦♦ Виявляємо обізнаність у сфері культури ♦♦♦♦♦

- i** 11. Знайдіть у мережі Інтернет фільм режисера Л. Осика «Камінний хрест», знятий на кіностудії ім. О. Довженка в 1968 р. Сценаристом фільму був поет Іван Драч, який поклав в основу сценарію дві новели В. Стефаника — «Камінний хрест» і «Злодій». Перегляньте фільм та порівняйте своє враження від новели і її втілення в кіномистецтві.

Володимир Винниченко

(1880—1951)

Володимир Кирилович Винниченко народився 28 липня 1880 року у Єлисаветграді (нині — Кропивницький) у сім'ї селянина. Закінчив народну школу, навчався в місцевій гімназії. Був відрахований через конфлікт з адміністрацією, а в 1900 році підготувався і склав іспити в Златопільській гімназії, де й одержав атестат про середню освіту. Того ж року вступив на юридичний факультет Київського університету.

У Києві В. Винниченко зацікавився політикою, став членом Революційної української партії. За політичну діяльність у 1902 році його заарештували й виключили з університету. Пізніше він ще двічі побував у в'язниці, провів під арештом близько трьох років. Тікаючи від переслідувань, нелегально виїхав за кордон. У Галичині (тоді Австро-Угорщина) налагодив зв'язки з українськими політиками, разом із М. Грушевським видавав журнал «Промінь».

В. Винниченко одружився зі студенткою медичного факультету Сорбонни Розалією Ліфшиць, а в травні 1914 року подружжя повернулося до Російської імперії. Письменник оселився в Москві, де жила дружина, багато сил віддавав літературі й журналістиці.

З початком Лютневої революції 1917 року В. Винниченко виїхав до Києва й опинився у вирі політичних подій. Був членом Центральної Ради, очолював Генеральний секретаріат Української Народної Республіки. У листопаді 1918 року став на чолі Директорії, але через суперечності з іншими політиками залишив посаду й виїхав за кордон.

Навесні 1920 року В. Винниченко відвідав Москву й Харків, шукав політичного компромісу, однак безрезультатно. Того ж року назавжди залишив Україну. Розчарований тодішньою владою, записав у щоденнику: *«Я їду за кордон, обтрусю з себе всякий порох політики, обгороджуюсь книжками й поринаю у своє справжнє, єдине діло: літературу. Ці два місяці Голгофи навіки виліковують мене від роздвоєння. Тут в соціалістичній совітській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я їду як письменник, а як політик я всією душою хочу померти».*

Емігрувавши, письменник спочатку зупинився в Німеччині, а згодом переїхав до Франції. Жив у Парижі, а від 1934 року оселився в містечку Мужен, де придбав старий будинок і ділянку землі. Разом із дружиною господарював у власній садибі. Писав літературні твори, багато малював. Мав талант визначного художника. Його спадщина склала більше ста портретів, пейзажів, натюрмортів.

Володимир Винниченко
(Автопортрет, 1929)

Останні роки свого життя митець провів у Мужені, де й помер 6 березня 1951 року.

◆◆◆◆ **Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

У зручній для вас формі (конспекту, таблиці, схеми) запишіть відомості про життєвий шлях В. Винниченка.

◆ **ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ**

Коли журнал «Київська старовина» оголосив конкурс на кращий літературний твір, В. Винниченко запропонував своє оповідання й переміг. Відтоді його твори стали часто з'являтися в періодиці, а в 1906 році вийшла ціла збірка оповідань «Краса і сила».

Тоді письменник спробував себе в драматургії й написав твори «Дизгармонія», «Щаблі життя», «Великий Молох», «Memento», «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Медвідь» та ін. А коли був в еміграції, узявся за романи. Твори «Чесність з собою», «Рівновага», «Заповіт батьків» отримали позитивні відгуки критиків. М. Коцюбинський писав: *«Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка»*. Нові романи «По-свій», «Божки», «Хочу», «Записки Кирпатого Мефістофеля» тільки додали Винниченкові популярності.

Від 1917 року в житті письменника настав багатий на події період політичної діяльності. До літературної праці він повернувся після 1920 року в еміграції. Тоді захопився філософією, психологією, вивчав буддизм. Відчув нове творче піднесення й записав у щоденнику: *«Мій перелом, як ця весна. Неначе знаєцька, неначе несподівано, замість тоскного, морозячого туману в душі, замість холодної, безнадійної сльоти, кризь яку не видно нічого вперед на п'ять кроків, через яку весь світ здається вогкою, слизькою і темною ковбанею, — замість цього «раптом» п'який вітер, сонце, молоді, жилаві уперті зелені бруньки, безмежний простір блакиті, галас і гомін всього живого»*. Результатом наполегливої праці стали романи «Сонячна машина» й «Поклади золота», повість «На той бік», збірка оповідань «Намисто» та низка нових драм.

Твори виходили великими накладками, зокрема, перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина» (1924) витримав у той час аж три перевидання. А драми В. Винниченка здобули європейське визнання. П'єси «Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Брехня», «Гріх», «Закон» з успіхом виставлялися в театрах Німеччини, Італії, Іспанії, Норвегії, Данії, Голландії, Чехословаччини, Румунії, Болгарії. За мотивами драми «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у Німеччині зняли художній фільм.

Ситуація змінилася в 30-х роках. У Радянській Україні комуністична влада влаштувала голодомор та переслідування української інтелігенції. Творчість В. Винниченка заборонили, а згадки про нього прибрали з усіх підручників.

В останні роки життя письменник лише зрідка знаходив час для літературної праці. Створив романи «Нова заповідь», «Вічний імператив», «Лепрозорій», «Слово

за тобою, Сталіне». Загалом йому належить авторство ста оповідань і новел, чотирнадцяти романів та більш як двадцяти п'єс.

◆◆◆◆ **Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

Дайте короткі відповіді на запитання.

- ◆ Коли В. Винниченко прийшов до літератури?
- ◆ У яких жанрах він писав?
- ◆ Які твори зробили його відомим?
- ◆ Як оцінив успіх В. Винниченка М. Коцюбинський?
- ◆ Які твори В. Винниченка здобули європейське визнання?

◆ **ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО Й НЕОРЕАЛІЗМ**

Свою творчість В. Винниченко розпочав у добу модернізму. Прихильники нового мистецтва відійшли від соціальних тем і типових характерів. Натомість зосередилися на розкритті складного внутрішнього світу людини. В оповіданнях та новелах В. Винниченко намагався розвивати виражальні можливості реалізму. Він залучав динамічні сюжетні ходи, цікавився парадоксальними проявами людської психіки, звертався до філософського осмислення морально-етичних конфліктів.

Творчість письменника належить до неореалізму. Ця течія сформувалась на основі класичного реалізму, однак її прибічники суттєво збагатили можливість реалістичного мистецтва. Унаслідок процесу оновлення наперед вийшли такі основні риси: пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Неореалістична проза В. Винниченка наближала українську літературу до високого рівня західноєвропейського мистецтва. Відомий дослідник Г. Костюк дав письменнику таку характеристику: *«Він умів у нашому житті, у нашій літературі зосереджувати свою творчу увагу на багатьох вічних, загальнолюдських проблемах і тим витягав нашу літературу на великий світовий тракт»*.

◆◆◆◆ **Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

1. У чому полягають особливості неореалізму?
2. Які теми й конфлікти цікавили В. Винниченка?

◆◆◆◆ **Читаємо взірці української художньої літератури** ◆◆◆◆◆◆◆◆

3. Прочитайте або поновіть у пам'яті новелу В. Винниченка «Момент»¹. Зверте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

¹ В електронному додатку до підручника ви знайдете повний текст твору.

Новела «Момент»

◆ ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

Неважко помітити, що в новелі «Момент» (1909) йдеться про середовище революціонерів. На це вказує хоча б підзаголовок «Із оповідань тюремної Шехерезади». Політичний в'язень розповідає співкамерникам про звичну для революціонерів того часу подію — нелегальний перехід кордону. Але при цьому не повідомляється, до якої партії належить сам герой-оповідач. У новелі взагалі немає будь-якої «політики» та згадок про соціальні обставини, що підштовхнули людей до протесту й революційної боротьби.

Пишучи про революціонерів, модерніст (неореаліст) В. Винниченко хоче бачити в них насамперед людей, а не фанатиків, які сліпо сповідують свої ідейні принципи. Справжньою темою оповідання є кохання, а якщо ширше — то людина у своєму природному пориві до щастя.

Випадкова зустріч двох переслідуваних молодих людей, гостре відчуття смертельної небезпеки, що зближує, та емоційне піднесення, дивна ейфорія від реальної загрози — усе це змушує героїв новели відкинути звичні умовності й по-іншому поглянути на світ. Хвилинна близькість і наступне спонтанне рішення вберегти «момент» щастя від руйнівної дії буднів у свідомості героя перетворюється на надзвичайно цінний душевний досвід, який підтримує в скрутні часи і яким варто поділитися з товаришами по нещастю.

У підсумку замість революційних подій і пригодницького, авантюрного сюжету (утеча під пострілами від прикордонної варти) вдумливі читачі знаходять у новелі важливі й складні філософські питання: життя і смерті, щастя, сенсу людського життя. Захоплюючи майстерною оповіддю, автор водночас запрошує читачів не лише до творчого співпереживання, а й до серйозних роздумів філософського характеру.

◆ ПЕРСОНАЖІ НОВЕЛИ

«Хто вона, де вона, й досі не знаю, але я завжди ношу її в душі». Що змусило героя твору до такого зізнання? Випадкова зустріч переросла в щось більше, хоч обставини склалися не надто романтичні. Він мусить чимшвидше перейти кордон, а вона вже кілька днів чекає на це сприятливого моменту. Автор ніяк не пояснює, що саме змусило обох героїв ризикувати життям. *«Можуть убити»*, — так загально оцінює ситуацію провідник.

Герой не може приховати подиву, зустрівши за таких обставин *«справжню ланну»*. Невимушене спілкування і сміх на якийсь час послаблюють нервову напругу, навіують ілюзію спокою. Та небезпека нагадує про себе. Аби вберегтися від стражників, негайно слід рушати до кордону, де, можливо, причаїлася смерть. Буяння весняної природи, поле й ліс удаліні, а в душі дивним чином єднаються

страх і сміх. Одягнені в селянські свитки, утікачі самим собі здаються смішними в незвичному вбранні.

Автор розкрив романтичну вдачу, ліричний бік особистості свого героя. Дорогою до кордону його раптом огортає «хвиля чулості»: *«Можливо, вона була колись веселою берізкою, а я вітром? Вона тремтіла листям, коли я співав їй в тихий вечір пісню вітра? Хто скаже, що ні? Може, ми були парою колосків і близько стояли один коло одного? Хто його зна, але я знав її давно-давно».*

Події розвиваються доволі стрімко: ось уже прикордонні стовпи, постріли навздогін, нарешті, порятунок. «Таємна вогкість смерті» лишається позаду, а двох людей охоплює щасливе піднесення.

Обійми, поцілунки та прощання. *«Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість».* Щойно усвідомивши свої почуття, закохані розлучаються, щоб зберегти спогади про мить щастя. А пам'ять та уява мрійливого героя одразу починають творити образ «прекрасної незнайомки».

Реалісти шукали в житті типове й часто повторюване, натомість модерністів цікавило все неординарне. Почасти цим обумовлена любов модерніста В. Винниченка до парадоксів — незвичних думок, що, на перший погляд, суперечать самим собі. Наприклад, щоб зберегти щастя, слід від нього відмовитись. Звичайно, цей авторський парадокс може викликати незгоду, суперечки, але водночас таки змусить читачів замислитись над складністю людської особистості та загадкою щастя.

◆ ОБРАЗИ ПРИРОДИ

Цікаво, що новаела «Момент» побачила світ одразу після появи «Intermezzo» М. Коцюбинського. Окремі риси імпресіонізму властиві й творчій манері В. Винниченка. У погодженні емоційних імпульсів та пейзажних малюнків відтворюються психологічні зміни в душі героя. Образи природи також відчутно впливають на вираження філософського задуму автора.

У новелі В. Винниченка природа є символом вічного ритму життя, частиною якого усвідомлює себе людина. Наприклад, ліс позначає не лише територіальну межу — кордон, який слід перейти, а й викликає в героя різні асоціації. Спочатку вони негативні. А зблизка суцільна й загрозлива «стіна» лісу раптом розпадається на окремі природні об'єкти й сприймається вже зовсім інакше.

У буянні природи героя захопив сам рух життя: *«Люблю я цей процес у лісі, в полі! Чистий він, не скалічений цими моралями людей, не заслинений лицемір'ям похоті, сильний, одвертий, простий. Люблю цих кузьок, пташок, цих маленьких, несвідомих протестантів проти лицемір'я старшого брата свого — людини».*

А закоханим природа допомогла уникнути зайвих слів. Вона стала важливим «посередником», який сприяв гармонійному зростанню почуттів та усвідомленню цінності цієї дивної миті пережитого щастя.

Портрет дружини
(Володимир Винниченко, 1929)

Образне слово поетичного модернізму

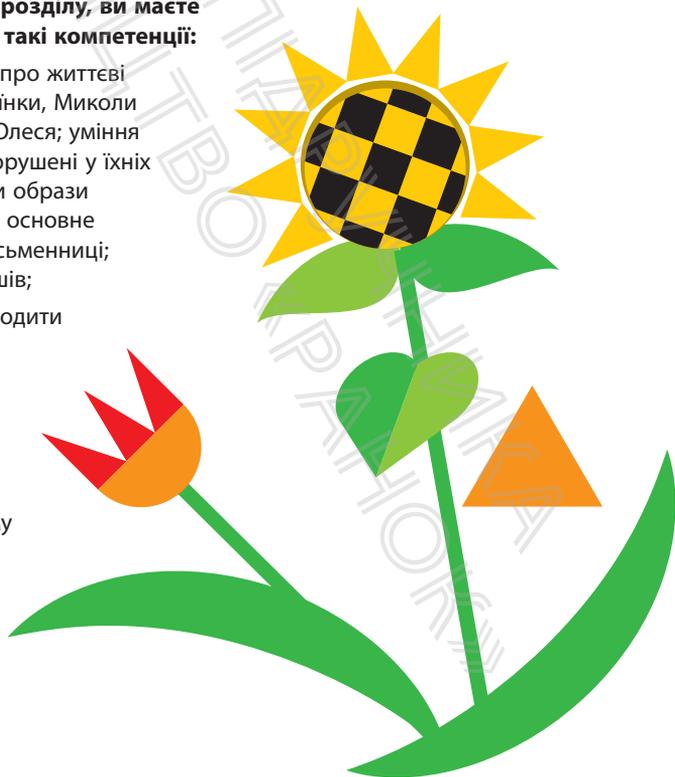

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості

для формування поваги до життя-подвигу, переконання, що за будь-яких обставин потрібно зберігати стоїцизм духу, усвідомлення духовної цінності неоромантичного світогляду, розуміння того, що любити «слово у вірші» — могутній засіб впливу на духовність, інтелект людини; розуміння, що свобода і незалежність особистості є обов'язковою умовою творчості митця, усвідомлення того, що любов до рідного краю — джерело творчої наснаги.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набутися та виявити такі компетенції:

- ◆ **літературну** — знання про життєві та творчі долі Лесі Українки, Миколи Вороного, Олександра Олеся; уміння визначати проблеми, порушені у їхніх творах, характеризувати образи «Лісової пісні»; виділяти основне з життя та творчості письменниці; розкривати мотиви віршів;
- ◆ **ключові** — уміння знаходити та систематизувати інформацію з різних джерел для виконання навчальних завдань, критично оцінювати результати людської діяльності в природному середовищі; розуміння значення етичних норм в особистому та суспільному житті, прагнення їх дотримуватися.

У справі модернізації української літератури помітну роль відіграв альманах «З-над хмар і з долин». Він побачив світ у 1903 році в Одесі. Ініціатива видання належала поетові М. Вороному.

Упорядник мав намір об'єднати прихильників оновлення літератури, тож закликав колег по перу звертатися «до новіших течій в літературах європейських». Він зазнав критики за відхід від суспільних проблем та пропаганду «чистого мистецтва». Зокрема, із поетичним посланням «Миколі Вороному» виступив І. Франко. У віршованій відповіді М. Вороний захищав своє право на сучасні творчі принципи: «Моя девіза: йти за віком / І бути цілим чоловіком!»

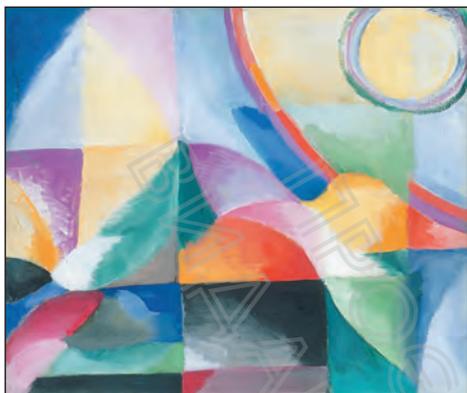
На відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві у 1903 р.

Зліва направо: Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Старицький, Гнат Хоткевич, Володимир Самійленко

Альманах відкривався цією поетичною полемікою між І. Франком та М. Вороним. До нього також увійшли твори багатьох інших авторів, котрі належали до різних генерацій. Поетичну частину представляли Леся Українка, І. Франко, М. Вороний, В. Самійленко, А. Кримський, М. Старицький, П. Карманський, О. Маковей, М. Чернявський та ін. Серед прозаїків були М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, Н. Кобринська, І. Липа та ін. Публікація альманаху «З-над хмар і з долин» привернула увагу до актуальної потреби тематичного й художнього оновлення літератури.

Настанову на мистецьку модернізацію підтримали також учасники львівської літературної групи «Молода муза», що активно діяла впродовж 1906—1909 років. До неї належали В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, О. Луцький, В. Пачовський, С. Твердохліб, С. Чарнецький, М. Яцків та ін. Друкованим органом «Молодої музи» був журнал «Світ». Молоді письменники високо цінували досвід західноєвропейської літератури, особливо захоплювались відомим французьким поетом Ш. Бодлером. Визначальними орієнтирами вони вважали культ краси та творчий індивідуалізм.

Помітні зміни відбулися в драматургії. На українських авторів вплинула «нова

Контрасти
(Соня Делоне, 1912)

Чорне і біле
(Михайло Жук, 1914)

драма». Вона поєднала риси реалізму, натуралізму й символізму. Засновниками «нової драми» стали Г. Ібсен, К. Гамсун, А. Стріндберг, Г. Гауптман, М. Метерлінк.

Драматурги віддавали перевагу не вчинкам персонажів, а внутрішнім конфліктам, що реалізуються в розмовах, обговореннях, оцінках. У «новій драмі» важлива роль належала підтексту та ремаркам, що допомагали розкрити справжню суть драматичного конфлікту.

Можливості «нової драми», зокрема підвищена увага до внутрішніх, морально-етичних переживань, зацікавили українських авторів — Лесю Українку, В. Винниченка, Олександра Олеся. У своїй творчій практиці вони врахували й використали досвід «нової драми».

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Дайте короткі відповіді на запитання.

- ◆ Коли й де вийшов альманах «З-над хмар і з долин»?
- ◆ Хто був ініціатором видання?
- ◆ Хто з письменників подав до альманаху свої твори?
- ◆ Коли й де діяла літературна група «Молода муза»?
- ◆ Хто до неї входив?
- ◆ У якому виданні учасники «Молодої музи» друкували свої твори?
- ◆ Які художні принципи вони сповідували?
- ◆ Хто належав до засновників «нової драми»?
- ◆ Які літературні напрями вплинули на «нову драму»?
- ◆ Хто з українських авторів використав художні можливості «нової драми»?

2. У зручній для вас формі (конспекту, таблиці, схеми) занотуйте інформацію про особливості модернізації української літератури.

Леся Українка

(1871—1913)

Лариса Петрівна Косач народилась 25 лютого 1871 року в місті Звягелі (пізніше — Новоград-Волинський) у дворянській сім'ї. Для рідних вона змалку була Лесею — це домашнє ім'я стало згодом частиною літературного псевдоніма.

Батько поетеси походив із Чернігівщини. Пригадуючи навчання в чернігівській гімназії, Петро Антонович Косач із теплотою відгукувався про свого вчителя — славетного байкаря Леоніда Глібова, читав дітям його твори. Леся була

батьковою улюбленицею, успадкувала його вдачу — спокійну, стриману й водночас вольову та наполегливу. Вплив матері теж відчутно позначився на вихованні й мистецькому розвитку поетеси. Ольга Петрівна Косач, відома ще як українська письменниця Олена Пчілка, прищепила доньці любов до віршування.

Дитинство Лариси Косач пройшло на Волині: родина жила у Звягелі, у Луцьку, а згодом у селі Колодяжному. Освіту майбутня поетеса здобула вдома. У родині Косачів батьки не пропонували дітям спеціальних дитячих книжок. Лесина мати вважала, що вони лише псують смак «кисло-солодким сюсюканням», тож діти читали античні міфи, фольклорні збірники (особливо пісні й казки), розповіді про подорожі та пригоди. Від самого дитинства Леся наполегливо займалася самоосвітою. Вона відзначалася високим рівнем ерудиції, опанувала декілька іноземних мов.

На розвиток Лесиної особистості впливало родинне оточення: Косачі товаришували з відомими діячами української культури, зокрема з письменником Михайлом Старицьким та видатним композитором Миколою Лисенком. Рідний дядько поетеси, визначний учений і громадський діяч Михайло Драгоманов, став для неї вчителем і порадиником.

Змалку захопившись музикою, Леся навчилася гри на фортепіано. *«Мені часом здається, — зізнавалася вона, — що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт...»*

Цей «жарт» — початок хвороби (туберкульозом кісток було вражено ліву руку), через що довелося відмовитись від професійних занять музикою. Натомість дівчина все більше часу приділяла словесній творчості, віддавала перевагу ліричній поезії. Доля розпорядилася так, що своє мистецьке обдарування Леся Українка змогла реалізувати саме в літературі.

Майже все своє життя поетеса боролася з важкою хронічною хворобою, яка час від часу нагадувала про себе. Через це була змушена виїжджати на лікування до Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Єгипту, жила в Криму та в Грузії.

Леся Українка

Фатальною для її здоров'я стала зима 1906—1907 років, проведена в Києві. Неприятливий клімат і виснажлива праця спричинили загострення хвороби. Відтоді поетеса могла жити лише в умовах південного клімату, звідки лише зрідка й ненадовго приїжджала в Україну.

Останні роки свого життя Леся Українка провела в Грузії. Померла 1 серпня 1913 року в грузинському місті Сурамі, похована на Байковому кладовищі в Києві.

◆◆◆◆ **Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

1. Дайте короткі відповіді на запитання.
 - ◆ Де й коли народилась Лариса Косач? Де вона провела дитячі роки?
 - ◆ Яку освіту вона здобула?
 - ◆ Хто прищепив їй любов до літератури?
2. Поміркуйте, які життєві обставини вплинули на становлення й розвиток таланту Лесі Українки.

◆ **ЛІТЕРАТУРНЕ СТАНОВЛЕННЯ**

Лариса Косач почала писати вірші дуже рано, ще в дев'ятирічному віці. Першими читачами стали члени родини. Коло читачів розширилося, коли в 1884 році львівський журнал «Зоря» опублікував поезії «Конвалія» і «Сафо», підписані псевдонімом Леся Українка.

А вже на початку 90-х років поетеса вирішила видати окрему збірку. Підготовлений рукопис надіслала І. Франкові, який надав їй підтримку. Перша поетична збірка Лесі Українки «На крилах пісень» побачила світ у 1893 році. Тоді авторці виповнилося 22 роки. *«На крилах пісень» не єсть моє останнє слово*, — зізнавалася вона в одному з листів.

До дебютної збірки ввійшли поезії, написані за десять років. Ідея становлення-самопізнання є в ній провідною, а назву «На крилах пісень» слід розглядати як своєрідний «вихідний образ», що не лише підкреслює роль «пісенності» й «музичності», а й відсилає читачів до важливого в усій творчості поетеси образу музи-пісні.

У збірці поряд з окремими творами подано декілька поетичних циклів — «Сім струн», «Зоряне небо», «Сльози-перли», «Подорож до моря», «Кримські спогади», «В дитячому крузі». Ключовим виступає мотив «дорослішання» й духовного зростання — поступового становлення сильної й самодостатньої творчої особистості. Прощання з дитинством та юністю є й виявом здатності прийняти свою долю й усі життєві випробування.

Високо оцінюючи дебютну збірку Лесі Українки, І. Франко писав: *«Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини»*.

◆◆◆◆ **Опрацюємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність** ◆◆◆◆

1. У якому віці поетеса написала перші твори?
2. Коли й де її поезії були вперше опубліковані?

3. Як називалися ці твори?
4. Розкажіть про першу збірку Лесі Українки: історію її виходу, назву, провідні мотиви, вміст, оцінку сучасниками.

Леся Українка: «Буду жити!»
(Софія Караффа-Корбут, 1969)

Леся Українка
(Фотій Красицький, 1904)

◆ СПОДІВАТИСЯ БЕЗ НАДІЇ

Життєва позиція Лесі Українки розкрита у її ранній поезії «*Contra spem spero!*» (у перекладі з латинської мови — «Без надії сподіваюсь!»). Лірична героїня твору має риси сильної, вольової особистості, хоча у її душі поєдналися дуже суперечливі емоції.

Побудований на контрастах «безнадійно-надійний» вірш Лесі Українки розвиває «весняну» тематику. Осіннім «*хмарам-думам*» протиставлена «*весна золота*», лихові — пісні, розпачу — надія. Важливу роль відіграють образи «*сізіфової праці*» та нічного неба й «*зірки провідної*» як символу надії.

Побудова твору досить продумана: у першій строфі ставиться ключове питання: «*Чи то так у жалю, в голосінні / Проминуть молодії літа?*»; у другій утверджується активна позиція героїні: «*Жити хочу! Геть думи сумні*». Наступні чотири строфи в різних варіаціях розвивають «*безнадійно-надійний*» мотив; остання ж строфа є повтором другої, життєствердної.

Краще зрозуміти «*Contra spem spero!*» допоможе біографічний контекст. Авторка писала твір під час тривалого й виснажливого, але малоефективного лікування. «*Мушу сказати, що моє оце двохмісячне лежання у липких кайданах було зовсім надаремнісінько, отак-таки зовсім надаремно!*» — свідчила поетеса в листі до брата Михайла. Виявляється, поетичні зізнання з'явилися на лікарняному ліжку (авторка називає гіпс «*липкими кайданами*»).

У тому ж листі до брата вона помістила уривок із вірша «*Contra spem spero!*» й супроводила його таким коментарем: «*От і знов беруся здійснити «сізіфовий камінь» догори!.. Позволь при сій нагоді навести тобі цитату з мого нового безнадійно-надійного вірша...*».

Біографічні обставини появи поезії дають змогу побачити в ній ще й «людський документ», за яким стоять не видумані, а реальні випробування, не красива поза, а вистраждана життєва позиція.

Поезія Лесі Українки виразно індивідуалістична. Цей індивідуалізм зумовлений її органічним прагненням до ідеалу сильної людини, яка над усе цінує власну свободу, а отже, і свободу свого народу. Ключовим у її самоусвідомленні був момент внутрішнього переродження та перетворення поетичного слова на зброю. В одному з листів до матері вона зізналася: *«Мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якою вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талан, то він не загине...»*

Дівчина серед мальв
(Вільгельм Котарбінський, 1900)

Неоромантична тема духовного переродження й постановки вільної «нової людини» яскраво та всебічно представлена в ліриці Лесі Українки.

Зберігаючи подібність до романтизму початку XIX століття, неоромантизм переосмислив конфлікт між ідеалом і дійсністю, героєм і юрбою. Леся Українка писала, що справжній неоромантик зневажає не саму юрбу, а той рабський дух, що змушує людину відмовлятися від своєї індивідуальності. Вона мріяла про ідеальне суспільство свідомих особистостей, у якому розчинилася б і зникла безлика юрба.

Неоромантизм став для Лесі Українки важливою позитивною програмою перетворення суспільства на основі духовного переродження кожної окремої особистості. Рабському духові юрби вона протиставляла неповторну індивідуальність та свідому громаду вільних людей.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Поміркуйте, чому саме в 90-ті роки Леся Українка усвідомила потребу оновлення української літератури. Якими бачилися письменниці шляхи розвитку українського мистецтва?
2. Які естетичні принципи вона сповідувала?
3. До якого ідеалу людини прагнула поетеса?
4. Як вона визначила своє бачення неоромантизму?

◆ НЕОРОМАНТИЧНА ПОЕЗІЯ «МЕЛОДІЙ»

Ліричний талант Лесі Українки набув розвитку в 90-х роках. А восени 1899 року у Львові вийшла у світ її нова збірка «Думи і мрії». Допомогу в здійсненні видання надав відомий етнограф, член редколегії журналу «Літературно-науковий вісник» В. Гнатюк. Назва збірки (образ мрії, бажаного ідеалу) узгоджується з її загальним неоромантичним характером. Твори поєднано в цикли «Мелодії», «Невільничі пісні», «Відгуки», «З пропащих років», «Кримські відгуки».

Цикл «Мелодії», що відкриває збірку, об'єднав дванадцять творів, написаних у 1893—1894 роках. Він збудований на протистоянні між «думами смутними» і «світлимими мріями». Один із провідних мотивів циклу — мотив весни, весняної сили, що відіграє особливу роль не лише в циклі, а й у всій творчості поетеси. У цьому циклі він поєднується з мотивами надії, мрії, щастя. Весна символізує емоційний порив ліричної героїні до душевного оновлення та готовність до боротьби зі смутком і зневірою.

«Весняні» поезії «Мелодій» («Знов весна і знов надії...», «Стояла я і слухала весну...», «Хотіла б я піснею стати...», «Перемога», «Давня весна») сприймаються як ліричні варіації на тему перемоги над собою, подолання сумнівів і розчарувань шляхом залучення потужної духовної сили — мрії, що живить і підтримує надію, змушує щоразу, навіть у майже безнадійній ситуації, боротися за життя.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Розкажіть про історію виходу та структуру другої збірки Лесі Українки. Яку назву вона мала?
2. Коли було написано твори циклу «Мелодії»?
3. Поясніть значення мотиву весни в цих поезіях.
4. Поясніть, як ви зрозуміли протиставлення «дум смутних» і «світлих мрій».

◆ МЕЛОДІЯ ВЕСНИ («СТОЯЛА Я І СЛУХАЛА ВЕСНУ...»)

Назва «Мелодії» вказує на особливу роль музичного елемента у творах циклу. Майже цілком на слуховому сприйнятті побудована поезія «Стояла я і слухала весну...».

В осягненні природного довкілля лірична героїня покладається на свою здатність дослухатися до загадкової й чарівної «мови» весни («вона мені багато говорила...»). Надалі звукова образність у вірші конкретизується («вона мені співала...») і зрештою виявляється в злагодженому поєднанні двох мелодій — радісної мелодії весни й мелодії душі, що додається завдяки спогадам («те, що давно мені співали мрії...»). І хоча це «давно» залучає ноту легкого смутку, однак у цілому домінує оптимістична пісня «про молодощі, радощі, надії», що дарує ліричній героїні хвилини щасливого піднесення й світлого забуття.

Авторська здатність олюдявати природу (весна «багато говорила», «співала», «таємно-тихо шепотіла») створює загальне враження довірливого спілкування.

Звуки весни
(Франц фон Штук, 1910)

Лісовик

Довго, дочко!
Вже й сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька маслечко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченятка дикі.

Мавка

А хто мене збудив?

Лісовик

Либонь, весна.

Мавка

Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось?

Лукаш знов грає [мелодія № 5].

Ні... стій... Ба! Чуєш?.. То весна співає?

Лукаш грає мелодію № 5,
тільки ближче.

Лісовик

Та ні, то хлопець на сопілці грає.

Мавка

Який? Невже се «Той, що греблі рве»?
От я не сподівалася від нього!

Лісовик

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.

Мавка

Я його не знаю.

Лісовик

Бо він уперше тута. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,

де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...

Мавка

Хотіла б я побачити його.

Лісовик

Та нащо він тобі?

Мавка

Він, певне, гарний!

Лісовик

Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...

Мавка

Який-бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?

Лісовик

Ні, дитинко,
я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіку
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, — там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!

Мавка

(сміється)

Ну, як-таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропадає!

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із соплікою.

Лісовик і Мавка ховаються.

Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його руку.

Мавка

Не руш! Не руш! Не ріж! Не убивай!

Лукаш

Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку
з берези.

Мавка

Не точи! Се кров її.
Не пий же крові з сестроньки моєї!

Лукаш

Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?

Мавка

Я — Мавка лісова.

Лукаш

(не так здивовано, як уважно придивляється до неї)

А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.

Мавка

А бачити хотів?

Лукаш

Чому ж би ні?.. Що ж, — ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і кось так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?

(Придивляється.)

Та ні, тепер зелені... а були,
як небо, сині... О! Тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні,
чи, може, карі... Ти таки дивна!

Мавка

(усміхаючись)

Чи гарна ж я тобі?

Лукаш

(соромлячись)

Хіба я знаю?..

Мавка

(сміючись)

А хто ж те знає?

Лукаш

(зовсім засоромлений)

Ет, таке питаєш!..

Мавка

(щиро дивуючись)

Чому ж сього не можна запитати?

Он бачиш, там питає дика рожа:

«Чи я хороша?»

А ясень їй киває в верховітті:

«Найкраща в світі!»

Лукаш

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав — дерево німе, та й годі.

Мавка

Німого в лісі в нас нема нічого. <...>

Лукаш

Як ти тремтиш! Я чую, як береза

стинається і листом шелестить.

Мавка

(відхиляється від берези)

Ой лихо! Я боюся притулятись,

а так не встою.

Лукаш

Притулись до мене.

Я дужий, — здержу, ще й обороню.

Мавка прихилиється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелиться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. Вітер поривчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і нишком підглядає молоду пару.

Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахилиється обличчям до неї і раптом цілує.

Мавка

(скрикує з болем щастя)

Ох!.. Зірка в серце впала!

Русалка

Ха-ха-ха!

(З сміхом і плеском кидається в озеро.)

Лукаш

(ужахнувшись)

Що се таке?

Мавка

Не бійся, то Русалка.

Ми подруги, — вона нас не зачепить.

Вона свавільна, любить глузувати,

але мені дарма... Мені дарма

про все на світі!

Лукаш

То й про мене?

Мавка

Ні,

ти сам для мене світ, миліший, краший,

ніж той, що досі знала я, а й той

покращав, відколи ми поєднались.

Лукаш

То ми вже поєднались?

Мавка

Ти не чуєш,

як солов'ї весільним співом дзвонять?

Лукаш

Я чую... Се вони вже не щечечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають:
«Цілуй! Цілуй! Цілуй!»

(Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком.)

Я зацілую

тебе на смерть!

Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві.

Мавка

Ні, я не можу вмерти...

а шкода...

Лукаш

Що ти кажеш? Я не хочу!
Навіщо я сказав?!

Мавка

Ні, се так добре —
умерти, як летюча зірка...

Лукаш

Годі!

(Говорить, пестячи.)

Не хочу про таке! Не говори!
Не говори нічого!.. Ні, кажи!
Чудна у тебе мова, але якимось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгнівалась?

Мавка

Я слухаю тебе...

твого кохання...

*(Бере в руки голову його, обертає проти місяця
і пильно дивиться в вічі.)*

Лукаш

Нащо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
Я так не можу! Говори, жартуй,
питай мене, кажи, що любиш, смійся...

Мавка

У тебе голос чистий, як струмок,
а очі — непрозорі.

Лукаш

Може, місяць
неясно світить.

Мавка

Може...

(Схиляється головою йому до серця і замирає.)

Лукаш

Ти зомліла?

Мавка

Цить! Хай говорить серце... Невиразно
воно говорить, як весняна нічка.

Лукаш

Чого там прислухатися? Не треба!

Мавка

Не треба, кажеш? То не треба, милий!
Не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити моє кохання!
Ти звик до пестоців?

Лукаш

Я не любився
ні з ким ще зроду. Я того й не знав,
що любощі такі солодкі!

Мавка пристрасно пестить його, він скрикує з мукою втіхи.

Мавко!

Ти з мене душу виймеш!

Мавка

Вийму, вийму!
Візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...
Я цілуватиму вустонька гожі,
щоб загорілись,

Ілюстрації до драми-феєрії
Лесі Українки
«Лісова пісня»
(Софія Караффа-Корбут, 1994)

Лукаш

(задумливо)

Заграти?..

(Починає грати [мелодія № 14] спершу тихенько, далі голосніше; зводить згодом на ту веснянку [мелодія № 8], що колись грав Мавці. Голос сопілки [при повторенні гри на сопілці мелодії № 8] починає промовляти словами.)

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає...»

Лукаш

(випускає з рук сопілку)

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати.

Кажі, чаклунко, що то за верба?

(Хапає Килину за плече.)

Килина

Та відчепися, відки маю знати?
Я з кодлом лісовим не накладаю
так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
хіба я бороню? Ось на й сокиру.

(Витягає йому з сіней сокиру.)

Лукаш

(узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стенулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся удруге і спустив руки)

Ні, руки не здіймаються, не можу...
чогось за серце стисло...

Килина

Дай-но я!

(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу.)

В сю мить з неба вогненным змієм-метеором
злітає Перелесник і обіймає вербу.

Перелесник

Я визволю тебе, моя кохана!

Лукаш нахилиється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки

Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
Воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш

Се ти?.. Ти упирицею прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!
(Розкриває груди.)

Живи моєю кров'ю! Так і треба,
бо я тебе занапастив...

Мавка

Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Лукаш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!

(З невимовною тугою дивиться на неї.)

Мавка

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю, —
стане початком тоді мій кінець.
Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до них

Микола Вороний

(1871—1938)

Микола Кіндратович Вороний народився 6 грудня 1871 року на Катеринославщині (нині — Дніпропетровська область). Його батько був ремісником і дрібним торгівцем.

Дитинство М. Вороного минуло в Харкові. Навчався він у Харківському й Ростовському реальному училищах, у гімназії в Ростові-на-Дону. У сьомому класі гімназії за участь у революційній організації потрапив під нагляд поліції, через що втратив можливість вступити до університету. Виїхав за кордон, здобував освіту у Віденському та Львівському університетах.

Микола Вороний

У Львові М. Вороний займався журналістською й театральною працею, заприятелював з І. Франком. У 1897 році одержав від відомого драматурга й режисера М. Кропивницького запрошення вступити до його акторської трупи. Кілька років провів у складі різних театральних колективів. А в 1901 році залишив театр, був службовцем у Катеринодарі, Харкові, Одесі, Чернігові.

З 1910 року М. Вороний постійно жив у Києві, поєднував активну літературну працю з театральною. Події Лютневої революції 1917 року та проголошення Української Народної Республіки зустрів із великим піднесенням. Різко негативно поставився до більшовицького перевороту в жовтні 1917 року.

У 1920 році М. Вороний емігрував до Польщі. В Україну повернувся лише в 1926 році, жив і працював у Харкові та в Києві, займався переважно театральною й літературною діяльністю. З початком масових репресій проти української інтелігенції, розгорнутих комуністичною владою, зазнав переслідувань, у 1934 році за вигаданим обвинуваченням був висланий за межі України.

У 1937 році М. Вороний оселився в Одеській області. Уже наступного року його заарештували. За сфабрикованою справою поет М. Вороний був визнаний «ворогом народу» й розстріляний 7 червня 1938 року.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. У зручній для вас формі запишіть відомості про життя М. Вороного.
2. Як М. Вороний поставився до проголошення Української Народної Республіки?
3. Коли письменник був в еміграції?
4. Чим він займався після повернення в Україну?
5. За що письменника переслідувала комуністична влада?

◆ ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

М. Вороний написав перші поезії, коли навчався в Харківському реальному училищі. А від початку 90-х років часто публікував свої твори в українській періодиці. За життя М. Вороного вийшли його збірки «Ліричні поезії» (1911), «В сяйві мрій» (1913), «Євшан-зілля» (1917), «За Україну» (1921).

М. Вороний послідовно виступав як прихильник мистецького оновлення. У 1901 році в журналі «Літературно-науковий вісник» він звернувся з відкритим листом до українських письменників. У зверненні запрошував до участі в збірнику, який би орієнтувався на сучасні тенденції європейського мистецтва. Критик С. Єфремов послання М. Вороного визначив як маніфест українського модернізму. Окрім публікації в «Літературно-науковому віснику», поет надіслав особисті листи відомим українським письменникам. У них наголошував на естетичних пріоритетах літератури.

У поезії М. Вороного відбилися його погляди на призначення мистецтва. У посланні «Іванові Франкові» автор подав в епіграфі слова французького поета Ш. Бодлера: *«Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність»*. Полемізуючи з І. Франком, М. Вороний заперечив закиди щодо ігнорування суспільних питань. Мовляв, він не відвертається від злободенних проблем, однак і не забуває про роль краси. М. Вороний наголосив на високому призначенні поетичного мистецтва. У кожному людському житті є не лише проза буднів, а й висока поезія, що не сприймає жодних обмежень: *«І чи можливо без утрати / Свобідний творчий дух скувати? / І хто Поезію — царицю / Посміє кинуть у в'язницю? / Хто вкаже шлях їй чи напрям, / Коли вона не зносить рамок?»*

Завершується віршоване послання М. Вороного рядками, що сприймаються як творче й життєве кредо поета: *«Моя девіза: йти за віком / І бути цілим чоловіком!»* Вірш можна вважати своєрідною декларацією модерніста, який обстоює ідеї естетизму й самодостатності поетичного мистецтва. Заперечуючи утилітарне ставлення до поезії, автор підкреслює, що людина наділена органічною потребою краси — це невідмінна ознака «цілого чоловіка», тобто цілісної сучасної особистості.

Свої естетичні декларації М. Вороний реалізував на практиці. Він орієнтувався на освічених українських читачів, розкривав психологічні нюанси людської особистості. У його ліриці переважають філософські та психологічно-особистісні мотиви.

Микола Вороний
(Михайло Жук, початок XX ст.)

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Розкажіть про творчий шлях М. Вороного та його погляди на мистецтво.
2. Що М. Вороний робив для оновлення української літератури?
3. Які мотиви переважають у ліриці М. Вороного?

Акордами проміннострунними
 День хвилював і тихо гас.
 Над килимами вогнелунними
 Венера кинула алмаз.

У завивалі мрійнотканому
 Дрімала синя далечінь, —
 І от на обрії туманному
 Замиготіла ваша тінь.

Дзвінкою чорною сільветою¹
 Вона упала на емаль,
 А поза нею вуалетою
 Стелився попелястий жаль.

Ви йшли, як сон, як міф укоханий,
 Що виринає з тьми століть.
 Вітали вас — мій дух сполоханий,
 Рум'яне сяйво і блакить.

Бриніли в серці домінантою
 Чуття побожної хвали,
 Коли величною інфантою
 Ви поуз мене перейшли.

Ви усміхнулись ясензоряно
 Холодним полиском очей, —
 І я схилився упокорено,
 Діткнутий лезом двох мечей.

Освячений, в солодкій муці я
 Був по той бік добра і зла...
 А наді мною Революція
 В червоній заграві пливла.

1922

◆◆◆◆ Виявляємо літературну компетентність ◆◆◆◆◆

1. До якого поетичного циклу належить вірш «Інфанта»?
2. Якими рисами автор наділив жінку?
3. Чому він згадав про революцію?
4. Які почуття переживає ліричний герой?

¹ Сільвета — силует.

Олександр Олесь

(1878—1944)

Олександр Іванович Кандиба (Олександр Олесь — літературний псевдонім) народився 5 грудня 1878 року в містечку Білопілья Харківської губернії (нині — Сумська область). Батьків рід був чумацьким, материн — селянський.

Олександр Олесь

Батько майбутнього поета працював на рибних промислах на Волзі, де й загинув, коли Олександрові виповнилося 11 років. Мати залишилася «з трьома дітьми й трьома карбованцями в кишені». Попри матеріальні нестатки, багато уваги приділяла вихованню дітей, дбала про їхню освіту.

Здобувши початкову освіту в сільській школі, Олександр у п'ятнадцятирічному віці вступив до хліборобської школи в містечку Деркачі, що під Харковом. Під час навчання заробляв на життя репетиторством. Закінчивши школу, деякий час був вільним слухачем агрономічного відділення Київського політехнічного інституту, а з 1903 року став студентом Харківського ветеринарного інституту, який закінчив у 1908 році.

Одружившись зі студенткою Бестужівських курсів В. Свадковською, Олександр Олесь оселився в Петербурзі, де навчалася дружина. Згодом разом із дружиною переїхав до Києва, працював ветеринарним лікарем.

Олександр Олесь привітав Лютневу революцію та утвердження Української Народної Республіки. На хвилі революційного піднесення прагнув реалізувати себе в журналістиці. Однак жовтневий переворот 1917 року та пізніша більшовицька інтервенція в Україну змусили поета змінити плани.

У 1919 році він виїхав спочатку до Будапешта, а потім до Відня. Від 1923 року письменник жив у Празі.

В еміграції займався літературною й журналістською працею. Помер Олександр Олесь 22 липня 1944 року в Празі.

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. У зручній для вас формі запишіть відомості про життя Олександра Олесь.
2. Поміркуйте, як умови, у яких зростав майбутній письменник, могли вплинути на становлення його особистості.
3. Як вплинули на долю письменника суспільні події та його ставлення до них?

◆ ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ще навчаючись у хліборобській школі, поет брав активну участь у випуску рукописних журналів, до яких подавав власні твори. У 1903 році побував на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, де зібралися відомі письменники. Познайомився з багатьма українськими митцями, почав планувати й власну літературну кар'єру. А в 1906 році вже підготував до друку поетичну збірку «З журбою радість обнялась». Книжка побачила світ на початку 1907 року. Вона отримала прихильні відгуки критиків та читачів, що заохотило поета до подальшої праці. У 1918 році Олександр Олесь уже був автором п'яти поетичних збірок. Перебуваючи після 1919 року в еміграції, письменник не полишив літературної праці. У цей період видав збірки «Чужиною» (1919), «Кому повім печаль мою» (1931), книжку сатиричних віршів «Перезва» (1921).

Окрім поезії, Олександр Олесь писав прозу та драматургію. Його перу належать драматичні твори «По дорозі в Казку», «Золота нитка», «Танець життя», «Над Дніпром», «Ніч на полонині».

Поетичні твори Олександра Олеся зацікавили українських читачів майстерним відтворенням настроїв та емоцій, музичальністю, звуковою виразністю. Дослідник П. Филипович у зв'язку із цим відзначив: *«Безпосередність і щирість відчуття, внутрішня правдивість образів, не складних, не надуманих, хоч і запозичених часто чи з попередньої поетичної традиції української (та російської) чи з народної поезії, бо поети раз у раз використовують здобутки минулого, — це все надає Олесевій поезії привабливих рис і спричинилося до його широкій популярності свого часу».*

◆◆◆◆ Опрацьовуємо прочитане, виявляємо читацьку компетентність ◆◆◆◆

1. Розкажіть про початок літературної діяльності Олександра Олеся.
2. Які поетичні книжки поет видав в еміграції?
3. Які драматичні твори належать Олександрові Олесю?

◆ ЖУРБА І РАДІСТЬ

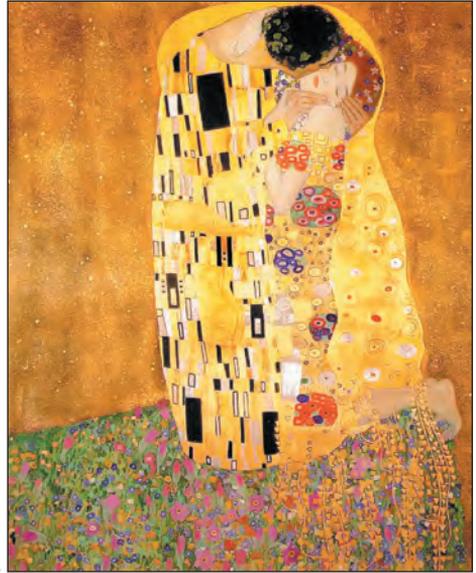
Невеликий за обсягом вірш на дві строфи й два місткі символи. В уяві ліричного героя «журба» й «радість» обертаються на універсальні рушії самого життя, протиставляються й парадоксальним чином поєднуються в складному переживанні.

Здається, самого героя раптово охоплює емоційне осяяння-прозріння. Піднесена тональність, дивна суміш здивування й захоплення характеризують його почуття. *Журба і радість, сльози і сміх, ніч і ранок* — усі ці образи позначають загадкову траєкторію індивідуального сприйняття життєвого руху. Світ постає в потужному змаганні різноспрямованих сил, а людська свідомість в інтуїтивному творчому осягненні добирає для них більш-менш прийнятні образи.

та довіллям. Весняний солов'їний спів викликає в уяві читачів усталену асоціацію: весна — пора кохання. Одухотворена природа представлена відповідними образами: «Поглянь, уся земля тремтить / В палких обіймах ночі...». Та й весь твір організовано так, що немов сама природа «промовляє» до читача: у солов'їному співі «оприявнюється» монолог-звернення до уявного адресата. Це звернення передусім до молодої людини, і містить воно хай, на перший погляд, і не надто складну, але й незаперечну життєву філософію: цінуй молодість — весну свого життя, не марнуй її можливостей і потенційно щасливих днів, *«лови летючу мить життя»*.

Загальне перше враження від простоти вірша зникає у двох передостанніх строфах, що накреслюють образ старості та згасання (*«Загине все без вороття...»*), а до майже фольклорної образності попередніх строф додається згадка про Фауста і *«скупих богів»*, що налаштовує на значно глибше філософське переживання. Ось це авторське *«знов молодість не буде»*, представлене в художньому обрамленні тексту, відчутно додає неоромантичній поезії «Чари ночі» тієї емоційної контрастності, що не раз сприймалася критиками як одна з визначальних ознак індивідуального стилю Олександра Олеся.

Звукова виразність поезії забезпечила їй популярність. Покладений на музику, вірш «Чари ночі» став відомим романсом.

Поцілунок
(Густав Клімт, 1908)

◆◆◆◆ Читацький практикум ◆◆◆◆◆

Чари ночі

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
«Цілуй, цілуй, цілуй її, —
Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там,
Чи забуття, чи зрада:
Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

На мент єдиний залиши
Свій сум, думки і горе —
І струмінь власної душі
Улий в шумляче море.

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмілій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

7. Уривок «на їй сорочка з десятки, скупо пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і полинялий фартух з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови» є портретною характеристикою

- А Килини
- Б Лукашевої матері
- В водяної Русалки
- Г Мавки

Дайте розгорнуті відповіді на запитання.

- 8. Які художні принципи сповідували модерністи?
- 9. Якими напрямками представлений модернізм?
- 10. Як відбувалося тематичне оновлення української літератури?
- 11. Хто належав до перших українських модерністів?
- 12. У чому своєрідність «нової драми»?
- 13. На яких українських авторів вона вплинула?
- 14. До якої збірки входить поезія Лесі Українки «Contra spem spero!»?
- 15. У чому полягає життєве кредо ліричної героїні цього твору?
- 16. Якими настроями перейнятий вірш Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця...»?
- 17. Які риси неоромантизму наявні в «Лісовій пісні» Лесі Українки?
- 18. У чому жанрова своєрідність цього твору?
- 19. У чому виявився вплив «нової драми» на «Лісову пісню»?
- 20. Які життєві цінності протиставляються в «Лісовій пісні»?
- 21. До якого літературного напрямку належить творчість М. Вороного?
- 22. До яких роздумів спрямовує читачів згадка про Фауста у вірші Олександра Олеся «Чари ночі»?

Ви опрацювали тему «ОБРАЗНЕ СЛОВО ПОЕТИЧНОГО МОДЕРНІЗМУ». Яких успіхів у навчанні ви досягли? Як розширилася ваша літературна компетентність? Які літературні твори допомогли вам побачити переваги високої духовності над буденністю?

Словник термінів і понять

Автор — творець книжки, неповторного художнього світу.

Алегорія (інакомовлення) — утілення певної абстрактної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Алюзія — натяк, що відсилає до певного сюжету чи образу, культурного явища, історичної події в розрахунку на проникливість читача, який може цей натяк зрозуміти.

Афоризм — лаконічний влучний вислів.

Байка — віршове або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.

Балада — ліро-епічний поетичний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматичним напруженим сюжетом.

Бароко — література й мистецтво епохи, у якій панували ідеї мінливості світу, декоративна пишність.

Бурлеск — стиль, в основі якого контраст між серйозною темою та комічним характером її трактування.

Вічні образи — літературні образи, до яких у різні часи зверталися представники різних національних літератур. Наприклад, Прометей, Ісус Христос, Богородиця.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа).

Гімн — піднесена, урочиста пісня програмового характеру.

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.

Громадянська поезія — поетичні твори, у яких розкриваються соціальні й національні мотиви.

Гротеск — літературний прийом, який будується на поєднанні несумісних явищ: фантастичного і реального, прекрасного і потворного, правдоподібності і карикатури.

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше висловлює добродушне ставлення, не заперечує об'єкт висміювання.

Діалог — розмова двох осіб у літературному творі.

Домисел (вимисел) — народжена уявою письменника дійсність, додавання з художньою метою того, чого насправді не існувало.

Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність у дії. Драма тісно пов'язана з театром, вона призначена для сценічного втілення.

Драматизм — загострена напруженість дії в художньому творі.

Драматичний етюд — невеликий драматичний твір, що частіше представляє один епізод з одноплановими персонажами, які нерідко сприймаються як образи-символи.

Драма-феєрія (драма-казка) — драматичний твір, якому властиві фантастичний сюжет, казкова умовність персонажів, поглиблений ліризм, широке залучення фольклорної образності.

Дума — ліро-епічний твір, що виконується речитативом народними співцями — бандуристами, кобзарями, лірниками.

Езопівська мова — мова, яка передає думки в замаскованій формі, за допомогою натяків, алегоризму.

Експресіонізм — мистецький напрям перших десятиліть ХХ століття (назва походить від латинського *expressio* — вираження). Поширені мотиви — страх, безнадія, біль, страждання, смерть. Експресіонізму властиві загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки і гротеску.

Елегія — сумна лірична поезія.

Епіграф — цитата, розміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, указує на авторську позицію.

Епізод — відносно самостійний фрагмент сюжету твору.

Епітет — художнє означення.

Епос — рід літератури, організуючою рисою якого виступає оповідь.

Естетика — наука про прекрасне, про загальні закони краси й художньої творчості.

Запозичення — використання автором уже відомих мотивів, образів, ідей, художніх засобів і прийомів.

Ідея — основна думка художнього твору.

Імпресіонізм (від французького *impression* — враження) — мистецький напрям, що зародився в малярстві й поширився на інші види мистецтва. Розкриваючи внутрішній світ людини, імпресіоністи фіксували психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.

Інтер'єр — змалювання з художньою метою внутрішніх приміщень.

Іронія — вид зображення, що виражає глузливо-критичне ставлення до предмета зображення.

Історичний роман — великий епічний твір про минуле, який поєднує історичну правду з художнім вимислом.

Історичні пісні — ліро-епічні фольклорні твори про конкретні історичні події та історичних осіб.

Комедія — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.

Композиція — побудова твору.

Контраст — різка протилежність, протиставлення.

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів у художньому творі.

Кульмінація — момент найвищого емоційного напруження, загострення дії.

Куплет — назва строфи в пісні.

Ліризм — піднесено-емоційне переживання події чи явища.

Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.

Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття про події чи героїв твору.

Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.

Ліро-епічний твір — літературний твір, у якому поєдналися зображально-виражальні засоби лірики й епосу.

Літопис — літературно-історична пам'ятка часів Київської Русі та козацької доби.

Медитація — жанр ліричної поезії, герой якої розмірковує над складними питаннями сенсу життя, власної долі.

Метафора — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища.

Модернізм — комплекс мистецьких напрямів кінця XIX — перших десятиліть XX ст. із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію.

Монолог — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.

Мотив (у ліриці) — це мисленнєва та емоційна спрямованість твору.

Натуралізм — літературна течія реалізму, для якої характерна настанова на фотографічно точне зображення дійсності.

Неореалізм — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму. Їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Неоромантизм — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

Новела — невеликий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом.

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Паралелізм — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою повнішого розкриття психологічного стану героїв.

Пародія — комічне наслідування в художньому творі іншого художнього твору.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Персонаж — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.

Персоніфікація — наділення неживих предметів чи явищ природи людськими якостями.

Підтекст — прихований зміст твору.

Повість — епічний твір частіше з однолінійним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Поезія в прозі — невеликий прозовий твір, близький до вірша за емоційністю й ліризмом.

Поема — ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери.

Порівняння — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, ніби* та ін.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі.

Послання — ліричний твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Притча — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Прототип — реальна особа, життя й діяльність якої покладено в основу створеного письменником образу персонажа.

Псалми — духовна лірика, пісні релігійного змісту.

Псевдонім — вигадане ім'я та прізвище письменника.

Публіцистика — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.

Реалізм — літературний напрям, який прийшов на зміну романтизму. Письменники-реалісти вважали своїм основним завданням правдиве й точне відтворення дійсності.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі, яке стосується умов дії, вигляду чи поведінки дійових осіб.

Ренесанс — епоха у європейській культурі, що настала після Середньовіччя. Орієнтувалась на гуманістичні ідеали, відроджувала античний ідеал гармонійної краси.

Рима — співзвучне закінчення рядків у поетичному творі.

Роман — великий складний епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів.

Романс — ліричний твір із наспівною інтонацією, який виконується під музичний акомпанемент.

Романтизм — літературний напрям, у світоглядній основі якого лежить розбіжність між дійсністю та мрією. Він віддзеркалює розчарування людини в щоденних проявах життя й розбудовує сферу фантазії та мрії.

Сатира — гостре викриття негативних явищ.

Сентименталізм — літературна течія, представники якої в осмисленні людини і світу на перше місце ставили почуття.

Символізм — напрям модернізму, що зародився у Франції в останній чверті XIX ст. Особливу роль у пізнанні світу символісти відводили творчій інтуїції. Заслугою символістів стали знахідки у сфері художньої форми, що виявились у створенні оригінальних і яскравих образів-символів.

Синоніми — слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом.

Сонет — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки).

Строфа — повторювана сполука рядків у поетичному творі.

Сюжет — подія чи система подій у літературному творі.

Тема — коло подій, явищ, зображених у творі.

Травестія — жартівлива поетична переробка, яка «перелицьовує» оригінал, надає йому іншого історичного, культурного, національного забарвлення.

Трагедія — драматичний твір із гострим непримиренним конфліктом, який завершується загибеллю героя.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Усна народна творчість — словесна частина мистецьких явищ народної культури.

Характер — образ людини з властивими їй індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей.

Хроніка — твір, у якому виклад подій ведеться в хронологічному порядку.

Художні засоби — сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких постає художній світ твору.

Цикл — сукупність творів, об'єднаних автором у художню цілість.

Шкільна драма — п'єси навчального призначення, що складала репертуар давніх українських шкільних театрів.

Пам'ятка № 1. ПЛАН АНАЛІЗУ ЕПІЧНОГО І ДРАМАТИЧНОГО ТВОРІВ

1. Короткі відомості про автора/авторку, його/її місце в літературі.
2. Історія написання і видання твору.
3. Життєва основа твору.
4. Жанрові особливості.
5. Тема, ідея, конфлікт, проблематика твору.
6. Особливості сюжету та композиції, їхня роль у розкритті поставлених проблем.
7. Позасюжетні елементи і їхнє значення:
 - назва твору;
 - присвяти, епіграфи;
 - описи;
 - авторські відступи.
8. Система образів твору.
9. Мова твору (лексика, тропи, синтаксичні фігури).
10. Підсумок:
 - художня цінність твору, його місце в доробку автора/авторки;
 - сприйняття критиками й читачами;
 - екранізації, сценічні постановки;
 - власна думка про твір.

Пам'ятка № 2. ПЛАН АНАЛІЗУ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

1. Назва твору, ім'я автора/авторки.
2. Рік написання, збірка, до якої входить твір.
3. Жанр твору.
4. Мотиви.
5. Композиція твору.
6. Ключові образи твору.
7. Засоби виразності:
 - тропи;
 - синтаксичні засоби;
 - фонічна організація твору.
8. Рими, спосіб римування.
9. Сприйняття твору читачами та критиками, його актуальність.
10. Власна думка про твір.

Пам'ятка №3. ПЛАН ХАРАКТЕРИСТИКИ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ-ПЕРСОНАЖА

1. Ім'я персонажа.
2. Соціальне становище.
3. Зовнішній вигляд.
4. Своєрідність світогляду.
5. Взаємодія з іншими персонажами твору.
6. Ставлення автора/авторки до персонажа, у чому воно виявляється.
7. Значення персонажа для розкриття ідеї та проблематики твору.

Пам'ятка №4. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ

1. Установіть, що спільного між персонажами:
 - в інтелектуальному розвитку (інтелект, освіта, погляди на світ і людину, життєва мета);
 - у духовному розвитку (ставлення до людей, позитивні й негативні риси характеру);
 - у соціальному плані (матеріальне становище, професійна та інша діяльність).
2. Визначте, що відрізняє персонажів один від одного.
3. З'ясуйте, яким є ставлення автора/авторки до персонажів.
4. Висловіть власне ставлення до образів, створених автором/авторкою.

Пам'ятка №5. ЯК ПИСАТИ ТВІР-РОЗДУМ (БУДУВАТИ УСНЕ МІРКУВАННЯ)

1. У творі-роздумі необхідно продемонструвати здатність не лише розмірковувати, а й пояснювати та переконувати. Тому міркування варто будувати за схемою:
основна думка (теза) → аргументи (докази) → висновок
2. Обміркуйте і сформулюйте тезу та аргументи. Складіть план твору, урахувавши в ньому кількість і зміст аргументів.
3. Напишіть (продумайте) міркування. Дотримуйтесь складеного плану.
4. Слідкуйте за вживанням займенників для зв'язку речень у текст. Як аргументи використовуйте цитати.
5. Дотримуйтесь поділу тексту на абзаци.
6. Зробіть короткий висновок, узагальнивши написане (казане).

Пам'ятка №6. ЯК НАПИСАТИ ВІДГУК НА ХУДОЖНІЙ ТВІР (КНИГУ, КІНОФІЛЬМ ТОЩО)

1. Укажіть автора/авторку (творців) і назву твору.
2. Назвіть тему твору.
3. Наведіть короткий зміст твору.
4. Визначте проблеми, які автор/авторка порушив/порушила у творі.
5. Висловіть свою думку про твір: що в ньому особливо сподобалось або не сподобалося, запам'яталося.
6. Зробіть висновок: про що автор/авторка спонукав/спонукала вас замислитися, що нового відкрив твір (якщо це екранізація книги, то наскільки творцям фільму вдалося передати її зміст).

Пам'ятка №7. ЯК СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТЕКСТУ

1. Уважно прочитайте весь текст. Виділіть слова, речення, що передають основну думку тексту.
2. Розділіть текст на частини.
3. Прочитайте першу частину, виділіть у ній головне. Сформулюйте головну думку уривка двома-трьома реченнями. Запишіть їх.
4. Ту саму роботу виконайте з іншими частинами тексту.
5. Перевірте себе. Прочитайте конспект, переконайтеся, що він відображає основні положення тексту й допомагає пригадати, відтворити його зміст.

Пам'ятка №8. ЯК ОЦІНИТИ ВИСТУП (ПОВІДОМЛЕННЯ, ПРЕЗЕНТАЦІЮ ПРОЄКТУ) ОДНОКЛАСНИКА/ОДНОКЛАСНИЦІ

1. Визначте, чи відповідає виступ заявленій темі.
2. Установіть, наскільки раціонально дібрано матеріал: чи немає непотрібних фактів, невідповідних темі деталей.
3. Зверніть увагу, чи визначена головна думка виступу.
4. Оцініть форму виступу: чи послідовно викладено факти, чи доведено запропоновані положення, чи достатньо багатим є словниковий запас доповідача.
5. Відзначте особливості мовлення (темп, емоційне забарвлення).

Пам'ятка №9. ЯК ПІДГОТУВАТИ ПРОЄКТ

Проект — це індивідуальна або колективна конкретна практично-творча справа, поетапний рух до мети, прийнятої та усвідомленої учнем.

Етапи роботи

I. Планування.

1. Визначення теми, мети проєкту, форми кінцевого продукту.
2. Визначення джерел інформації, способів її збирання та аналізу, способу презентації продукту, процедур та критеріїв оцінки результатів.

II. Дослідження.

1. Збір інформації.
2. Аналіз інформації, формулювання висновків.

III. Подання результатів.

1. Оформлення кінцевого продукту.
2. Звіт або презентація продукту.

IV. Оцінка результатів.

Пам'ятка №10. ПАСПОРТ ТВОРУ

- Автор/авторка твору
- Назва твору
- Вид літератури, до якого належить твір (епос, лірика, драма, ліро-епос)
- Жанр твору
- Тема твору : : : у ліричному творі — мотиви
- Ідея твору : : : : : у поезії — ліричний герой
- Образи-персонажі
 - головні образи-персонажі : : : : : у поезії — ліричний герой
 - другорядні образи-персонажі : : : : : у поезії — ліричний герой
- Інші види образів (образ-пейзаж, образ-портрет, образ-інтер'єр; зорові, слухові, тактильні образи тощо)
- Особливості мови твору, приклади засобів художньої виразності

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

10 клас

Рівень стандарту

Особливості підручника:

- ▶ створює умови для активної діяльності на уроці та свідомої самостійної роботи учнів
- ▶ дає змогу втілювати сучасний підхід до навчання через систему компетентісно орієнтованих завдань

Електронний інтерактивний додаток дозволить:

- ▶ здійснити онлайн-тестування за кожною темою
- ▶ скористатися додатковими матеріалами